

И (10634)

С 08

07

СЛОВАК
ХИКОЯЛАРИ



Москва Давлат бадний адабиёти нашриётининг
1956 йил нашридан
- МАНСУР ЮСУФИЙ
таржимаси

СЎЗ БОШИ

Словак адабиёти — ўз мустақил миллий тараққиёт ҳуқуқини сақлаб қолиш учун кўп асрлар мобайнида курашиб келган халқнинг адабиётидир.

Биринчи йирик ғарбий славян бирлашмаси — Буюк Морава давлати 904 йилда венгерлар зарбаси остида узил-кесил қулаганидан кейин, ҳозирги словак миллатининг негизини ташкил этган славян қабилалари босқинчилар томонидан оёқ ости қилинди. Словак халқининг шундан кейинги ўн асрлик тарихи венгр ассимиляторларига, Венгриянинг (шу жумладан Словакиянинг ҳам) Австрия империясига (1526) кирганидан кейин эса, австрийс ассимиляторларига қарши олиб борган қаҳрамонона кураши саҳифалари билан тўлиб тошгандир. Венгр ва австрийс ассимиляторлари «словаклар қаддини букиб», уларда миллий мустақиллик ҳиссини сўндиришга, славян халқлари билан қон-қардошлик туйғуларини йўқ қилиб юборишга ҳаракат қилдилар.

Бу курашнинг асосий оғирлиги словак деҳқонларининг зиммасига тушди. Дворянлар мадьярлаштирилди, немислаштирилди, оғир дақиқаларда буржуазия ўз халқига хиёнат қилди, фақат, қишлоқгина словакликча қолди.

Социал ва миллий зулм остида икки ёқлама эзилган словак меҳнаткашларининг ҳаёти ниҳоятда оғир эди. Тогли Словакияда маҳсулдор ерлар кам, борлари ҳам помешчикларники эди. Очлик — деҳқон хонадонининг доимий йўлдоши эди. Айниқса, ҳосил унмаган йиллари бутун-бутун қишлоқлар қирилиб кетар эди. Шундай бўлишига қарамай, ҳеч қандай машаққатлар меҳнаткаш словак халқида яхши замонларни, бахтиёр кунларини кўришга бўлган орзунни сўндира олмади. Шонли ўтмиш ҳақидаги халқ хотиралари энг азиз нарсасдек сақланди, нақллар, этаклар, ўзининг гўзаллиги билан тенги бўлмаган ажойиб словак халқ ашулалари авлоддан-авлодга ўтиб келди.

XIX асрнинг 40 йилларида, Европада революцион кайфиятлар мислсиз кучайган йилларда, Австрия империясидаги мазлум халқлар ўртасида миллий озодлик ҳаракати зўр куч билан авж олиб кетди. Бу пайтда прогрессив арбоблардан иборат «штуррачилар» группаси (группа ўз йўлбошчиси Людевит Штуранинг номи билан аталган эди) Словакияда миллий кураш ҳаракатига бошчилиқ қилди. Штуррачиларнинг буюк хизмати, халқ тили асосида словак адабий тилини яратиш бўлди. Шунгача, маданий тараққиётга асимиляторлар бутун кучи билан қаршилиқ кўрсатиб келаётган словакларнинг ёзув тили йўқ эди. Словакияда венгр тили давлат тили ҳисобланар, мактабларда шу тилда таълим берилар, китоблар ҳам шу тилда нашр этилар эди.

Ў 40 йилларда ўтказилган тил реформасидан кейин миллий адабиёт гуркураб яшнади. Дастлаб, у асосан-романтик тус олди. Ёзувчилар ва романтик шоирлар халқни золимларга қарши курашга чақирар эканлар, одатда ўз асарларининг мазмунини қадимги ўтмишга боғлар эдилар, чунки, ўтмиш қаҳрамонларининг баҳодирликлари халқни олижаноб буюк ишларга илҳомлантириши керак эди. Олдиндан белгилаб қўйилган схемага бўйсунишлик, абстрактлик, шубҳасиз романтикларнинг энг яхши асарларини ҳам сунъий бўлиб чиқишига олиб келди.

Аммо, словак ватанпарвар ёзувчиларининг кейинги авлоди бу нуқсондан қутулди. Улар ўз ватанларининг тақдирини ҳақида ўйлар эканлар, бевосита халқ турмушига мурожаат қилдилар, халқнинг мусибатли, ҳуқуқсиз кун кечириши ва доимо оч-яланғоч яшашини ватанпарвар ёзувчиларда ғазаб ва нафрат ҳисларини ўйготди, «халқлар турмаси» бўлган австрия-венгрия монархиясининг бузуқ ва чирик тартибларига нисбатан танқидий қарашни кучайтирди. Шу билан бирга улар асарларида миллий характернинг кучлироқ томонларини акс этдиришга, адабиётда кўп асрлар мобайнида давом этиб келган озодлик курашининг ҳақиқий қаҳрамони — камтар меҳнаткаш образини қайтадан яратишга интилдилар. Инсонпарварлик ҳислари бу реалист ёзувчиларнинг ҳаммаси учун умумий ҳисобланган асосий масалаларни, ижодий йўналишни белгилаб берди, бироқ, конкрет тарихий шароит санъаткорнинг дунё қарашига ва уларнинг талантларига қараб, бу ёзувчиларнинг ҳар бири шу масалаларга ўзига хос усулда ёндошди ва чуқур оригинал равишда уларни ўзинча ҳал қилди.

Бу тўплам XIX аср охири ва XX аср биринчи ярмида ижод қилган реалист ёзувчилар асарларидан тузилган.

Мартин Кукучин (1860—1928) словак адабиётига 80 йиллар бошида кириб келди. Унинг дастлабки ҳикоялариёқ, китобхонларга шу давргача деярли маълум бўлмаган оддий словак қишлоғи-

нинг янги дунёсини очиб берди. Қалъаларининг қалин деворлари, жангларнинг тутунлари, дворян қўраларининг чўққисидаги пайзалар ўрнига деҳқонларга қарашли қоп-қора кулбалар ҳикоя қилнади; унинг китоблари саҳифаларида баландпарвоз монологлар ўрнига, оддий қишлоқ кишиларининг ёқимли словак сўзлари янгради.

Кукучинининг хизмати словак адабиётига деҳқон образини олиб киришдагина эмас, балки словак миллатининг негизи — меҳнаткаш деҳқонлар оммасида эканини, ўз ватанининг яшнаш гарови — деҳқонларнинг маънавий мустаҳкамлигида эканини пайқашидadır. Кукучин халқнинг тинч ва фаровон ҳаётга эришувини чин кўнгилдан орзу қилди-ю, бироқ шундай кунларга етишиш учун тўғри йўл топа олмади.

Фарбий Европа буржуа давлатларининг сохта демократизми сезгир санъаткор назаридан четда қолмади. Мартин Кукучин шахсининг эркинлиги тўғрисидаги баландпарвоз иборалар замирида капиталистик дунёнинг очкўз ахлоқи ётганлигини кўрди. Қаерда бўлмасин ҳамма нарсани пул ҳал қилади; пул кишиларни майиб қилади, маънавий жиҳатдан камбағаллаштиради, пулнинг зўри билан Кукучин назарида адолатли кишилик жамияти негизининг негизи бўлган патриархал деҳқон оиласининг маънавий негизлари барбод бўлади.

Шунинг учун ёзувчи ана шу бойишнинг пайига тушган дунёни қоралади. Лекин, Кукучин ўша дунёни қоралагани ҳолда, капитализм билан бирга туғилган ишчилар синфининг родини — кишининг киши томонидан эзилишига қарши бўлган ана шу изчил курашчининг, деҳқонлар оммасининг ишончли иттифоқчиси ва йўлбошчисининг родини пайқай олмади.

Тўпламга кирган «Қишлоқ романи» ҳикоясида пул ва бойликнинг бузғунчилик кучи ҳақидаги фикр ўзининг ёрқин ифодасини топган. Инсон бир сафар ўзини тутиб қолмаса — бўлди, кейин у ўзини-ўзи бошқара олмайди, олтин унинг қалбини, бутун фикру хаёлини эгаллаб олади. Масалан, Пресада камбағал Зофьяни севинишига қарамай, бой хотинга уйланади. Аммо, бойлик унга бахт келтирмайди. Натижада у ўзининг яхши фазилатларини йўқотиб, очкўз, ҳасадчи ва маккор оқсоқолга айланиб қолади.

Биз, Словакиянинг таланти ёзувчиси Тимраванинг (1867 — 1951) асарларида словак қишлоғи ҳаётининг Кукучин ҳикояларидагига қараганда бошқачароқ манзарасини кўрамиз. Тимрава адабиётга XIX асрнинг 90 йилларида, словак қишлоғига капитализм зўр бериб киритилаётган бир даврда қадам қўйди. Шунинг учун ҳам бу ҳол Тимрава ижодининг ҳарактерида маълум даражада из қолдирди. 90 йиллардан кейин деярли словакияда яшамаган

Кукучин ҳали словак деҳқонининг халоскор патриархаллигига ишониши мумкин эди. Бироқ, ўзининг бутун умрини Словакия қишлоғида ўтказган Тимрава, бу хусусда ҳеч қандай хом ҳаёлларга берилмади. Унинг кўа ўнгида эски жамият негизлари нураб, деҳқонлар табақалашди. Яқинларга нисбатан садоқатли муҳаббат ҳақидаги ваъз-насиҳатлар, қуруқ манфаатпарастлик ва худбинлик дунёсида кулгили бир нарсга бўлиб туюларди. «Патриархаллик» янги шаронгда эскилик сарқитларига умидсизларча ёпишиб олиш қишлоқ ҳаётининг «идиотизми» тусига кирди.

Бу ҳаёт, «Тяпаклар» ҳикоясида худди шу хилда гавдаланади. Словак адабиётида ўз хурофотлари билан қотиб, қарахт бўлиб қолган қишлоқнинг бузуқ ҳавосини зўр куч билан тасвирлаб, киши қалбига шу қадар таъсир этдирувчи бошқа шундай асар бўлмаса керак.

Аммо, нажот қайда? Тимравага тап-тайёр, нақдгина дунё ҳам худди қолоқ қишлоқ дунёси каби ёт. У нажот йўлини топа олмайди.

Ижтимоий тартибларнинг бутун адолатсизлигини ҳис этган Йозеф Грегор — Тайовский (1874—1940) ҳам, Тимрава сингари, эзилган, эксплуатация қилинувчи омма томонига ўтди. XX аср бошларида словак адабиётида биринчи марта унинг асарларида деҳқон образи билан бир қаторда пролетариатнинг, фабрика ишчисининг образи пайдо бўлади, у, бу образларни зўр хайрихоҳлик билан тасвирлади. Ёзувчи меҳнаткаш оммадаги тобора кучайиб бораётган норозиликни, революция бўронига яқинлашиб қолаётган кайфиятни ҳам бера олди. Тайовский XIX асрнинг 90 йилларида Максим Горький асарлари билан танишгач, ҳаётнинг социал масалаларига қизиқиши ортди.

Тайовскийнинг тўпламга кирган ҳикояларидан буржуа жамиятининг сохта инсонпарварлигига («Машаққатли ризқ») ёзувчининг нақадар сезгирлик билан баҳо берганлиги яққол кўриниб турибди. Оддий меҳнаткашларнинг характерларини, халқ орасидан чиққан кишилар, ижобий қаҳрамонлар образларининг аллақанчасини яратиб билан Йозеф Грегор — Тайовский маънавий жиҳатдан бебаҳо кишиларнинг тақдирини паст, манфур «одамлар» халқиладиган тартибларнинг тамомила бемазалигини уқдириб кўрсатади. («Пуосткова буви»)

Шуларга қарамай, Тайовский буржуа жамиятининг негизларини ошқора тарзда қоралашга ўтмади.

Зўр талант эгаси бўлган сатирик ёзувчи Янко Есенскийнинг (1874—1945) ижодида ўзига бино қўйишни, мешчанликни — капиталистик системанинг ана шу жирканч меваларини узиб-узиб оладиган аччиқ танқид етакчи ўринни олади, Идеалсиз, орау-ҳавассиз,

ўзининг бутун қашшоқ мазмуни ёлғон-яшиқлардан иборат бўлган, ғийбатга тўлиб-тошган, ўз яқинининг кўнглини усталлик билан ранжитиш бирдан-бир истак бўлиб қолган ҳаётни — «Рафико-ва-хоним» ҳикояси орқали «онгли» буржуа дунёсини китобхон олди-да очиб берган.

Есенскийнинг буржуа Чехословакиясидаги тош юрак, бюро-кратик тузумни сатира ўти билан куйдириб ташлайдиган энг ажойиб асарлари 20-30 йилларда ёзилди. Аммо, умрининг охири-гача буржуа демократик позициясида туриб қолган Есенскийнинг дунёқараши чекланганлигидан порлоқ келажакни олиб келувчи янгилик кучларини кўра олмади.

Бу вазифани, ўз ҳаётини Коммунистик партия билан чанбар-час боғлаган ва ўз ижодини ишчилар синфининг манфаатлари йўлидаги революцион курашга бағишлаган словак ёзувчиларининг авлоди бажарди. Бу ёзувчилардан бири, «янги социалистик санъ-атининг ва умуман ватанимиз социалистик келажакнинг куйчила-ридан бири»¹ Петер Илемницкий (1901—1949) дир.

Адабиёт Илемницкий учун умум пролетар ишнинг бир қисми эди. Ўзининг ана шу синфий, партиявий позициясини аниқ ҳис қи-лиш, бадний ижодни онгли равишда кишининг киши томонидан қандай йўл билан бўлмасин эксплуатация қилишдан озод этиш ишига бўйсундириш, принципиал янгича руҳда воқеликни тасвир-лаш словак адабиётида янгилик эди. Илемницкий ижо-дидаги реализмнинг асосий ғоявий ва бадний манбалари ана шун-дадир. Илемницкий, Кукучин ва Тимрава, Тайовский ва Есенский бошлаган асосий йўлни давом этдириб, словак халқини, ишчилар синфи ва меҳнаткаш деҳқонларни ўз тарихий тараққиётининг янги босқинида кўрсатишга, яъни кескин ўзгариш яшаш ҳақидаги фикр кенг меҳнаткашлар оммаси қатламларини тобора кўпроқ ўзига тортаётган ва омманинг ақл-идроки социалистик келажак учун он-гли, уюшган ҳолда курашиш учун ўсиб етган эканини кўрсатишга интилади.

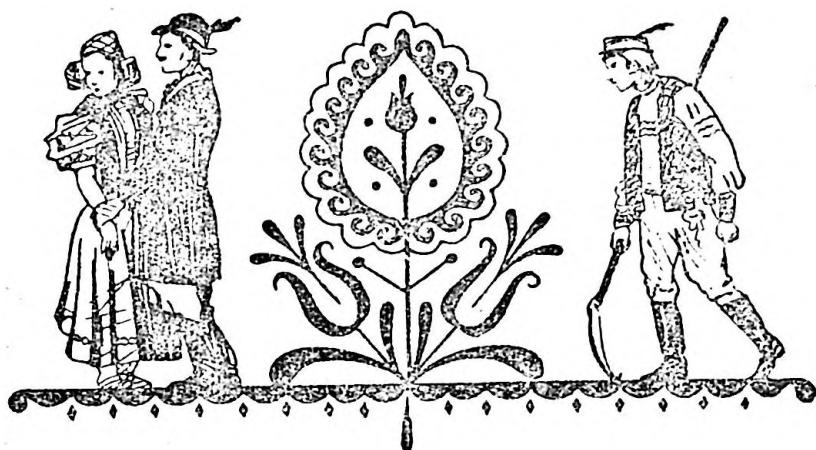
Илемницкийнинг энг биринчи ёзган икки ҳикояси «Қайтиш» (1930) ва «Илиқ шамол» (1930) ёзувчи ижодининг новаторлик характерини ёрқин ифодалайди. Иш қидириб мажбуран ўзга юрт-ларга кетиб қолиш ҳам, контрабанда ҳам — капиталнинг қаттиқ чангалидан меҳнаткашни қутқара олмайди. Фақат курашмоқ, ғалаба қозонгунга қадар курашмоқ лозим. «Бировлар ўз аламларини спирт-дан олмоқдалар... биз бўлсак курашдик. Бу яхши. Шундай бўлиши керак!» — дейди «Илиқ шамол» ҳикоясининг қаҳрамони Юстин.

¹ К. Готвальд. П. Илемницкийнинг вафоти муносабати билан ёзилган мактуб, «1949—1950» тўплами.

Уртоқ Клемент Готвальд айтганидек, ўтмишдаги ёзувчиларнинг бадийи мероси «гузал ва бахтли ҳаёт қуришда словак халқи-га мадад бериши ва рағбатлантириши керак».

Кукучин, Тимрава, Тайовский, Есенский ва Илемницкийларнинг асарларида халқнинг бахтли ҳаёти тўғрисидаги, янги, озод халқ демократик Чехословакия меҳнаткашларининг бугунги кунда қураётган ҳаёти ҳақидаги орзулари гавдаланган.

Ю. Богданов.



Мартин Кукучин

ҚИШЛОҚ РОМАНИ

I

Миклуш титилиб кетган ва обдан дабдаласи чиққан черковнинг, тўғрироғи ўзининг муқовалик диний ақидалар китобини нарироқ суриб, меҳробининг ўнг томонидаги калта скамейкадан туриб, гул солиб тикилган курткасини тузатиб қўйганида, черковдаги қовмлар қайрилиб унга қарадилар. Ҳатто костёлга¹ мизғиб олишгами ёки ваъз-насиҳат эшитишгами, нима учун келгани номаълум бўлган Катерина ҳам ҳушёр тортиб, нима бўляптикин деб, у томон қаради.

Миклуш бутун костёлдагиларнинг кўзи ўзига тикилиб турганини, ўзининг ҳар бир хатти-ҳаракатини одам-

¹ Костёл — католик черкови.

лар кўз узмай, диққат билан кузатиб турганини билганидан сипоҳлик билан қадам ташлайди. У, кимсан қостёл пономари¹ бўлганидан унинг бу ҳаракати мартабасига жуда мос тушади.

Кимки Веторнице қаердалигини билмоқчи бўлса, қўлига хотира дафтарини олсин. Веторнице оз қовмли, бир черковли қишлоқ бўлиб, унда бор-йўғи беш юзта одам яшайди. Лекин, шунга қарамай, у назардан четда қолмади. Ҳаммага маълумки, бундан олти йил муқаддам черковнинг барпо этилганига юз йил тўлиши муносабати билан юбилей бўлиб ўтди. Шу муносабат билан ўқилган хутба узоқ-яқин черковларнинг кутубхонасида бордир, эҳтимол, унинг бирон бурчагида ётгандир. Бизнинг Миклуш Веторницеда пономарлик қилади.

Шундай ёш бўла туриб, пономарлик қилганини қараган-а? Афтидан, Миклуш ўз тенгдошлари орасида нима жиҳатдандир ажралиб турганидан фарар² жанобларни уни ёшлигидаёқ яхши кўриб қолган эдилар. Миклуш якшанба кунлари фарар жаноблари берган китобларни ўқир эди. У китобларни ўзигина ўқиб қолмай, кечки ибодатдан кейин олдига кирган хотин-қизларга ҳам ўқиб берар эди. Кекса пономарь оламдан ўтгач, унинг ўрнини Миклуш олган эди.

«У ҳали ёш,— деб ўйларди жаноб фарар, уни одам қилса бўлади. Ичкиликка ҳам хуши йўқроқ, бунинг устига ўзи бақувват: қаландарлик қилиш пайтида руҳонийлар «тўлмас» деб таҳқирловчи қопчиқни орқалаб юришдан ҳам чарчамайди. Миклуш уйланган йигитлар орасида хор бўлиб ашула айтиладиган жойдан туриб, меҳробнинг ўнг томонидаги скамейкага ўтирди.

Ишлаш аввалига қийин бўлса-да, кейинчалик кўникиб кетди. У аста-секин вазифасининг миридан-сиригача билиб олди, энди у худди шу ишни қилиш учун туғилгандек бўлиб қолди. Унинг совлат билан меҳробга боришини бир кўрсангиз! Гарчи уни ҳеч ким кўрмаса ҳам у ерда улуғворлик билан ҳаракат қилади. Мана, у ўзи нақш солган узун таёқчада осилиб турган қўнғироқли халтани олди-да, жўрттага қилгандек, жингил-

¹ П о н о м а р ь — черковда хизмат қилувчи энг қуйи даражадаги руҳоний.

² Ф а р а р — қовмлар руҳонийси.

латиб қўйди, албатта, бунда бир мақсад бор эди. Чап томондаги скамейкада ўтирган мутавалли, пресвитер¹ ва оқсоқоллар қимирлаб қолишди. Миклуш улар олди-га бориб, қўнғироқли халтани навбат билан уларга тутди. Иккинчи марта жингиллатишини кутмай, уларнинг ҳар қайсиси атаганини халтага ташлади.

Эҳ-ҳе, шуҳратини қара-я!, — «Зап кўйнаги бор-да!» деб оқсоқол Пресада унга ҳасад кўзи билан қаради ва унинг чиройли гул солиб тикилган енгини кўздан кечирди.

«Ахир ёшимиз бир бўлса, мен ҳам яқинда уйланганман-ку, лекин менинг бунақа кўйлагим йўқ. Ҳа, Зофья асл хотин-да! Менинг Марам икки дунёда бунақа қилиб тиколмайди! Ҳе, зап хотини бор-да!» деб у ўйлар экан, Миклуш худди оқсоқолга қасддан қилаётгандек, елкасига ташлаган курткаси остидан қўлини чиқарди-да, енгини кўз-кўз қила бошлагандек бўлди. «Мен албатта пономарь бўлишим керак, ҳа, албатта!», деб ўйларди оқсоқол.

Бошқа қовмлар ҳам Миклушга бошдан-оёқ тикилишиб қарашади, аммо уларнинг оқсоқолдан фарқлари шундаки, улар ғайирлик билан қарашмайди, уларнинг биронтаси ҳам пономарликни орзу қилмайди. Миклушга етиш уларга йўл бўлсин! Бутун округда бунақа пономарь йўқ, бўлиши ҳам эҳтимолдан йироқ.

Миклуш ашулачиларни айланиб чиқди-да, ўзининг қўнғироқчаси билан пастдаги хотинлар олди-га келди. Якшанбаликнинг энг мароқли пайти бошланди. Кампирлар, жувонлар, қизлар ҳам унинг енгига завқ билан қарайдилар. Улар ҳам жон деб шунақа қилиб тикардилар-у, лекин биронталари ҳам бунга журъат этолмайдилар. Зофьяга етиш йўл бўлсин! Унинг у-будан хабари борга ўхшайди, ишнинг жуда чиройли тикади-да, афтидан бунинг ҳам бирор куф-суфи бўлса керак. Миклуш уларнинг нимага бу қадар завқланиб қараётганларини билганидан, кимдан миннатдор бўлишини англаб, гоҳ-гоҳ колонна томонда турган, бошига обдан оҳорланган оқ чепец кийган, қадди-қомати келишган ёш жувонга қараб қўярди. Жувон ҳам унинг ҳар бир ҳаракатини кўз қири билан кузатар ва у билан фахрланарди. Бу Зофья эди. Миклуш унга қўн-

¹ Пресвитер — черков кенгашининг аъзоси.

гироқли халтани тутганида, ўрнатилган қатъий тартиб талаб қилганидек, у гўё Миклушга бегоналардек муносабат қилди. Миклуш таёқчадаги халта пулларни, чақалар чиқиб қолишидан худо асрасин, минбар олдидаги тунука тарелкага тўкди-да, яна қайтиб ўрнига ўтирди.

«Унинг этиги худди локлангандек чиройли-да», деб давом этди оқсоқол Пресада ҳамон ҳасадланиб қараркан.—Этиклари нега шундай ялтираркин-а? Менинг этикларим ҳам якшанбалик-ку¹, ҳатто уникидан ҳам қимматроқ, аммо, унақа ярқирамайди. Ҳа, қуёшдек ярқираганда ҳам нима фойдаси бўларди? Барибир уларни ҳеч ким кўрмайди. Оёқ ялангмисан, чорикдами ёки этигинг сахтиёнданми — бари бир гўр: оёқларинг скамейка остида туради-ку. Албатта пономарь бўлишим керак, пономарь!»

Миклуш учинчи ашуланинг сўнгги йўли айтилаётганда асбоб-анжом сақланадиган хонага кириб кетди ва у ердан китоблар олиб чиқиб, кафедра устига қўйди. Ҳамма, ҳатто жаноб ўқитувчининг ўзи ҳам орган ичидан бошини чиқазиб, ўша ёққа қаради. Зофья ҳам эрига кўз қири билан эмас, балки рўй-рост қараб турарди. Унга кафедра устидаги ёғочдан ишланиб деворга михлаб қўйилган каптарча қанотларини ёзиб талпинаётгандек бўлиб туюлди.

«Унинг сочини ким шундай чиройли қилиб оларкин-а?—деб оқсоқолнинг жиғибийрони чиқарди.—Менинг сочимни ҳеч қачон шунақа чиройли олишган эмас. Бунда нима сир бўлди? Сўзсиз пономарь бўлишим керак! Ҳа албатта!»

Фарар кафедрага кўтарилгач, Миклуш эшикларни ёпди. Устига курткаси пала-партиш ташланган, бўйнига ўралган қизил попукли кўк рўмолчадаги катта мис илгак ярқираб кўринади. Унинг учи кўкрак устига муаллақ осилганича, оқ кўйлаги ва байрам жилеткасининг қатор тугмалари орасидан алоҳида гўзаллик билан ажралиб турибди. Хотин-қизлар ҳам, эркаклар ҳам бу гулларнинг рангба-ранглигига кўп марта қойил қолганлар, бугун ҳам қараб кўзлари тўймайди.

Оқсоқол: «Бу ҳаммаси хотин»ининг ғамхўрлигидан,

¹ Якшанбалик — якшанба кунлари ўтказиладиган маросимда кийиладиган кийим.

«Бу ерда у нима қилиб юрибди? Хотинимда нима иши борикин? Нега бу ерда айланишиб қолди? деб ўйлаган Миклушнинг қалбида қандайдир изтироб турди.

Унинг калласини ёмон фикрлар чулғаб олди. Агар бошқа одам бўлганида-ку, парво қилмай қўя қсларди. Аммо, Пресада Зофьянинг эски жазмони-ку! Бу қанақаси бўлди? Бу учрашувлар яхшиликка олиб бормас! Унинг кулимсираши, кишининг гашига тегадиган депсинишини қара! Гарчи, уларнинг сўзларини эшитиб бўлмаса ҳам, лекин нима тўғрисида гаплашаётганларини пайқаш қийин эмас. Ҳе, бу ерда гаплашиб ўтиришга нима бор, тепасида қарагайлар жимгина сирли шилдираётган хилват чуқурлик бўлса бўлди-да... Шундоғам ҳаммаси аён.

«Бу уларнинг биринчи учрашишимикин ёки...»

Агар шу саволга бирор кимса жавоб бера олса, унга ҳўкизларини бериб юборишга ҳам тайёр эди. Бу саволдан кейин бошқа саволлар ҳам қўйилиб кела берди: «Нима қилиш керак? Уларга қараб қўл қовуштириб чидаб тураверайми? Ёки хотинимдан шубҳаланиб олдига борсам, мазақ бўлармиканман?—Миклуш нима қилишини билмай қолди.—Зофья тўғри бўлса, у билан биров гаплаша олармиди?! Хў, бирда қилган иши учун Пресадани ҳайдаб юборса бўлади-ку? У жон-жон деб гапларига қулоқ солиб турибди-я. Нима қилсамикин-а?...»

У ўз-ўзидан уялар эди. Бойиб олиб, эндиликда маншатбозлик қилмоқчи бўлган очкўз оқсоқол билан Зофьянинг хуфия учрашиб туриши, бунинг устига Миклушнинг худди ўзи хотинининг ёнгинасида туриб, унинг олдига боролмай, худди ўғрини пойлагандек кузатиб туриши нақадар жирканчли. Мабодо биронта одам уни кўриб қолса борми, қишлоқда тоза гап-сўз тарқалади-да! Лекин, далада ҳеч ким йўқ, фақат, қарагай шоҳларигина илиқ шабадада тебраниб, шитирлайди, холос.

У кутилмаганда титраб кетди. Худди қушни нишонга олган овчидек ҳар бир томири таранглашди. Ана, Пресада Зофьяга яқинлашса ҳам, Зофья гўё ўзини сезмаганга соляпти. Пресада унинг елкасидан ушлаб, бағрига тортди, лекин, Зофья бўш келмай, қаршилиқ қилди. Лекин, шу ҳам ҳимоя бўлдимми? Итариб юборишнинг ўрнига қўлларига қўрғошин қўйиб қўйилгандек истар-

истамас қаршилик кўрсатяпти, бўйнидан қучоқласа ҳам индамай, кўзига рўй-рост қараб турибди...

Миклуш хотинининг оҳиста қичқирғини эшитди-ю, ўйлаб нетиб ўтирмай, тепаликдан яшндек отилди. Унг қўлидаги чархланган чалғи-ўроқ ярқирай ва қуёш нурида ойнадек жилваланади. Зофья Пресадага:

— Нима демоқчисан, уялмайсанми?— деди.

Зофья фақат шу сўзни айтди, холос. Пресада унинг гапига парво қилмай тура берди. Унинг қулоғига гап ҳам кирмас, тушунмасди, фақат маст одамдек еб қўйгудек бўлиб унга қарарди. Бирданига Зофья орқасига қайрилди-ю, даҳшат ва қўрқув тўла қичқирғи билан бақириб юборди, қўлида чалғи-ўроқ кўтариб, худди азронлга ўхшаб даҳшат билан қараганича эри турарди! У таниб бўлмас даражада ғазабдан қизариб кетган, чалғи кўтарган қўли даҳшатли зарба беришга шай бўлиб, Пресадани ўлдириб қўйгудек бўлиб турарди. Гарчи Пресада бақувват солдат бўлса ҳам, ранги бўздек оқариб кетди. У ҳозир бирон даҳшатли воқиа рўй беришига, бу воқиа узоқ йиллар давомнда тилларда дoston бўлишига ишонди. Унинг юраги ўйнаб, турган жойида қотиб қолди. Хаскаш кўтарган қўл беихтиёр кўтарилиб, ўзи орқага тисарилди.

Аммо, чалғи учиб бориб бошоқларга урилди, Миклуш унинг олдига келиб тўхтади. Унинг олдида йўлини тўсиб Зофья турарди.

Миклуш қоқилиб кетиб, гавдасининг бутун оғирлиги билан дон ғарамига йиқилди. Пресада жонини ҳовучлаганича худди телбага ўхшаб югурар, сочлари тикка бўлиб кетган эди.

— Ўлдираман, ўлдираман!— деб Миклуш бақирди-да, ўрнидан тура солиб шошганидан чалғини ғарамда унутиб қолдирганича, Пресаданинг кетидан қувди. Зофья енгил тортиб, бу ёғи нима бўларкин, деб уларга қараб қолди.

Миклуш оқсоқолни қувиб етди-да, жилетка ва кўйлагидан ушлаб олди. Пресада чалқанча тушганича ётарди, Миклуш эса кўзлари ёниб, лаблари пирпираганича тиззаси билан унинг кўкрагини эзарди. Пресаданинг ҳансираб олаётган нафаси унинг юзига тегиб турарди. Пресада ҳатто қаршилик кўрсатишга ҳам уринмасди. У ўлим қўрқувида, бу ёғи нима бўларкин, део ётар, Мик-

луш бўлса қуроли йўгидан нима қилишини билмай турарди.

— Сени нима қилай? Айт-чи нима қилай?

Аммо, Пресада индамас, ҳатто қимирламас эди. Агар оқсоқол қутулишга уринганида, Миклушнинг ғазаби яна бешбадтар ошган бўларди, аммо мағлуб бўлган қурол-яроғсиз кимса олдида у кучсиз эди.

— Хўш, айт-чи, нима қилай?— деб яна бақирди у.

— Нима қилмоқчисан? Урмоқчимисан?— деб сўради Пресада бўғиқ овоз билан.

Миклуш хижолат бўлиб кетди. У тамом қутурган эди, бунинг устига у тагида ётиб, «урасанми?» деб сўрайди. Бу қилмишига яраша жазосини олган ёки олиши лозим бўлган, рақибидан енгилган ҳар қандай кишининг биринчи сўзи эди. Дарҳақиқат, уни нима ҳам қилиш мумкин? Уришини натамайдиган ва тўғриси, уриша олмайдиган кишини нима қилиб бўларди?

Миклуш Пресадани қўйиб юборди. Пресаданинг зўрға ердан турганини кўрганида, уялганидан, худди ўзи енгилган кишидек, ўзини қаёққа қўйишини билмай қолди. Орқасидан Зофьянинг сокин, хушчақчақ кулгиси эшитилди.

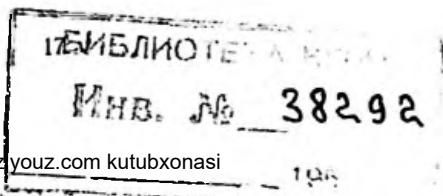
— Уни қара, нимчаси билан қўйлаги йиртилиб кетибди.

Ҳақиқатан ҳам Пресаданинг қўйлагининг йиртигидан кураги кўриниб турарди. Пресада Зофьяга жаҳл ва нафрат билан қаради. Унинг кулиб айтган сўзлари оқсоқолни Миклушнинг ҳужумидан ҳам қаттиқроқ таҳқир этган эди. Пресада бундай шармандаликдан — бу жувоннинг шу қадар таҳқирлаши каби шармисорликдан кўра ўлганим яхшироқ, деб ўйлар эди.

У орқасига қайрилиб ҳам қарамай тепаликдан тушиб кетди.

III

Зофья эри билан дон ғарами олдига қайтди. У кулиб юборишдан зўрға ўзини тутиб эрининг ёнида борарди. У ҳам кулмаяптикин, деб эрига қаради. Аммо, унинг юзидаги жиддийлик ва совуқликни кўриб, нафаси ичига тушиб кетди.



— Нега энди менга аччиқ қиласан?— деб сўради Зофья бир оздан кейин. Унинг овозида қўрқинч ва бўшашганлик акс этди.

У жавоб бермади.

— Нега энди менга жаҳл қиласан? Ахир менда айб йўқ-ку?

У биринчи марта ўз сўзига эридан жавоб олмай, дили гаш бўлди.

— Наҳотки ўзинг чақиргансан деб ўйласанг?

— Ҳеч нарса деб ўйлаётганим йўқ. Ўз кўзим билан кўрдим!— деди эри, сўзини бўлиб.

Зофья эрининг бу хил қўрс гапиришини билмас эди.

— Энди мен билан ишинг бўлмасин. Ортиқча гап эшакка юк.

Зофья кўзлари жиққа ёшга тўлиб, лабини тишлади. Эрининг шу қадар қўрслик ва жаҳл билан қайтарган жавобидан кўнгли жуда вайрон бўлиб кетди.

«Худди боласига бақиргандек бақиради-я».

У хаскашни олиб, худди ишдан таскин топадигандек бутун вужуди билан ишга берилиб кетди. Кейин ер остидан эрига қараб қўйди, унинг ҳали ҳам совуқ, жиддий, қовоқлари солиқ эканини кўриб уҳ тортди.

Зофья эри ғарам қилаётганида, жўрттага унга ўрилган дон боғларини келтириб турди. Эрининг гапиришини кутиб, бир неча бор унинг ёнидан ўтди ҳам. Лекин, Миклуш индамади, ҳатто қайрилиб ҳам қарамади. Илгарилари у Зофьянинг ҳар бир боқишига илтифот қилар, ҳар бир сўзига қулоқ солар эди!

Улар чўрқ этишмай уйга қайтишди. Зофья гарчи эри билан ёнма-ён келаётган бўлса ҳам, бирон сўз айтишдан қўрқарди. У гўё Зофьяни пайқамагандек, унга парво қилмай борарди.

«Бўларича бўлди, энди илгаригидақа тотув яшамайдиганга ўхшаймиз. Пешонам қурсин, нима қиламан энди?»

Улар қишлоққа етганларида, Миклуш тўсатдан:

— Агар яна у билан бирга кўрсам, ёмон қиламан,— деди.

Кутилмаганда жаҳл билан айтилган бу сўз Зофьяни тамом эсанкиратиб қўйди.

— Мен уни чақириб келганим йўқ-ку,— деди у, бир оздан кейин.

— Шуниси кам эди!— деди-да Миклуш тишларини гижирлатди.— Бунақа ҳазил кетмайди; бу муқаддас иш! Болаларгина «эр-хотин» ўйнаши мумкин.

— Ахир, бирор айб қилиб қўйганим йўқ-ку,— деб Зофья ўзини оқлар эди.

— Ҳали устингга келиб қолганимга афсусланияпсанми?— деди у кескин. Бу сўзлар Зофьянинг кўкрагига ниш бўлиб қадалди. Эрининг кўзлари масхараомуз унга тикилиб турарди.

— Нималар деяпсан ўзинг?— деб бақирди Зофья.— Уялмайсанми Миклуш, уял!— деди-ю ғазабиданми, уялганданми қип-қизариб кетди.

— Ҳа эшитганингни айтяпман. Бировнинг эри билан кўрдим-у. Агар яна бир марта кўрсам...— деди-ю, жим бўлди.

— Ҳа, нима демоқчисан? Гапир!— Зофья эрининг кўзига тикилди.— Дўқ қилмай қўя қол. Худога шукур, сендан кўрқадиган жойим йўқ!

— Шошмай тур!

Зофья биров эшитиб қолмадимикин, деб атрофга қараб қўйди. Дўқ қилишини қара уни! Ҳалоллик — хотин кишининг ҳусни. Ана шу қимматли хислатдан хотин маҳрум бўлса, унда нима қолиши мумкин... Зофья дилига етган бу озор учун қандай жавоб беришини билмай, омборхонага кирди-да, эшикни бекитиб олиб, йиғлашга тушди.

«Оҳ, онажоним, меҳрибоним! Энди нима қиламан? Кимга дардимни ёраман, ҳеч кими йўқ, ғарибман! Ҳаммадан жудо бўлдим. Ўз эрим шундай қилганидан кейин, кимгаям додимни айтардим...»

Марҳума онасини ёдлаш, сийнасини ўртаётган ғам-аламини бир оз енгиллатди. У аламидан андак бўшаб, ўзига келганида, қоронғи тамом тушган эди. У уйига кириб ҳеч ким йўқлигини кўрди-да, ташқарига чиқди, ҳовлида ҳам ҳеч ким йўқ эди. Ана шунда, у ўзининг тамомла ёлғиз қолганини ҳис этди ва бутун вужудини, яна ғам-ғусса чулғаб олди.

«Пешонам қурсин, ҳаммадан жудо бўлдим!»

У Миклушнинг қаердалигини билмас эди. Балки, бирон жойга кетгандир, кечки овқатга келиб қолар, балки унгача зора ғазабидан тушиб, китобдаги: «Қуёш ўлади-ку чиқмайдими...» деган сўзлар рўёбга чиқса. Агар у уйга қайтиб, Зофьяни яна илгаригидек севса,

барча кўнгилсизликларни унутиб юборган бўларди. У кечки овқатни ҳар қачонгидан ҳам яхшироқ қилиб тайёрлади-да, овқатга қўл урмай эрини кута бошлади. Лекин, овқат совиб қолган, печкадаги кўмирлар устини баррадек кул қатлами қоплаган ва уйни қоронғилик босган эса-да, ҳамон Миклушдан дарак йўқ эди.

Зофья ётди, кўрпага кирди, лекин кўзига уйқу келмади. Уйқунинг ўрнини юракни ўртовчи ваҳимали ва ҳаяжонли хаёллар кўлагаси эгаллаб олди. «Ойишжон, нима қилай? Бу ерда қолмайман, ҳа қолмайман! Нега мени ташлаб кетдинг? Энди ким ҳам менга бошпана берарди?» Бу юракни ич-ичидан эзадиган алам-ситам эди. Онасини хотирлаш билан бир оз юпанди ва қалбда умид учқуни ялт этиб кетди. «Ойишжон, агар у ўйлаганда-қа бўлсам, сени эслармидим? Ўзинг кўриб турибсан, айбим йўқ. Агар сен бунини унга айтилганингда эди, агар, у менга бекорга шунчалик озор берганини билганда эди! Келиб, кечирим сўрарди...»

Кутилмаганда унинг кўз олдида ажойиб манзара гавдаланди. У уйга қайтиб келиб, кўзлари илгаригидек муҳаббат ва мулоимлик туйғулари билан ёниб, Зофьядан кечирим сўрайдигандек. Зофья ҳам уни кечириб, уларнинг кулбасида яна тинчлик қарор топадигандек бўлди.

Зофья эрталаб ана шундай фикрлар билан кўнгли енгил тортиб уйғонди. Жанжалнинг узоққа чўзилиши, кучайиши мумкин эмас, у тўхташи керак эди. Ахир Миклуш ноҳақ эканлигини тушуниши ва ярашиш йўлида биринчи бўлиб қадам ташлаши зарур. Зофья кун бўйи эрининг гапиришини кутиб, унинг ёнида ивирсиб юрди. «Агар бир оғизгина сўз айтса, ҳамма нарсани ўз изига тушиб кетиши нақадар осон бўларди!» Бироқ, Миклушнинг садоси чиқмади, у ҳатто хотинига қайрилиб ҳам қарамади.

У бефарқ, жиддий ва бесаранжом эди. Кеча, тун бўйи кўнглига ёқмайдиган компания билан яҳудий қовоқхонасида ўтирди, ҳатто, бузуқ йўлга ҳам кирди. Ана шу ҳол уни ўртаб, хотини олдида ўзини ноқулай ҳис қилар, унинг кўзига боқишга уяларди.

Зофьянинг умиди сўна бошлади. Кун кечга яқинлашиб қолган бўлса ҳам Миклуш ҳамон ўзини ундан четга тортарди. Зофья унинг биринчи бўлиб гапиришини турли йўллар билан осонлаштиришга уриниб, унинг кўзига

кўриниб турса ҳам, у парво қилмас эди. Ахири Зофья ўз-ўзидан уялди ва бепарво бўлиб олди. Аввалига қийин бўлса ҳам, кейинча ўрганиб кетди.

Миклушнинг уйида шу равишча яна тинчлик ўрнатилди, бироқ, бу аввалги, ором бахш этувчи, кишилар қалбини бир-бирига пайванд қилувчи тинчлик эмас, балки, қалб гулларини қуришиб нобуд қиладиган гўристондагидек тинчлик эди.

Оқсоқол Пресада ҳам ташқи кўринишидан тинчлангандек бўлса-да, қалбида қасос ўти ёнарди. Бошоқлар устида яқингинада рўй берган шармандалик ҳали ёдида. Зофьянинг масхараомуз чеҳрасини ҳам у эсидан чиқармаган эди. Ҳаммасидан ҳам ана шуниси кўпроқ ўртаб, тинчлик бермас эди. «Мен эслаб юрадиган қилиб кўзингизни очиб қўяман!» деб ўйларди. Лекин, қандай қилиб Миклушдан аламинини олсайкин? У эҳтиёткор, мансабдорлар билан иши бўлмаганидан, бирор айб топиш қийин эди.

Шундай бўлса ҳам оқсоқол пайт пойлаб юриб, Миклушга энг нозик нарсада зарба берди.

Бир деҳқон, ҳаром ўлиб қолган отини кўмиш учун қишлоқдан ташқарига олиб чиқди. Бироқ, отнинг терисини шилиб олмай кўмишга кўзи қиймади. У ёнига ёрдамчилар чақириб, кечқурун фонус ёруғида отнинг терисини шилиб олди. Ёрдамчилар орасида Миклуш ҳам бор эди; янги оғайнилари уни алдаб олиб келган эдилар. Агар қуйидаги ашула пайдо бўлмаганида, бундан ҳеч ким ҳам хабардор бўлмаган ва эътибор бермаган бўларди.

Бизда тентак нусха пономарь ҳам бор
Ҳа, у, личоқсиз ҳам титрамай зинҳор,
Отнинг терисини тиш билан шилар,
Лўли ҳам ишига таажжуб қилар.
Бизнинг пономарь, зап азамат-да, ҳа,
От-потингиз ўлиб қолгудай бўлса,
Излаб, ялиниб ҳам юрманг лўлига,
Нақд турган Миклушнинг беринг қўлига.
Уни киши кўрмас бир четда шилиб,
Эплаштириб берар, қўлбола қилиб.
Саллоҳлик ҳақи ҳам арзон, қимматмас,
Унга жиндек ёғ-у, туёқ бўлса бас.
Нўхат шўрва ичра солар туёқни,

Ва қовурдоқ қилар жиққа-жиқ ёғни.
Бошига ҳам суртиб ялтиратар соч,
Ичагидан ҳасиб ясар бир қулоч,
Ҳаром ёқиб ғоят қорин қўйган у.
Ҳаром ўлган отининг терисин шилув —
Номус бўлмасайди, у ҳолда агар.
Лўли маъқул эди сендан пономары
Бўлаверар эди, ҳа, лўлини ҳам
Тайинлаб қўйилса ўринингга. ҳардам —
Баланд қироат-у, авж билан ғоят
Ўқий берар эди костёлда оят.
Веторинице костёлни ўша чоқданоқ
У шарманда қилиб юборди мутлоқ¹.

Гарчи Миклуш бу ашуланинг қаерда ижод этилган-лигини билса-да, лекин ким тўқиганини билмас эди. Йигитлар шеърни костёлдаги, ёшлар ўтирадиган скамейкадан топиб олиб, якшанба кuni қишлоқда ашула қилиб айтиб юрдилар.

Миклуш жим юрса-да, лекин, «бу гап фарар жанобларининг қулоқларига етгудек бўлса нима бўлади!» — деб хавотир олиб юрди. Ниҳоят бу иш аста-секин бости-бости бўлиб кетганидан сўнг, унинг кўнгли тинчиди.

Пресада ҳам жим юрар, бироқ кўнгли сира таскин топмасди. Кунлардан бирида жамоа кенгаши зиёфатга тўпланганда, оқсоқол тилга кириб қолди:

— Йигитларимиз жуда ўзбошимча бўлиб кетдилар, биз бўлса, бошимизга чиқиб олай деса ҳам парвойимизга келтирмаймиз.

Бу ғалати муқаддима ҳаммани ажаблантирганидан:

— Нима гап ўзи? — деб ундан сўрадилар.

— Миклушнинг қилмишини ҳаммангиз биласиз, лекин, унга нима чора кўрилди? Ҳеч нарса!

— Ахир, у чора кўрадиган иш қилгани йўқ-ку! — деб жамоа кенгаши аъзоларидан бири Миклушнинг ёнини олмоқчи бўлди. — Унга нима ҳам чора кўриларди?

— От терисини шилиш ҳеч нарса қилмаганими? — деди оқсоқол жаҳли чиқиб. — Шунча гапдан кейин муқаддас идишни ушлашга ҳадди сиғадими? Ёки фарарни кийинтира оладими? Мен, у пономарь бўлишга арзаймайди, деб ўйлайман.

¹ Китобдаги шеърларни Шунқор таржима қилган.

— Ҳақиқатни олганда, ҳар қандай бўлганда ҳам, бундай қилмаслиги керак эди,— деб гапга аралашди кенгаш аъзоларидан бири.— Ҳа, қўчқор ёки қўй бўлганда ҳам гўрга эди-я, аммо... отни...— У гапини тамомламай норози оҳангда бошини чайқади.

— Менга қараишлар, Миклуш нима гуноҳ қилиб қўйди ўзи? Ҳеч нарса қилгани йўқ-ку, ахир! Бу — ғаламус одамларнинг уйдирмаси холос,— деб Миклушнинг ёнини олмоқчи бўлди, улардан бири.

— Ашулани шунчаки, бекорга тўқибдилар-да-а?— деб оқсоқолнинг жиғибийрони чиқди.— Бу шармандалик бизга тегади; бошқа қишлоқларда ҳам шу ашулани айтиб юришибди. Жума кuni округ бошлиғининг ҳузурда бўлувдим, у ерда ҳам ашулани менга айтиб беришди. Ростини айтсам, шунчалик уялиб кетдимки, ер ёрилса-ю, ерга кириб кетсам!

— Ҳа, шармандаликка биз қоладиганга ўхшаб қолдик. Бу ерда нима бўлса ҳам, аммо...

Кенгаш аъзоси яна бошини чайқади.

— Унга нима жазо бермоқчисиз?

— Уни ҳайдаш керак!— деди оқсоқол қатъий қилиб. Ҳамма жим бўлди. Ишнинг бундай чаппасига айланиб кетиши, ўтирганларни ўйлантириб қўйди.

— Пономарни қаердан оламиз?— деб сўради бир оздан сўнг кимдир.

— Ҳар ҳолда қўшни қишлоқдан қарзга олмаймиз! Биронта одам топилиб қолар!

Мажлисдан кейин Фарар жанобларига, Миклушни қўли ҳаромга теккан, у пономарь бўлолмайдн, деган мазмунда мактуб ёзиб юборилди.

Афсуски, бу ҳужжат Веторнице костёлининг архивидан йўқолган ва бу ерга уни илова қилиш имкониятидан маҳруммиз.

Қишлоқда Миклушни нима кутаётгани ҳақида шовшув гап тарқалди. Уни пономарликда қолдириб бўлмаслигини ҳар ким ҳам тушунарди. Уни Фарар жанобларининг ўзлари бўшатишга қарор берди. Тиришқоқлиги ва черков ёпиғичларини, кийим-бошларини яхши сақлаганидан Миклушни бўшатиш унга жуда ачинарли эди. У ҳеч қаерда чанг қолдирмас, ҳамма жойдаги чанг-тўзонни узун таёқчага боғланган супурги билан артиб тозаларди. Баъзи тамомила ўринли янгиликларни ҳам жорий қилган эди. Шамларни ёққанда ёки ўчирганда шам-

ларни шамдонлардан чиқариб олмасдан, тунука қалпоқча билан босиб ўчираб эди. Қалпоқчанинг ўзига ҳам шам ўрнатилган бўлиб, Миклуш уни эпчиллик билан ёқарди. Ундан олдинги пономарь, минбарда нимаки қолса, «худо йўлига», деб, ўзини эса «худо йўли»нинг «хизматкори» ҳисоблагани ҳолда, Миклуш винони таомила сидқидиллик билан сарфларди. Миклуш ҳамир-турушсиз кулчалар пиширишга ҳам жуда уста эди. Умуман айтганда, у ҳолис хизматкор эди. У жаноб Фарарга пичанзордан хашак ҳам, экинзордан дон ҳам келтириб турарди. Ҳар ҳолда бояқиш учун яхши бўлмади-да. Лекин, аслини олганда, отнинг терисини шилиш бутун қишлоқни жиркантирувчи хунук иш эди. Ахир, янги йилдан кейин — қаландарлик пайти. Хонадонларда жаноб Фарарни меҳмон қиладилар, у билан бирга пономарь ҳам юради. Агар Миклуш ҳам жаноб Фарар билан бир идишдан овқат еса, бунинг устига у яна бармоқларини яласа, қандай қилиб жаноб Фарар бир луқма таомни оғзига солсин? Жаноб Фарар: «Йўқ, Миклушнинг қутқазиб қолиш мумкин эмас, у бу вазифадан тушишни керак» деган қарорга келди.

Якшанба кунини кечки ибодатдан кейин бу масалани ҳал қилиш учун пресвитерлар кенгаши чақирилди.

Бундай шармандаликдан қутулиш учун Миклуш ер ёрилса-ю, ерга кириб кетгудек бўлиб юрар, одамларга кўринишдан уяларди. Миклуш, якшанба кунини қандай бош кўтариб бораман? Йўқ, яхшиси костёлга бормайман деган қарорга келди.

Костёлда иккинчи марта қўнғироқ чалинганда, у уйдан чиқиб, қишлоқдан паналаб ўтди-да, тепаликдаги бўта нинга яширинди. У, бу ердан қишлоқда, костёлда ва костёл теварагида рўй бераётган барча воқияларни кўриб турарди. Шу хизмати туфайли қанчадан-қанча ҳузур-ҳаловат ва шон-шўҳрат орттирганидан у билан жуда ҳам фахрланарди. Бугун бўлса буларнинг ҳаммасидан у маҳрум. «Қўнғироқчани» бошқа одам кўтаради, кафедрага ҳам ўша чиқади, дарвозани ҳам у бекитади. У бўлса хилват бурчакда ўзини биров кўрмаётганидан қувониб ўтирибди. Қалбига сингиб кетгандек ҳис этадиган вазифаларини қандай қилиб унута олсин?

Костёлга кетаётган одамлар костёл рўпарасидаги кичкина майсазорда тўхташди-да, эркаклар бир гуруҳга, йигитлар бир гуруҳга, хотинлар бир гуруҳга, яна

нарироқда ёш жувонлар ва қизлар бир гуруҳга бўлинишди. Улар гап сотишиб кулишаётганга ўхшайди. Балки унинг шармандаси чиқиб шармисор бўлганидан ҳам гапиришаётгандир. Мана, учинчи қўнғироқ ҳам чалинди. Одамлар костёлга ёпирилди, қўнғироқлар ҳамон худди дафн маросимидагидек ғамгин эшитиларди.

Қани энди у ҳам костёлга югурса-ю, тўдага қўшилиб кета қолса. Бироқ, бундай қилолмайди, мумкин эмас. У худди подадан ҳайдалган қўтир қўйга ўхшайди. Мана, Фарар жанобларининг ёлғиз ўзлари кетмоқда. Эҳтимол, у, Миклуш қаердайкин?— деб ўйлаб қўяр. Илгари у Фарар жанобларининг ёнида борарди; энди бундай бўлмайди. Жаноб Фарар костёлга кириб кетди. У ризницага кириб кетгунича ҳамма тик турди. Илгари Миклуш ҳам унинг кетидан борарди. Ўшанда қовмлар ўринларидан туриб, Фарар жанобларига кўрсатадиган зўр ҳурматларининг кичкинагина ҳиссасини бўлса-да унга бағишлардилар. Бундан буён бу ҳурмат ўзга кишига кўрсатилади. У бошини қуйи солиб, ўз ғамига берилди. Агар у бирорта одамга бўлса-да юрагини очиб сўзлай олса, хотини олдига бора олса бир оз таскин топарди. Лекин, у ўз ғамига ўзи қоврилиб, ич-ичидан изтироб чекарди.

Зофья қўшниларникига кирди-чиқди қилмаганидан ва эрининг ҳеч нарса демаганидан, қишлоқда нималар бўлаётганидан беҳабар эди. У жума куни, мудҳиш яқшанба олдидан ҳамма воқияни қўшнисидан билиб қолди.

Шунда у, Миклушнинг кейинги кунларда нега бунчалик хафа, ўйчан бўлиб юрганини пайқади ва эрига жуда ачиниб кетди. Модомики шундай экан, шармандалик олдидан турган эрига ачинмасдан иложи бормиди? Ахир бу гап унга ҳам тааллуқли эди-ку. Хавфнинг қаердан келаётганлигини билиб туриб парво қилмаслиги мумкинми эди?

У, оқсоқолникига бормоқчи бўлди. Қани энди у эрини қутқара олса, қани энди эри унинг фидокорлигини билса! Бу фикр унга куч ва қатъият бағишлади. Ҳозир у оқсоқол олдигагина эмас, балки императорнинг ўзига ҳам бора олар эди!

— Уни қара, меникига меҳмон бўлиб кепсан-а!— деди оқсоқол, кўзлари ёниб.— Ахири кўргани келибсан-да. Хўш, қанақа илтимос билан келдинг?

— Ахир, қанақа илтимос билан келганим ўзингизга маълум, оқсоқол, сиз туфайли бошимга қандай кунлар тушганини биларсиз. Ўшандан буён у билан орамиз бузуқ...

— Нималар деяпсан ўзинг?— деди ажабланиб оқсоқол.— Мен туфайли эмиш! Иккаланг ошиқ-машуқсан-у, тагин орамиз бузуқ эмиш. Ахир, мен сенга қўл тегиздимми: сиздака маликаи хўбонга қўл текказиш бизга йўл бўлсин. Тагин — «орамиз бузуқ» миш!

— Ўтган ишга салавот,— Зофьянинг лаблари титраб, кўзлари жиққа ёшга тўлди. У ўзини тутиб олиш учун бир оз жим қолди.— Мен сизнинг олдингизга, — деди дадил овоз билан сўзини давом этдириб,— анави от учун эримни бошини балога қўйманг, деб келдим. Одамлар бундан ҳам бешбадтар ишлар қилишади, лекин уларга ҳеч ким ҳеч нарса демайди-ку.

— Улар эрингга ўхшаган машхур пономарь эмас. Агар Веторниценинг шуҳратли пономари бўлмай, бошқа одам бўлганда ҳам майли эди. Энди у одамгарчиликдан чиқди!

— Агар хоҳласангиз ёрдам беришингиз мумкин. Буларнинг ҳаммаси кимнинг иши эканини яхши билман. Қишлоқни тинчитинг!

У бу сўзларни шундай шижоат билан айтдики, бу сўзлар оқсоқолга таъсир қилди, у зўр-базўр ўзини тутиб, Зофьяга қарамасликка тиришди. Даладагига ўхшаш ҳодиса такрорланмаса эди, тагин ундан баттарроғи рўй бермаса эди, деб қўрқди... Оқсоқол у билан борди-келди қилиб ўтиришни эмас, балки ўч олишни истарди.

— Мен туфайли эмиш?— деди-да, Пресада кулисираб жим бўлди. Унинг кўзлари олазарак эди.— Ҳа, ана, мен туфайли ҳам дейлик. Аммо, нима учун шундай қилганимни ўзинг биласан. Қандай кулганинг эсингдами?— деди-да, Зофьяга жиддий ва совуқ қаради.

— Ўшанда жуда жаҳлим чиққан эди, ўзимни бир нарса қилиб қўйишга ҳам тайёр эдим. «Йўқ, шошилма Пресада, куни келиб уларнинг йиғлаб, сенинг куладиган пайтинг ҳам келиб қолар деб ўзимга тасалли бердим. Мана, айтганим келди, энди орамиз очиқ.

— Бундан нима фойда кўрдингиз?

— Фойда шуки, энди сенинг эринг эмас, балки бошқа одам пономарь бўлади.

Пресада бу «бошқа одам» деган сўзни шундай оҳангда айтдики, кимни кўзда тутганлигини Зофья шу ондаёқ англади.

— Демак, ҳатто мен илтимос қилсам ҳам йўқ дейсизми! Эсингиздами, ҳў ўшанда нималар деганингиз?

Зофья шу гапни айтди-ю, қизариб кетди. Афтидан, оғзидан шу сўзларнинг чиқиб кетганига хижолат бўлди.

Зофьянинг сўзлари унга тегизиб айтилганидан оқсоқол тутациб кетди.

— У гапни ўша вақтда айтган эдим; ўшанда сенга берган ваъдам ва сўзим устидан чиққан ҳам бўлардим. бироқ, мени алдадинг, кейин эса мазақ қилиб, устимдан кулдинг. Энди алдолмайсан, ҳа, алдолмайсан!

Бу гапларни Зофьяга айтишдан завқлангани сезилиб турарди.

— Эринг, пономарлик қилишим энди тугабди, деса ҳам бўлаверади.

Зофья эрини ҳайдашларига қатъий ишонган ҳолда уйга қайтди. Оқсоқол унинг ўрнини эгаллаш учун бу ишларни қилган ва у — бу ўринни эгаллайди ҳам.

Оқсоқол эса ўйлаганидан олдинроқ мақсадига эришди.

Костёлда пономарь бўлмаганидан Фарар оқсоқолни пономарлик қилиб туришга чақиртирди.

— Оқсоқол бўладиган бўлди,— дейишарди ўзаро хотинлар.— Жаноб Фарар ўшани хоҳлаганидан кейин бошқа кимам бўларди.

Улар, оқсоқолнинг пономарь бўлишига қаршилиқ ҳам кўрсатмоқчи эдилар, лекин қўрқдилар. Оқсоқол бўлса худди амалга мингандай гердаийб юрарди. У кафедрага китоблар кўтариб чиқаётганида, зинапоянинг энг юқори поғонасига шунақаям қоқилиб кетдики, сал бўлмаса, китоб-питоблари билан кафедрадан пастга ўмбалоқ ошиб тушарди.

«Гердаийш худога ҳам хуш келмайди!» — деб ўйлашарди хотинлар ичларида.

Кечки ибодатдан кейин пресвитерлар тўпланишиб, у ёқ-бу ёқдан гаплашиб, тарқалишди. Оқсоқол ҳаддан ташқари кеккайганидан хотинларга ёқмади. Уларнинг Миклушга раҳмлари келарди. Пресвитерларнинг хо-

тинлари эрларига Миклушни ҳимоя қилишни илтимос қилдилар. Бундай йўл-йўриқлар қатъий бажарилганидан, гувоҳлар чақирилди: улар Миклушнинг отга қўл тегизмай, фақат, фонус кўтариб турганини айтдилар. Ана шу гап уни оқлади.

Пресвитерлар фарадан¹ чиқиб кетаётганларида Фарар Миклушни тўхтатди.

— Сендан ихлосим совияпти, кейинги вақтларда ўзгариб қолдинг; бўйдоқлигингда қовоқхоналарга юрмасдинг, келиб-келиб уйланганингда майхоналарга тез-тез бориб турар эмишсан. Нима гап ўзи?

Миклуш жаноб Фарарнинг ўткир кўзидан қўрққанидан ерга қаради. Фарар кўрсаткич бармоғини қимирлатиб таҳдид қилди:

— Эҳтиёт бўл! Шайтоннинг васвасасига берилма. Кўзингни оч, ўзингни тут!

Миклуш хаёлотга чўмганича йўлга равона бўлди.

IV

Ўзининг барча шодлик ва ғам-ғуссалари билан худди шошилгандек қиш ҳам кириб келди. Ноябрьнинг иккинчи ярмида ҳамма ёқни қор қоплади ва қаҳратон совуқлар бошланди. Деҳқонлар саройлардаги лашлушлар тагидан чаналарни чиқардилар. Хўжайинларнинг извошчилари отларни қўнғироқчалар осилган қишлик эгар-жабдуқлар билан безадилар. Эрталабларини қишлоқда обдан семиртирилган чўчқаларнинг ҳаммага таниш чинқириқларини эшитилар, улар ўз чинқириқлари билан оғилхонадан очиқ охурга кўчаётганликларини маълум қилаётгандек бўлардилар. Болалар дарсдан сўнг чаналарини олиб, қишлоқ четига чопар ва ундаги тепаликдан пастга қараб учардилар.

Ростини айтганда, қишнинг ўзига хос ажойиб шукуҳи бор, бўлганда ҳам қандоқ!

Аммо, кичкина Антуш ўзига ёқмайдиган бу қиш тўғрисида тамомла бошқа фикрда бўлганлигидан, яна бир ташвиш ортди!

¹ Ф а р а — Фарарнинг уйи.

Башарти у рождество байрамини ёзга кўчира олганда эди, қишни албатта календардан тамом ўчириб ташлаган бўларди. Бунга ажабланилмаса ҳам бўлади; чунки Антүшвой шоир эмас, балки Веторнице костёлининг оддий хизматчиси бўлганидан, қиш унинг ашаддий душмани эди. Хусусан, бел бўйи қор ёғиб бериб фаралан костёлгача йўл очиш қийин бўлганида-ку, асти қўя бериб. Қалин қор уюмларини тозалаб, костёл эшигигача йўл очгунча, совқотган бармоқларини неча марта лаб пуфлаб иситиб олади. Баъзан совуқ суяк-суягидан ўтиб кетган чоқларда эса, ҳатто, йиғлаб ҳам юборади. Нима ҳам қилиш мумкин, ахир унинг қони деҳқонларникидака қайноқ эмас,—териси ҳам юпқа. Мана шунинг учун совуқ қишлоқдаги шумтакаларга кўра унга тезроқ қор қилади. Унинг этикдўз отаси интизомга ўргансин деб, ёшлигидаёқ костёлга хизматга берган.

Рождество байрами ҳам кириб келди. Шу якшанба кунини эрталабданоқ деҳқонлар ибодатга келишлари зарур эди. Бечора Антуш тонг отишданоқ кечаси ёққан қорни кураб эси кетди.

У совуққа жуда чидади, лекин бармоқларига сўзак кириб совуқ жонидан ўтиб кетгач, курагини улоқтириб юборди-да, хўнг-хўнг йиғлашга тушди.

— Хой, бола, нега йиғлаяпсан?—деб костёлга бораётган хотинлар уни ўраб олишди.

— Вой-вой-вой! Бармоқларимни совуқ уриб кетди!—деб йиғларди Антуш.

Хотинларнинг унга раҳмлари келиб кетди, кун совуқ, шимол изғирини эсиб турарди.

— Бечора, мушдек боши билан еган азобини қара-я!

— Отаси кураса бўлмайдим. Ноинсоф, ўлиб қолмас эди... Бечора! Бир бурда топган нони бурнидан чиқади, бечорани. Ўғлим, нега сенга ҳеч ким ёрдам бермайди!—деб сўради черков мутаваллисининг хотини.

— Улар ўз ишлари билан овора,—деб Антуш нолди.

— Бунини ўрнига бошқани қўйиш керак,—дейишди хотинлар.

— Яхшиси, Миклушни қўйиш керак,—хотинлар орақасидан туриб сўз қотди оқсоқол. Уларнинг гапига аралашиб, гапни ўз мақсадига томон буриб юборди.—

Унга нима? Унинг чармли калта пўстини, пиймаси, қўлқоплари ҳам шай. Анови фарага югуриб бориб, чой ичиб, исиниб олса ҳам бўлади.

— Ҳа, тўғри-да, кийим-боши бут бўлгандан кейин нима қилса ҳам бўлаверади,— деб оқсоқолнинг гапини қувватлашди хотинлар.

— Агар қор кураб, йўл очса, бирон ери камайиб қолмас,— деди оқсоқол, шунчаки айтгандай сўзини давом этдириб,— вақтни: фарадами, печь ёнидами, бу ерда йўл очибми ўтказиш барибир эмасми.

— Ҳамма гап, хоҳлашида, қиламан деса, албатта қўлидан келади...

— Нима деяписизлар ўзи! У ўзи билиб иш қиладиган, бошқаларга фойда келтирадиганлардан эмас. Унга буюриш керак,— деб сўзида давом этди оқсоқол.

— Нега бўлмаса буюрмайсиз?— деди мутаваллининг хотини.

— Унга-я? Ахир у зот ҳам бир-у, мутаваллидан тортиб ҳаммамиз ҳам бир!

Ҳамма костёлга кирди. Ибодатдан олдин хотинлар Миклушнинг уст-бошини муҳокама қила бошладилар. Шундай кийим-бошга эга бўлган одамнинг қор кураб, йўл очмаслиги уларга гуноҳдек бўлиб туюларди. Улар уйга қайтгач, пономарнинг нима қилиши лозимлиги ҳақида гапирisha бошладилар. Мутаваллининг хотини ҳаётга янги реформа киритишга қарор берди. У бир йигинда пресвитерларнинг хотинларини бу ишга кўндирди, улар ҳам бу гапни эрларининг қулоғига қуйдилар, шундай қилиб, биринчи мажлисдаёқ мутавалли Юрак, хотинининг режасини ўртага ташлади. Бу таклиф ҳеч қандай харажат талаб қилмаганидан — ҳаммага ёқиб тушди, фақат пономарга буюриш керак эди, холос. Шу заҳотиёқ Миклушни чақириб, зиммасига юкланган янги вазифани эълон қилдилар.

Миклуш ҳайратда қолди; ўзига қарши яна ниманидир ўйлаб чиқаришлари етти ухлаб тушига ҳам кирмаган эди. У оқсоқолнинг кулимсираб турганини кўриб қолди-да, бу — кимдан чиққан ақл эканлигини пайқадди. Агар Миклуш уни кўрмаганида, унинг розилигисиз зиммасига шундай адолатсиз оғир юк юклаганлари учун бош эгиб, ташаккур айтган бўларди. Аммо, Миклушнинг бу таклифи рад этишини оқсоқол кутиб турганини ва пономарлик вазифасини эгаллашга суюниб

ҳозирланаётганини кўриб, аччиғи чиқди-ю, лекин розилик билдирди.

«Ҳа, ноинсоф, иложи бўлса-ю, бир тепиб жарга ағдариб юбора қолсанг, шошма ҳали, кўрамиз, кимкимни ағдарар экан. Бу ишга муносиб бошқа биронта одам бўлганда ҳам майли эди, лекин сен, сен-а... шошмай тур ҳали» деди Миклуш ичида.

Унинг зиммасига ҳаддан ташқари кўп иш юкланди. У ишдан қўрқмас, лекин бу ишларнинг ҳаммаси ўзининг оилавий бахтига раҳна солган ўша ярамаснинг иши эканлигини ҳис қилиш юракни ўртарди. Унинг ҳаёти жуда ўзгариб кетди, ҳаёти маъносиз ва зерикарли бўлиб қолди! Уйда ҳам шодлик йўқ... Хотини ғамгин бўлиб бир бурчакда, у бўлса қовоғини солганича иккинчи бурчакда ўтирарди. Хизмати ҳам энди уни қувонтирмас эди. Агар иложи бўлганида, жон деб бу хизматини ташлаган бўларди...

Кучли шамоллар эсиб, бир кечада баланд-баланд қор уюмларини учуриб кетарди, у шу қорларни веторничеда эрталабки ибодат сешанба ва пайшанба кунлари ўқилганидан ҳафтада уч марта якшанба, сешанба ва пайшанба кунлари кураши керак эди. Соат олтигача йўлларни қордан тозалаш учун тонг отмасданоқ туришга тўғри келар эди. У ўз билгича ишини енгиллаштириб, катта белкурак қилиб олди, ана шундан кейин иш жўнашиб кетди.

Аммо, бу иш уни шодлантирмас, ҳамма вақт тепасида оқсоқол туриб буйруқ қилаётгандек бўлиб туюларди. Бу фикр эса унга тинчлик бермас эди.

Бугун Миклушнинг ичига чироқ ёқса ёримасди. Эртага туғилган куни. У бу кунни тонг ёришмасдан туриб, қор орасидан сўқмоқ йўл очиш билан нишонлайди. Эрталабдан буён қор гупиллаб уриб турибди, эҳтимол, тун бўйи ёғар. Бунинг устига кўнгил ғашликни айтмайсизми. Дардлашадиган одамнинг бўлмаганидан кейин бора-бора гаплашишни ҳам унутиб қўясан киши.

У кўз қири билан Зофьяга қараб қўйди. «Соқовга ўхшаб ўтиравериш жонига тегмасмикин, деб ажабланди у, бошқа хотинни сабри чидамас эди, бу бўлса... Ўша куни мен жин ургур нега энди унинг устидан чиқиб қолдим. Ахир у билан учратаман деб ўйлаганмидим...» У хотинига яна бир қараб қўйди. «Жаҳли чиқяпганмикин ёки хаёл суряпганмикин?» У, бу масала

устида анчагача бош қотириб ўтирди. Зофья эрининг ўзига кўз тикиб турганини сезиб қолди-да, ўзини тутиб туролмай унга қаради. Уларнинг кўзлари учрашди. Бу бир дақиқалик кўз уриштириш, бу кўзларда, ғазаб ўтининг ўчганлигини кўрсатди. Зофьянинг юзлари лоладек қизариб кетди, у қизлигида ҳам шунчали уялмаган эди.

«Кўнглида нималар ўтаётганикин, менга бунчали тикилиб қолди! — Шу бугун бир хайриятлик бўлади, албатта!» — деб Зофья ўйлашиб қолди-ю, лекин йиғираётган иппидан кўзини узмай, жимгина ўтираверди.

Ҳақиқатан ҳам Зофья гўзал-да, — деб ўйлади Миклуш ичида, — сенинг гулиниг. Анали фалокат кимни севишини билади! Қани энди Зофьянинг жаҳли чиқяптими ё жаҳлидан тушганми... Билсам...»

Кечга яқин, «тегирмонга арпа олиб бориш керак бўлганидан Зофья омборга кириб кетди. Уйда Миклушнинг ёлғиз ўзи қолди. «Бекордан-бекорга аразлаб зарур қоптими менга! Уни қандай қилиб кўнглини олдим энди?...» деб узоқ ўйлаб қолди у. Печка ёнида турган корзинкада у олти йиғ зигирпоя ипи турганини кўриб қолди. «Мен бу ипларни ўраб қўйсам, қандай бўларкин?» — деб ўйлади-да чарх олдида турган йиғдаги ипни калава чўпга ўрай бошлади. У бу ишни қилиб бўлганидан бир оз ўтгач, Зофья ҳам келиб қолди.

Ҳақиқатан ҳам гўзал-да, — деди ичида Миклуш, — хотинининг рўмоли ва оқ пўстинига тушган қорга қараб. Унинг киприкларини қор момиқдек енгил учқунлари бе-заб турар, лекин дарҳол эриб кетарди.

Миклуш жиддийлик, лекин қалбида севинчи билан: — йиғлар бўшаб қолганини кўриб, Зофья нима қиларкин, — деб ҳеч нарса кўрмагандек ўтираверди.

Кечқурун янги одатдагича: ҳар бири алоҳида-алоҳида, бирин-кетин овқатландилар. Бундай овқатланиш аввал эриш кўринса-да, кейин кўникиб кетдилар. Зофья зигирпоя толасини рўмолига ўради-да, елкасига пўстинини ташлаб йиғларни олиш учун корзинкага қўл узатди.

Йиғларнинг бўшаб қолиши уни ҳайратда қолдирганидан тўхтаб, ўроғлиқ йиғларни биров олган бўлса керак, деб ўйлаб қолди. «Ийе, кўпи бўшаб қолибди-ку. Бу қанақаси бўлди? Қимдир ўраб қўйибди!» деб чарх-ни олди-да, қанча калава борлигини санаган эди, тўрт-

та кўпайиб қолганини кўрди. «У, ўраган!»— деб кўнглидан ўтказди ва қалби жўш уриб кетди. «Ростдан у ўраганмикин?» деб ўйлаб унга қаради ва уни ҳам ўзига тикилиб турганини кўриб лабида кулги пайдо бўлди.

«Ана куляпти, деб Миклуш қувониб кетди. Лекин, оғзига қурт солиб олгандай, индамайди-я». Зофья гўё, «нимадандир қўрқаётгандек шошилар. Зофья у билан ёлғиз қолишни ноқулай сезарди. Агар бирорта одам бўлганида, у эри олдидан бир қадам ҳам нари силжимас эди, аммо, ўзи ёлғиз бўлганидан чиқиб кетди.

Миклуш кетидан чақириб, олиб қолмоқчи бўлди-ю, аммо барибир ўзи қайтиб келади, деб ўйлаб индамай қўя қолди.

Худди кечанинг охири йўққа ўхшаб кўринарди... Унинг фикру хаёли Зофьяда эди. «Унинг келишига жуда узоқ вақт ўтадиган бўлиб туюлса-да, кутишга қарор берди ва: шошмай турсин ҳали, мен билан ёлғиз қолганида қаёққа қочиб қутуларкин, деб ўйлаб вақт ўтказиш учун сават тўқишга киришди. Бир оз сават тўқиганидан сўнг, бод касали билан оғриб қолган қўшинисиникига чиқиб кетди. Одатда беморлар деярли ухлаёлмайдилар, ана шунинг учун ҳам Миклуш у билан у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтириб, соат ўн биргача қолиб кетди.

Одамлар маишатбозликдан уй-уйларига қайтадиган пайтда, у ҳам уйига кириб ечинди-да, ўрнига кириб тик этса эшикка қараб, мижжа қоқмай ётаверди.

Зофья дарвозадан уйига қаради, деразалар қоронғи эди. «Ухлаб қолганга ўхшайди, худога шукур, келганимни сезмади» деди-да, дарвозани ёғирлатмай секингина очиб, ҳовлига кирди-да, йигириладиган толаларни девор тагига қўйди. Гарчи ой булутлар ичига яшириниб улгурган бўлса-да, атроф қордан ёруғ эди. Қор тўхтади; эрталабгача ҳаво очилиб кетадигандек кўринар ва қаттиқ совуқ бўлиши кутиларди. У оմборга кириб Миклушнинг супурги ва белкурагини топди-да, ҳовлига қандай оҳисталик билан кирган бўлса, шундай секинлик билан кўчага чиқди, елиб-югуриб фара томон қараб кетди ва йўл тозалашга киришди.

«Йўл тозаланиб қолганини кўриб, нима деркин!» деб ўйларкан унинг қалби енгил тортиб кетди. У эрталабоқ Миклушга ёрдам беришга аҳд қилган эди. У эрига ачинганидан, унга ёқадиган бирор иш қилгиси келган эди. Зора шу билан кўнгли юмшаб кетса деб

ўйлади. Аслини олганда эри шу куннинг ўзидаёқ, худди хотинининг инятини пайқагандек, «отни эртароқ қамчилаган» эди. Зофья, бугун ё эрта жаҳл уйларидаи йўқолишига астойдил ишонарди. Улар жаҳлни ташқаридаги қаҳратон совуқнинг қаърига улоқтириб ташламоқчи эдилар.

Ана шундай ўйлар билан қувониб ишлар ва ишлаш ҳам енгил туюларди. Кўчада қаҳратон қиш, лекин у исиб кетган; ҳамма ёқ қоп-қоронғи, лекин унинг қалби равшан, бу ер, костёлнинг орқаси одамлар мотам тутиб, ўртаниб-ўртаниб йиғлайдиган жой — қабристон бўлса-да, унинг қалбида севинч жўш урарди. Кечаси соат бирда тунги соқчи карнайини чалганда Зофья уйига қараб йўл олди.

«Ишқилиб уйғониб қолмаса эди,— деб ўйларди у йўлда бораркан.— Бўлмаса, ишини қилганимни билиб қолади».

У эҳтиётлик билан дарвозани очди ва омборга кирмоқчи бўлган эди, кимдир унинг қўлидан ушлаб олди.

— Ойи деб қичқириб юборди у.— Ким бу?

— Қаерда эдинг?— эрининг овози эшитилди.

Овознинг жиддий ва совуқлигидан Зофьянинг бутун аъзосига титроқ кирди.

— Бу ерда ўзинг нима қилиб юрибсан?— деб сўради, Зофья.

— Кечаси қаерларда санқиб юрибсан? Қаерда эдинг?— деб дўқ қилди Минклуш.— Нима, майшатбозлик ярим кечадан кейин ҳам тугамайdimи?— Унинг бу сўзидан ҳў тепалик тагида бўлиб ўтган воқиядагидек масхаралаш сезилиб турарди.— Ҳа, гапиришни ҳам унутиб қўйдингми?

— Сенга учраб қолишимни қаёқдан билай?— деб гапира бошлади Зофья,— ахир...

— Эрим ухлаб ётибди-ку, деб ўйлагандирсан-да,— деб таҳқирлашда давом этди у.— Баъзан ухламаслик ҳам фойда беради! Ҳеч бўлмаганда бирон нарсани кўриб қоласан, киши.

— Ахир, мен...

— Ҳеч бўлмаса хотининг соат ўн бирда ил йигиришни қўйиб, ваъдалашганига чопишини кўриб қоласан-ку...

— Мен-а? Ҳечам-да! — деб хитоб қилди Зофья.

— Ҳеч эмас, балки ҳа! Қаерда эдинг бўлмаса? Кў-

риб турибманки, узун сочингни осилтириб юриш чаккангга тегибди. Айниқса, қишда сочсиз юриш яхши эмас-ку.— У хотинининг бошидан чепецини юлиб олди.

— Миклуш, ҳеч қаерда бўлганим йўқ, бекорчи гапларни қўй?

У бир қўли билан хотинининг сочидан ушлаб олди, қўлида қайчига ўхшаш нимадир борлигини Зофья кўриб қолди.— Ахир, костёл ёнида эдим. Менга ишоп, ёлғиз ўзим эдим!

У хотинининг сочларини қўйиб юбормади, аммо иккинчи қўли ҳам қимир этмасди. Бирдан у нафасини ростлаб олиб:

— У ерда бир ўзинг нима қидирдинг? Кечки ибодатга борадиган одатинг борлигини билмаган эканман!..— деди.

Зофья ердан белкурак билан супургини олди. Миклуш оппоқ қорда ниманингдир қорасини кўрди-ю, бироқ буларнинг нималигини дарҳол била олмади.

Зофья ҳаяжонлангандан овози титраб:

— Йўл тозаладим,— деди-ю, ййглаб юборди.— Мен ахир, ақалли тугилган кунингда роҳатланиб ухлагин, деб ўйлаган эдим. Сен бўлсанг бекордан-бекорга дағдага қиласан...

Миклуш Зофьянинг ййглаётганини сизди-да, қўлидан белкуракни олди ва қўлини бир оз ушлаб турди.

— Демак, йўл очгани борган экансанда-а,— деди у бир оздан кейин, майин овоз билан.— Мен аҳмоқ жонимни қўйгани жой тополмай юрибман!

Зофья деворга суянганича ҳўнграб ййглай бошлади. Миклуш нима қилишини билмас эди. Ҳозир у ҳаммадан кўра ўзидан нафратланар эди. «Бу, аҳмоқ оқсоқол қанча номаъқулчиликлар қилди. Ёки менинг тирноқча ҳам ақлим қолмадим?»— деб ўзини койирди.

— Зофьяжон, мендан жуда ҳам қаттиқ хафа бўлдингми?— деб сўради у Зофья томон эгилиб ва унинг бошини силади.— Менинг қанақалигимни кўриб турибсан-ку...

Зофья чурқ этмай, бошини унинг елкасига қўйиб пиқ-пиқ ййглай бошлади. Севинчдан оқаётган бу кўз ёшлар унинг сўзларига жавоб эди.

— Ахир қўрққан эдим-да, мабодо у фалокат... деди-ю тилини тишлаб қолди.— Айт-чи, шу гаплардан кейин аҳмоқ эмасманми?..

Кўз ёшлари оқиб турган Зофья кулиб юборди.

— Менга барибир; фақат сен хафа бўлмасанг бўлгани.

Улар қалблари тўла шодлик билан уйга кирдилар. Уй шунчали ёқимли ва шунчали мароқли эдики, асти қўя берасиз.

Эрталаб, улар уйқудан турганда, ташқарида даҳшат солиб гувиллаётган шамол овози эшитилиб турарди.

— Йўл очилгани қандай яхши бўлди-я,— деб қувонди Миклуш ва шу заҳоти қўли билан пешонасига урди.— Ана холос! Шундай шамолда қандақа қилиб йўл очиларди! Яна кураш керак бўлади,— деди хўрсиниб.

— Демак, сенга ёрдам бермабман-да,— деб кулди Зофья,— ҳа у ер-бу ерни кураб қўясан, холос.

Миклуш:

— Бу, сени хафа қилганим учун менга жазо,— деди-да, кўнгли енгил тортиб, қўлига супурги билан белкурак олди.

1891





Тимрава

ТЯПАКЛАР



Ўклам келди. Қуёш нурларидан илган тупроқдан буғлар ва хушбўй ҳидлар тарқалмоқда. Еқимли, соф ҳаво худди кишини эркалагандек туюлади. Ўтлоқларда дастлабки майсалар ниш уриб, сойлар лабидаги самбиттол ва оқтоллар куртак чиқармоқда. Ҳамма ерда ҳаёт уйғониб ҳаракат бошланган. Одамлар далага ошиқадилар. Улар қиш бўйи дам олиб энди кўкракларига шамол тегиши учун соф ҳавога интиладилар. Юзлар қуёшдан қип-қизариб қораяди, кўзлар қувонч билан чарақлайди.

Тяпакларникидаги эркакларгина қиш ялқовлигидан сира қутулолмай далага бугун чиқишларини ҳам, чиқмасликларини ҳам билмай, ҳовлида ивирсиб юрибдилар. Далага аллақачоноқ плуг тушиши керак, бироқ, бугун чоршанба, Тяпакларнинг ота-боболаридан тортиб,

жумадан бошқа кунн ер хайдашга киришмаганлар. Ерининг обдан етилмаганлиги ва қишда яхши боқилмаган хўкизларни уринтириб қўйишдан қўрқиб, ўтган жума ер хайдалмади, келаси жумагача кутилса ер қотиб қоларди. Далага бугун чиқиш керак-ку, лекин буюрилмаган кунда иш бошлаш қандай бўларкин? Худо оқ йўл берармикин, деган шубҳа уларни тўхтатиб турарди.

Тяпаклар оиласи катта эди: хотини, бола-чақаси билан тўрт оғанини, энг кенжаси Мишо ҳали бўйдоқ, бунинг устига ўттиз ёшли Анча деган қари қиз сингиллари ҳам бор эди. Майибни ким ҳам олади, дейсиз? Болалик чоғидаёқ оёғини бод акашак қилиб қўйганидан, у эмак-лаб юрарди. Чиройли, қош-кўзлари келишган бу қиз оёқларини узата олмасди...

Тяпаклар кўпчилик... Агар ҳаммалари жам бўлишса ўтиргани жой ҳам етишмай қолади. Стол теварагига ўтиришиб олиб, ҳар бири бир, икки чўмичдан олса бўлди, овқат сузилган идиш бир зумда бўшаб турибди... Одам кўп бўлгани билан уйда бошлиқ йўқ эди. Тяпакларнинг онаси, кекса бека тириклигида бир оз тартиб бор эди, аммо, у ўтган қиш ўлганидан кейин улар подачисиз қолган қўйлардек бўлиб қолдилар. Оталари аллақачон ўлиб кетганидан, бу катта онлани бошқарадиган киши йўқ эди. Оғанилар бир-бирлари билан иноқ эдилар, шунинг учун одатдагидек катта акамиз Пало уйга бошлиқ бўлсин, деган қарорга келдилар, лекин уларнинг хотинлари сира чиқишолмасдилар. Яблонцовларнинг қизи Иля — Палонинг хотини катта келин бўлганидан, уйга қонунап ўзим бош бўлишим керак, деб ўйлайди, аммо, бошқалар, айниқса, майиб Анча бунга мутлақо рози эмас. Анча бошқаларни ҳам бир-бири билан гиж-гижлатиб қўяди. Анча ўзи уйга бош бўлишни хоҳлаб, доимо Иля хуш кўрмаган ишларни қилади. Иля ўзини бошқалардан юқори тутганидан уни унча ёқтиришмайди. Бунинг устига Иля қишлоқда доялик ҳам қиларди. У Соброта¹даги курсда икки ойча ўқиб келди, шундан бери дворянлар орасидан чиққан кишига ўхшаб, кеккайиб кетди. Энди уйдаги қилинаётган ишлар унга ёқмай қолди. У, бошқаларга ўргатмоқчи бўлар, ўзини худди уй бекасидек тутиб, Тяпакларнинг уйида

¹ Рима-вска Собота — Словакиядаги шаҳарча.

асрлардан буён давом этиб келаётган эски урф-одатларни бекор қилмоқчи бўларди.

Мана бугун ҳам, кўзини очиб, нонуштага сув келтириб улгурмай ғиди-ғиди қила бошлади:

— Қайси бир одам, устига ёғоч ишланмаган қудуққа бепарво қарайди? Қудуққа тушиб кетишимга сал қолди! Сизга нонушта тайёрлайман деб, ёш жонимдан ажраб қолаёздим! Қудуқни тузатишни истамасаларинг ўзларинг сув опкелинг! Олдинданоқ айтиб қўя қолай, аввало, менинг умрим хазон бўлади!

Уйдаги эркаклар бир-бирларига қарашиб олишди, хотинлар бўлса, унинг гапларига эътибор ҳам бермадилар. Баланд бўйли, сал букчайганроқ, катта кўзлари билан кишига осойишта қаровчи, ҳазилли яхши кўрганидан ҳазилкаш деб лақаб ордтирган Илянинг эри Пало кулимсираб:

— Эҳтиёт бўл, тагин сувга тушган мушукдек бўлиб қолма, малика!— деди.

Уйдагилар кулиб юборишди. Иля лоладек қизариб кетди: эрим мени қўллаб-қувватлар деган эди, лекин уни калака қиляпти.

Печка олдидаги скамейкачада эпчиллик билан картошка арчиб ўтирган майиб Анча дарров гапга аралашди:

— Сенга бу ер ёқмаса, ёқадиган жойга жўнаб қўя қол! Эсимни таниганимдан бери, қудуқ ҳамиша шунақа, лекин уч йил олдин тушиб кетган Гажурковларнинг бузоқчасидан бошқа ҳеч ким қудуққа тушиб кетганича йўқ.

— Ҳа, уйғонган экансан-да, дарров овозинг чиқиб қолди! Бу гап шундайича қолмайди! Тузатмасаларинг— устларингдан жандармчиларга арз қиламан, сизларни бир штраф қилсин!— деб дўқ урди Иля эркакларга.

Ҳар қандай гапга жавоб қайтаравериш Тяпакларга одат бўлмаганидан чурқ этишмади, фақат Анча яна гапга аралашди.

— Ҳали шикоят қиладиган ҳам бўлиб қолдингми! Буйруғингни Яблонцовларингникига бориб қил! Бу ерда бека эмассан!

— Бека бўлмасам кимман? Албатта, бекаман!— деди-да, Иля кулиб юборди.— Ҳамманг айтганимни қиладиганлар!— деб қўшиб қўйди у зарда билан.— Сен жим

ўтиравер, сенга гапираётганим йўқ, мана бу эшакларга айтяпман!

«Эшаклар» бугун эрталаб чурқ этмасликка онт ич-гандек, бу сафар ҳам «лом-мим» демай ўтиравердилар.

Тушлик овқат вақтида Иля, уйимиз торлигидан тўртта одам сизмайди, янги уй қуриш керак, деб нолиб қолди ҳам.

— Бошқа оилалар оз жонли бўлсалар ҳам, бир бало қилиб ўзларига алоҳида уй қуриб оладилар, сизлар бир-бирларингнинг устларингдан юрадиган бўлсаларинг ҳам парволарингга келмайди. Бурниларингни остидагидан наринни кўрмайсизлар! Ҳа, жонни эговларни!

Уйда ўтирган учта эркак, гўё Иля уларга эмас, дегарга жовраётгандек, жавоб қайтармадилар. Хотинлар ҳам ади-бади айтишгани эриниб, ўзларидан ҳам майиб қизни яхшироқ жавоб қайтаришини билганларидан индамай ўтиришарди. Ҳақиқатан ҳам, худди шундай бўлди: Илянинг жағи тинар-тинмас Анча жоврай кетди:

— Нега акаларимни ҳақорат қиласан? Сенга ёқмаса, нега Палога тегдинг? Ўзингга қирол топиб олсанг бўлмасмиди. Манови маликани қараглар-а! Бу ердагилар сенга ёқмаса жўнаб қолишинг мумкин! Палонинг кири сенсиз ҳам ювилиб қолар, уйда хотинлар етарли. Сенсиз ҳам кунимиз ўтиб қолар!

Майиб қиз овқат еяётган тунука тарелкасини жаҳли билан нари суриб қўйди. Ҳамма вақт унинг жаҳли чиқани-чиққан эди.

— Ҳалиям Палога текканимга пушаймонман. Усиз ҳам жазманларим кўп эди,— куйиб-ёниб жавоб берди Иля.— Ҳа, мен маликаман, сен ўзинг кимсан? Илонсан, майиб! Сенсиз ҳам кунимиз ўтади... Яхши гапимни қувватласанг ўласанми, сенга нима, топ-тоза, саранжом-саришта уйда яшасанг ёмонми? Шу ҳам уй бўптими! Уй эмас — ўра! Нафасинг тикилиб ўлай дейсан киши! Яхшими шу? Мен сизларга яхшилик истайман, сизлар бўлсаларинг ўринли маслаҳатга қулоқ солгиларинг ҳам келмайди. Ҳаммаларинг худди ертўлада ўсганга ўхшайсизлар — оп-озгин, рангларинг заъфарон. Томирларингда қон эмас, зардоб, ўргимчакнинг ўзгинасисизлар. Соботадаги докторлар менга доим: Тоза ҳаво ва озодлик — кишининг ярим умридир, дердилар, ҳа, шунақа мақол ҳам бор. Биз кўпчиликмиз, агар ҳаммамиз бир тан, бир жон бўлиб ишласак — бир ойда уй қуриб оламиз.

— Қиролинг шундай дедими сенга? Илгари қандай бўлса, шундайлигича қола беради. Илгари Ёнгирма икки киши сиққан, энди ўн олти киши сиғмай қолибди-да. Сенга ҳамма нарса торлик қилади.

Иля кечқурун қайниларини ер ҳайдашга киришмаганлари учун бошлаб қойинди, лекин бу сафар ҳам улардан садо чиқмади. Уларнинг юзидан таъналарга тамомла бефарқ қараш ҳисларини уқиш мумкин эди.

— Плугларни қачон қўлга оларкинсизлар деб кун бўйи жоним ҳалак, сизларнинг парвойиларингга ҳам келмайди-я!

— Қачон ер ҳайдашлари билан нима ишинг бор!— деб тутақиб кетди Анча.— Дояликка кетаётганингга сен улардан сўраб ўтирмайсан-ку. Бошқалар ишлаганда, аллақаерларда юрганинг, топган пулингни яширганинг учун сенга танбиҳ беришмайди-ку? Ёш бўла туриб доялик қилгани уялмайсанми? Яна чўқинтириш зифатларида маст эркаклар билан ашула қайтишасан! Бутун қишлоққа кулги бўлдинг,— деди у ғазабидан бўғилиб.

Бўйи-баста келишган Иля қадди-қоматини ростлади:

— Нимадан уяламан? Аксинча, фахрланаман!— деб жавоб берди у мағрурланиб.— Ҳа, илмим бор, бу билан фахрланаман. Ашулани шунинг учун айтаманки ёш жувон сизларга ўхшаб тумтайиб юрмасдан, шўх, қувноқ бўлиши керак. Вақтимни бекор ўтказяпманми? Бўлмаган гап! Ялқов Зуза Гунковка, ёки касал боласи билан Анча Гагарцовка, ё бўлмаса Мара уч ойлик боласи билан кўп пул топяптими? Агар мен ишга киришсам, уларнинг ҳаммаси бир кунда қилганини ярим кунда қилиб қўяман... Ўзинг топган пулингдан қанчасини рўзгорга беряпсан, бутун қишлоқ учун буюм тикасан, машхур тикувчисан, бошқа қишлоқларда ҳам сени билишадил! Мен бўлсам топган пулимдан кунга кеча сиз ҳасадчиларнинг дастурхонингизга элакдек каттакон кўмач қўйдим...

Хотинлар унга эътироз билдиришга шошилгандек, Иля томон қайрилдилар-у, бироқ, биронтасидан ҳам садо чиқмади. Майиб қизнинг ҳам бирданига шахти қайтди, бошини эгиб, буюмини тикишга киришди.

Уйга уларнинг амакиваччаси Яно Фузак кирди. У баланд бўйли бўлганидан, ис босган шипга боши тегиб кетишига сал қолди. У чиройли қора кўзларини тикиб

ҳаммага бир-бир қараб чиқди-да, кулиб қўйди. Тяпакларникида нималар рўй бераётганини пайқаб олиш учун бир назар ташлашнинг ўзи кифоя эди.

— Ҳа, ойимлар нима бўлди? Нега шовқин кўтараётибсизлар?— деб сенигинча сўради у.

— Ҳа, ўша ҳар кунги гап,— деди Иля кибр билан бошини роз кўтариб. У нима сабабдан доим жанжаллашишларини айтиб бера бошлади: Мен ҳаммага яхши бўлса дейман, бироқ, гапимга ҳеч ким қулоқ солмайди. Анча-ку ҳаммасидан ҳам ўтиб тушади.

Яно Фузак бу гапга қулоқ соларкан, чақнаб турган қора кўзлари бот-бот бошини эгиб, индамай буюм тикаётган майиб қиз томон қарарди.

— Ҳали ер ҳайдашни бошламадиларингми?— деб сўради Яно Палодан, Иляга жавоб қилмай.

— Йўқ, Убощенинг нарийги ёғидаги ерлар ҳали етилмаган бўлса керак.

— Эртага далага чиқасизларми?

Пало, Иля олдида гапиришни истамай, ҳадеганда жавоб бера қолмади.

— Билмадим... Жума куни чиқармиз.

— Нега эртага чиқмайсизлар?— деб гапга аралашди, Иля.

Унинг гапига ҳеч ким жавоб бермади.

— Биз Зьярчицада бўлдик,— деб сўзида давом этди Яно,— у ер ҳам ҳали лой. Бундай ерни ҳайдаса, ҳўкизлар ётиб қолса керак. Яхшиси эртага тўнка қазиш учун Загумницанинг нарийги томонига борамиз.

— Мен ҳам ҳўкизларни уринтириб қўймасам дейман. Ҳали вақт бор,— деди Пало, Янонинг ҳам ҳаливери ер ҳайдамаслигидан мамнун бўлиб.

— Тўғри. Аммо, баҳори донни қанча эрта эксанг, шунча яхши бўлади,— деди Яно, буни мен даламизда синаб кўрдим.

— Шундай қилиб, эртага далага чиқмайсизларми?— деб яна гапга аралашди Иля ва жавобни кутмаёқ қатъий қилиб;

— Ҳўш, эртага уй учун тош ташийсизларми?— деди.

Ҳеч ким унга қайрилиб қарамади ҳам. Ҳар қандай сўзга жавоб қайтариш Тяпакларга одат эмас эди.

Яно очиқ кўнгиллик билан:

— Нима, Илочка, сиғишмай қолдиларингми? Уй қурасизларми?— деди.

— Албатта қурамыз. Мен шуни истайман! Ўзинг бир қара, Янко, шунча одам битта уйда яшаймиз-а. Бу ерда нафасинг тикилиб ўлишинг мумкин!

Яно кўз қири билан уйни қараб чиқди ва унинг чиройли кўзлари ўз одатига қарши индамай ўтириб, бошини қуйи солганича буюм тикаётган Анчада тўхтади.

— Ҳа, худога шукур етиб ортарликсизлар,— деди у Иляга, кейин Анчанинг олдига келиб, унинг скамейкасига ёнма-ён ўтирди-да:

— Сен Анечка, ҳалиям уриниб ётибсанми?— деб сўради ва ишлайвериб дағаллашиб кетган қўли билан унинг бошини силади.

— Зуза Земяковага лиф тикияпман,— деди у, бошини кўтармай.

Яно унинг хушбичим, нозик бармоқлари нақадар эпчиллик билан чиройли буюм чокига қавуқ тикаётганига қараб турди.

— Менинг хотиним ҳам тикдириш учун бир нарса олиб келмоқчи эди.

Анча қизариб кетди, қўлини титроқ босиб, бармоғига нина кириб кетди. Лекин, Анча бунга эътибор қилмай ва чурқ этмай, тикишда давом этди.

— Анечка, эҳтиёт бўл,— деди Яно.— Эртага Мишонни бизга ёрдамга юбормайсизларми!— деди у чиройли кўзларини оғаниларга тикиб.

— Мишони?— деб қайта сўради уйдагиларнинг энг каттаси бўлган Пало. У эшик олдида кесакига суяниб, турган кичик иниси Мишога қаради.

— Майли... Борасанми, Мишо?

Мишо елкасини қисди. Ўқимишли Иля гапга аравлашди:

— Ахир ундан, Тяпакларга ўхшаб, бир оғиз сўз эшитиш қийин, немиснинг ўзгинасику!

— Унга бирон нарса бўлдимми?— деб қизиқсиниб сўради Фузак, Мишодан кўзини узмай.

— Ката деб, юрак бағри эзилиб ётибди,— деб жавоб берди Иля.

— Ката учун? Хўп одамини топибди-да! Мишо, қизлар кўп. Истаганингни танла, ҳаммаси ҳам бир, ҳаммаси ҳам гўзал,— деди кулиб Яно ва уҳ тортиб қўйди.

Акалари Мишони юборишга ваъда берганларидан сўнг Яно уйига қараб кетди. Тяпаклар Янони остонадан

нарроққача кузатиб қўйишгач, ўз бурчакларига тарқалдилар.

Иля оғилхонага қараб юрди. Пало одатда шу ерда ётарди. Иля ҳозиргина майиб қиз билан айтишиб келган эди, Яно жўнаши биланоқ, майиб қиз у билан олишиб кетди. Лекин Иляга бу камдек туюлди, у яна эрининг ҳам жиғига тегишга қарор берди.

Оғилхона деразасида чироқ ёниб турарди. Пало қашлағич билан юнглари чигал бўлиб кетган ҳўкизни тозаларди.

Мол боқиш вазифаси Мишога топширилган бўлса-да, кейинги вақтларда у ҳамма ишни ташлаб қўйган эди.

Иля газаб тангриси каби эшик олдида тўхтади.

— Ортиқ сен билан яшай олмайман, эшитяпсанми?— деди у икки қўлини белига тираб. Бу лиқ тикилиб кетган казармада яшай олмайман. Ивирсиқлар, ифлосликлар, сўкинишлар жонимга тегди. Ё шу ёздаёқ уй қура-сан, ё бўлмаса мен кетаман!

Пало, гўё хотинини кўрмагандек, унинг дўқларини эшитмагандек индамай турарди. У зўр бериб, ҳўкиз қашларди.

— Қаёққа кетмоқчисан?— деб сўради у, бир оздан кейин осойишталик билан.

— Қаёққа бўларди! Яблонцовларникига, ота меросига. Сен жиддийроқ ўйлаб кўргин: «Ё уй қурамыз, ё бўлмаса мен сенга хотин бўлмайман!»

Ҳазилкаш Пало ҳўкиз қашлашдан бошини кўтармай:

— Яблонцовларникига? У ерда нима ҳам қилардинг? Сен у ерда ҳам чиқиша олмайсан,— деди.

— Мана кўрарсан! Менга фақат тинчлик керак, бошқа ҳеч нарса керак эмас. Бу ерда ёш жонимга жабр қилиб юришнинг нима кераги бор. Болаларим бўлмаса, бировлар учун ишлашдан нима фойда? Агар сенга зарур бўлса, бемалол, бу—сенинг ишинг, мен қилиб бўлдим.

Пало бошқа ҳўкизни тозалашга киришди. Унинг юзидан шундай жиддий гаплар эшитгани билинмасди. Сиполик билан гердайиб олган Иляга, у, ҳатто, қарамас эди. Унинг қўйникидек кичкина кўзлари ювошлик билан боқарди.

— Чиндан ҳам кетмоқчимисан?— деб сўради бир оздан кейин у.

— Кетаман!— деди Иля кескин. Эри ўзини қанча вазминликка солса, у шунча кескинлашарди.— Шу ҳам ҳаёт бўлдим, ахир? Ҳаммаси менга ириллайди, ҳеч ким гапимга кирмайди. Иложи бўлса-ю, бир қошиқ сувга чўктириб ўлдириб қўя қолса. Ҳамма бало улардан ақллилимда, бутун ишларни улардан яхшироқ қилишимда, ўқиганлигимда... Иккисидан бирини танла: Ё уй қуриб, ажралиб чиқамиз, ё бўлмаса мен кетаман!

— Барибир қайтиб келасан!— деди эринчоқлик билан Пало.— Бир марта кетиб, яна қайтиб келдинг-ку, сенга оға-иниларингники ҳам ёқмайди.

— Хўп, мана кўрасан, қайтаманми-йўқми! Бу ерда нима қоларди. Борди-ю ўлиб-нетиб қолсанг, тўрва-халтамини кўтариб кетавераман-да.

— Ҳеч ким сени ҳайдаётгани йўқ. Қаерда ишласанг, ўша ерда яшашга ҳақнинг бор.

— Шу ерда қолиб-а! Ҳозирнинг ўзида мени еб қўяй дейишяпти-ю, у вақтда нима бўларди?— деди қизишиб Иля. Кейин бир оз мулоҳимлашиб, сўзида оҳиста давом этди:— Улардан бошқа бўлиб чиқиб кетайлик. Ота меросимда уй қурсак, ўзимизга яхши бўлади-ку, тинч яшаймиз... Охирги марта айтяпман,— деди у яна овозини баланд қилиб,— кетаман. Кейин, менга айтмай кетиб қолди деб ўкиниб юрма! Иккисидан бирини танла!

Пало ҳамон ҳўкиз қашлаш билан овора эди

— Иккисидан бирини танла: Ё мен билан бўл, ё Тяпаклар билан!— Иля дўқ билан такрорлади.— Худони ўртага қўйиб гапиряпман! Охирги сўзим!

Пало индамай, ҳўкизларни тозалар, ундан кейин усти булғаниб, қотиб кетган сигир-бузоқларга қарамоқчи бўлиб турарди.

— Сен нима-ю, манови мол нима!— деди-да, Иля тутоқиб ташқарига чиқиб кетди.

Пало худди оғзига толқон солиб олгандек жим эди. Иля ётадиган жойига юз хил ўй-хаёллар билан жўнади: Бунга гапирдинг нима-ю, деворга гапирдинг нима. Эй худойим, Дюро Увод зап йигит эди-да, аттанг ўшанга тегмадим-да. Агар у бўлганда кетишдан оғиз очсам косов билан тушириб қоларди. Иля кичкина омборхонага кириб, эшикни ичидан қулфлаб олди-да ўрнига ётди, лекин ҳаяжондан ухлолмади. Бунақангги эрга нима

ҳам дердинг? Барибир, ўз сўзимда қатъий туриб олишим керак! Бошқа қаергаям борардим? Уйгами? Оғанин, келинлар билимсиз, қўпол одам, уйларининг ҳам оғилхонадан фарқи йўқ. Тяпакларнинг гердайган келини бўлиб туриб, бирортасига оқсоч бўлсам нима қиларкин? Ахир муаллима хоним ярим йилдан буён оқсоч қидириб, тополмай юрибди. Ахир уникига борсам; у яхшигина оқсочга эга бўлади-ку...—деб ўйлар ва шу ўйларини амалга ошириб, Илядан ажраб қолиш нималигини Палога кўрсатиб қўймоқчи бўларди.

Анча скамейкада оёғини осилтирганича иш тикиб ўтирар, олдидаги тўнқариб қўйилган тувакда лампа ёниб турарди. У стол тепасига осиглиқ катта лампага онланинг мойи қўйилганидан, уни ўчириб қўйган эди. Келинлар, хусусан Иля, «бизнинг чироқда ишлаб пул топяпсан демасинлар учун, ўзи лампа сотиб олган ва мойни ҳам ўз пулига сотиб олиб қуярди. Бу кеча Анча анча изтироб чекди. Ҳар сафар Яно Фузак келганида у шундай азоб чекар, ўзининг болалик йилларини эслаб кетарди: оёқлари оғриб, бод касали бошланганида у ўн ёшда эди, ана шундан буён у тузалмади. У онланинг ягона қизи бўлганидан ҳеч нарсани аямай, кўрсатмаган одамлари қолмади, лекин, докторларга қатнаш беҳуда кетди, оёғи тузалмади. Ҳатто машҳур мутахассис ҳам уни даволай олмади. Унинг рангги кетиб, озиб-тўзди, оёқлари қийшиқ бўлиб қолди. Ўша вақтда Янонинг отаси Анчанинг ғамдан куйиб адо бўлган онасига қизини тахтакачлаб қўйишни маслаҳат берди ва «шу билан оёқлари тўғри бўлиб қолар», деди. Ана шу шафқатсиз маслаҳати учун оғриқдан эсини йўқотаёзган Анча, кўкрагига унга нисбатан қаттиқ нафрат ҳиссини тугиб қўйди. У ўринда ётиб тўлғонар ва ер муштлаб, илоҳо Фузакнинг ўғли ҳам мендан бадтар кунга тушмаса ёки ўлмаса у дунёи бу дунёда рози эмасман, деб қарғарди. Ўшандан буён йигирма йил ўтиб кетди. Одамлар у вақтларни унутиб юбордилар ва майиб қизга эътибор ҳам бермай қўйдилар, лекин Анча буларнинг ҳаммасини эсида сақлади...

Анча тикаётган буюмини улоқтириб ташлади, унинг фикри-зикри Янода эди. Қўлларини чаккасига тираб, зўр қайғу билан оғир сўлиш олди-да, «ўша вақтда ўлиб кетганимда-ю, шунча алам чекмаган бўлардим!»—деб ўйлади.

Оқшом. Тяпаклар эндигина овқат устидан туриб ҳар бири тўғри келган ерда ўтириб ёки турганича, ёмон кўрганлари Иля ёпган жавдар нонни кавшашмоқда. Стол устида овқатдан бўшаган идиш-товоқлар, қошиқлар бепартиб ётар, стол усти жиққа ҳўл эди. Хотинлар бека Иля бўладиган бўлса столни ҳам ўзи йиғиштирсин деб, ҳўл урмай ўтирардилар, ҳатто, Илянинг уйда йўқлиги ҳам уларни ажаблантирмас эди.

Майинб қизнинг каравотида Гагарцовканинг рангги заҳил, чилтонга ўхшаш нимжон, бемор боласи ўтирар, озғин қўллари билан чироқ нурига тоқат қилолмай кўзини бекитиб, чинқириб йиғларди. Гагарцовка бошин оғриб, боласининг ёнида унинг йиғисига парво ҳам қилмай ётарди. У боласини кўрсатмаган доктори, табиби қолмади, ҳатто, у билан икки ҳафта касалхонада ҳам ётиб чиқди, лекин ҳеч қандай наф бўлмади. Малика Иля ўзини уларнинг ҳаммасидан устун қўяр, уйнинг захлиги, тор уйда сиқилишиб яшаганидан ҳавоси бузилиб кетган, шў сабабли бола оғрийди, дер (у Анчанинг оёғи ҳам шў сабабли акашак бўлиб қолган деб юрарди), лекин, ҳеч ким унинг гапига ишонмас, уни мазақ қилиб қулишарди, холос. Хўш, агар шундай бўлса, нега кичик келиннинг боласи касал эмас, аксинча соғлом, дум-думалоқ, юзлари, ҳам лўппигина... Чакай¹ лақабли Палонинг ўртанча укасининг хотини, пак-пакана Зуза скамейкачада оёғини осилтириб ўтирарди. Унинг иккала боласи ҳам анча катта бўлиб қолган, уларга кўз-қулоқ бўлиб туришнинг ҳожати қолмаган эди. У тикиш билан шуғулланмоқчи, лекин худо билади-ю, тўққизинчи нон бўлагини кавшаяпти. Оғанилар ифлос стол теваарагида ўтиришар, ёлғиз Мишогина деворга суяниб, полга тикилганича эшик олдида турарди. Акалари Трансильвания ҳақида гапиришмоқда эди. Қўй олиб келиш учун ўша ёққа жўнашга ҳозирланаётган деҳқонлар билан бирга Тяпаклардан катта акаси бормоқчи эди. Лекин бу гаплар Мишони қизиқтирмас эди. Кечки овқат вақтида у деярли ҳеч нарса емади: у кузда уч йиллик солдатликка кетиши кераклигини ўйлаб ташвишга тушар, қовоқхоначининг хизматкори Ката тўғрисида ўйлаганида-ку, юраги ўртаниб кетарди. У полдаги лойни, ахлатни кўрмас, фақат, кўз олдида Катанинг кичкина

¹ Чакай (словакча) — тўхтаб тур.

боши-ю, чиройли юзларигина гавдаланар, юраги нотинч урар, жўшқин муҳаббат билан тўлиб тошар ва ўртапарди. Майиб қиз,—одатдаги ўрни бўлган, печка ёнидаги скамейкада ўтирар ва синовчан кўзлари билан Мишога қарарди. Уйнинг ҳавоси бузилиб кетган, ҳаммалари терга пишиб ўтиришарди. Хотинлар бўғиқ ҳавода нафаслари сиқилиб кетиб, бошларидаги рўмолларини ечиб ташладилар.

— Эй, худо!— деб уҳ тортди Зузанинг эри пакана Чакай,— Швибальский ҳам қўй олишга бормоқчи, пулни қаердан оларкин?

Хотинлар гапиргилари келмай жим ўтиришарди. Пало хотинни ахтариб, теварагига қаради ва стол йиғиштирилиб олинмаганини кўрди.

— Ҳа, пулини қаёққа сиғдиришини билмай юрибди. Мишо, сен унинг қизига уйланишинг керак!

— Пало Головцев ҳам борармиш!— деди уҳ тортиб, донмо бировларнинг ишига суқилиб юрадиган Чакай, наҳотки у ҳам Трансильванияга борса?

— Головцов қарз олди, Швибальский-чи...— деди Пало сўзини тамомламай ва Мишога кўз қисиб қўйди.— Мишо, эшитаётибсанми? Мана сенга қайинота бўлади-ган одам!

Мишо эшитмас, эшитса ҳам, эътибор бермай, ерга тикилганича, миқ этмай турарди; захар Анча сездирмай, уни таъқиб қиларди. Мишонинг Катага уйланишига ҳаммадан кўпроқ у қарши эди. Аммо, Мишони ҳозир шундай ғамгин ҳолда кўриб, унинг юраги ачиди: «Бечора Мишо. Ахир шу енгилтак қизни келин қилиб бўладими? Йўқ... Балки ҳарбий хизматда Катани унутиб юборар,— деб ўзини юпатди.— У ерда уч йил туради. Кейин, ўшани олиб бермаганлари учун раҳмат дер, ҳозир қийналса ҳечқиси йўқ».

Уйда чурқ этган товуш йўқ эди. Гарчи уйда ўн тўрт киши бўлса ҳам, гапга-гап қовушмасди. Уларнинг ўйлашга ҳам, гаплашишга ҳам ҳафсалалари келмасди. Шу равишча ҳамма нарсани унутиб, бепарво яшаш уларга мароқли туюлар, ҳатто, боланинг йиғиси ҳам уларга таъсир қилмас, йиғласа йиғлайверсин деб ўйлардилар.

— Илямизни шамол яна қаёққа учуриб кетдийкин,— деди, жимликни бузиб Зуза, йиғиштириб олинмаган

столга бехос назари тушиб, ва ялқовлик завқига чўмганича, оғзини катта-катта очиб эснади.

— Уни бирон ёққа чақиринганмиди?— деб сўради Пало норози оҳангда.— Бека бўлгандан кейин, уйда ўтирсин-да.— Ана шу уйда ўтирмагани эрига ёқмайди-да.

— Ўтириб бўпти! Бизга тоқати йўқлигини биласан-ку. У хонимга бу ер ифлос, зах, соғлиқ учун зарарли. Уни мактаб ҳовлисига кириб кетаётганини ўз кўзим билан кўрдим,— деб кулди Зуза.

У энди нонини еб бўлган бўлса ҳам, иш тикмай иккала қўлини белига тириб ўтираверди. Унинг гапига ҳеч ким жавоб қилмади. Билимдон Илянинг ҳафтада бир марта мактабга бориб, жаноблар билан суҳбатлашини ҳамма биларди. Ҳозир ҳам уни мактабга кетганини ҳаммаси билса ҳам Зузанинг сўзларига жавоб беришмади.

Столда қолган овқатлар, ювилмаган идиш-товоқ, қошиқлар ётарди. Лекин, улар индашмай зериккансимон ялқовлашиб ўтиришар эди. Бу диққинафас уй уларни обдан лоҳас қилган; фикрлари қотиб, томирларида қон ўрнига зардоб оқарди...

Ёлғиз майиб қизгина мудроқдан ҳолли, руҳи тетик бўлиб ўтирарди. У икки кундан буён ҳаммани арига ўхшаб таларди. У жонига теккан ажойиб буюм ва безакларни жаҳл билан тикиб ўтирарди; бунақа нарсаларни кийинш унга йўл бўлсин. Бу буюмларни Яно Фузакнинг хотини Мара келтирди. Анча уни кўрганида гўё жаҳаннамда куяётгандек, қалбига минглаб ниналар санчилаётгандек бўларди. У тўйга бормоқчи эмиш. Қўшнилари Мишонинг тенгқури Ондрик учун совчиликка боргани дейишибди. Шунинг учун тузукроқ кийинмоқчи эмиш. Бу вақтда Мишо ҳам уйланмоқчи бўлган эди, бироқ уйдагилари унашмади: Катага уйланиши учун ҳеч қайсисининг розилиги йўқ эди. Мана, Яно ҳам ўша бадбашара сил-симён Мара Пекачевага уйланиб олди, фақат Анчагина умрини ёлғизликда ўтказмоқда. У эрга тегиш ва севишли бўлиш нималигини билмайди. Майиб қизнинг кимга ҳам кераги бор? Борди-ю, битта-яримта жазман топилиб қолганда ҳам, у ўз юрагини ҳеч қачон очиб сўзломмаган, ўз севгисидан ўзи уялган бўларди. У ўзининг ҳеч кимга ёқмаслигини биларди. Унинг учун ҳаёт азоб-уқубат эди, холос. Яна уни кийим-кечагини тик

эмиш! Қани энди Маранинг туғунини бирон ахлатхонага, ёки каравот остига улоқтирса-ю, юраги таскин топса. Яна унинг учун тик эмиш!

— Пало!— деб гап бошлади шошиб-пишиб Анча, қалби бедаво ғам-изтироб билан тўлиб-тошганидан, кимдан бўлса-да аламини олиш ниятида.— Хотинингнинг бошимизда юришига энди йўл қўймайман. Сен хўжайинсан, бошқа жувон уй бекаси бўлсин. Ҳамма жойда шундай таомил: бири хўжайин бўлса, бошқа бири бека. Бизда ҳам шундай бўлиши керак!

Пало стол орқасидан синглисига бир қараб қўйди-ю, лекин нидамади. У бўлган-бўлмаганга гапиравермас эди. Тяпаклар биров йнгирма марта гапирганда ҳам зўрга жавоб қайтарардилар, лекин, бунақа бўлган-бўлмаган гапларга жавоб қайтарилавермас эди. Аммо, Анча жавоб кутиб ўтирадиганлардан эмас— унга жавобнинг ҳам кераги йўқ эди. У бутун оламдан хафа. Кўзлари ғазаб билан ёнарди. Ахир, аслини олганда у Янонинг хотини бўлиши керак эди-да, бироқ, саломатлигидан, ёшлигидан— ҳамма нарсадан маҳрум эдилар. Бундан ташқари, Мишонинг ғами ҳам уни қийнади. Агар ҳозир унинг қўлига Ката тушиб қолгудек бўлсами, уни юмма таларди. Умидсиз севгининг нималигига у ҳаммадан ҳам яхшироқ тушунарди!

— Илянинг қозон-товоқлар билан ўралашишга унча тоқати йўқ!— деди Гагарцовка уйқудан кўзини очиб, жовдираб. У Илядан кейинги катта келин бўлганидан ошхона юмушлари зиммасига тушиб қолишидан қўрқарди. Шунча одам яшайдиган уйда бека бўлишнинг нима қизиги бор! деб ўйларди, у. Катта товоқларни ташиш, сув келтириш, чўчка, бузоқ ва бошқа молларга қараб туриш каби юмушлар кимга ҳам ёқарди дейсиз? Далада ёки бошқа бирон ерда тинчгина ишлашга нима етсин.— У уй қуриб, рўзгорини бошқа қилмоқчи, топган-тутганларига қайниларим эга бўлиб қолади деб қўрқяпти— ҳа, гап бу ёқда!

— Уй қурмоқчи? Нечта?— деб қичқирди Анча, худди бу гапни биринчи марта эшитаётгандек, ғазабидан энтикиб. Анча ўша танноз Илянинг бошига таъна-тошларини ёғдиришга, оғзига келганини қайтармай қарғашга шайланиб турган эди, лекин кичкина келиннинг пўнғиллагансимон овози эшитилиб қолди:

— Ҳа, нима бўпти— жуда яхши-да, уйимиз кенгая-

ди! Ахир ростдан ҳам уйнимиз жуда тор-ку. Йўқ, мен чиндан айтяпман.

У қўлида ширмой нондек лўппигина, юзлари қизил олмадек гўдагини кўтариб турарди. Боласининг Гагарцовканинг боласи каби аҳволга тушиб қолиши мумкин, деган хаёл уни даҳшатга соларди. Худо ўзи кўрсатмасин!

Анча беихтиёр жим бўлди. Шу чоққача Илянинг ҳақ экаплигини ҳали ҳеч ким эътироф этмаган эди. У нима деб жавоб қайтаришни ҳам билмай қолди.

— Вақти-соати келса қураармиз!— деди кичик келиннинг эри Дюро. У уч арава тош келтириб, шу билан хотиржам бўлди: ахир у Тяпак эди-да.

— Хўш, қуrolмасак-чи, унда нима бўлади?— деб сўради майиб қиз, ақлини йиғиштириб олиб.— Нега энди Иля бу ерда яшай олмайди? Бу уйда қанчадан-қанча одам ўсиб катта бўлди, қанчадан-қанча одам ўлди, лекин, бир ёқадан бош чиқариб, тинч яшади. Бу ерда йиғирма тўрт киши турган вақт ҳам бўлган, шунча одамга овқат ҳозирланар, нон ёпиларди. Бу эшикни очишга йиғирма тўрт одамнинг қўли теккан пайтлар бўлган. Тяпаклар шуҳрати ҳамма ёқни тутган эди. Энди бўлса, у кишига тўғри келмасмиш, торлик қилаётган эмиш! Бола-чақаси бўлганда ҳам бир гўр эди, лекин, ҳозир!— Анча ғазабидан қизариб кетган, бошқалар индамай ўтиришарди. Пало ҳам бу гапларни эшита бериб кўникиб қолган эди. Анчага жавобнинг ҳам кераги йўқ эди. У эрталаб, Илянинг ҳовлида тошлар уюмини кўриб, худди гусардек кеккайиб, қайниларига қандай ўшқирганлигини эслатди:

— Шундан уй қурмоқчимисизлар? Хой одамлар, ма-на бу лавашангларга қаранг! Улар соатлаб уй олдида ивирсиб юришаверади, деворга суяниб олиб туришаверади-ю, лекин ишга келганда тоқатлари бўлмайди. Сизлар яхшиси, қоққан қоziқдек ҳайкал бўла қолсаларинг ҳам тузуқ бўларди! Агар уйларингиз қулай бошласа, елкаларнинг билан суяб қоласизларми!— у, шу гапларни айтиб шундай хохолаб кулдики, қўшнилари эшитишган бўлса ҳам ҳажаб эмас. Унинг кулгисидан ҳалигача Анчанинг қулоғи шанғиллайди!

Уй жимжит бўлиб қолди, ҳатто, бола ҳам йиғламас, Анча ҳам жим бўлиб қолганди. У ишини қўлига

олди. Бу Мишонинг ўртоғи Ондрикининг ёш қайлиғи учун тикилаётган чепец эди. Чепец эмас, наҳ кўриб томоша қилишга арзийдиган бош кийим, ёруғда ранг-баранг бўлиб шундай товланадики, кўрсанг кўзинг қамашади. Унга чиройли гул қилиб, қарийб олти юзта ранг-баранг мунчоқ тикилган. Оғирлиги, чорак кило келиб қолар... Бир кило бўлганда ҳам нима! Бу шуҳратпараст сатанглар шундай оғир буюмларни бошларида кўтариб юра берсинлар, Анчанинг кўзлари жиққа ёшга тўлди. У бўлса доимо қора кийимда юради. У ҳеч қачон чиройлироқ нарса киймаган эди. Унинг чевар қўллари бошқалар учун сарполар тикарди холос. У ёшлигида чиройли қиз бўлмади, унга йигитлар ҳам қайрилиб қарамади. У ҳозир ўттизга кирди. Лекин, ҳар сафар одамлар костёлга кетаётганида ойнадан қараб, ёшларни кўради, қалби алам ва нафрат билан тўлиб-тошар ва бу ҳис-туйғулар битмас-туганмас қарғишлар тарзида ташқари отилиб чиқарди. У уйдан чиқа олмас эди. Худованди карим қайси қилгани учун шу кўйга солиб қўйди?.. Нима учун ҳар қандай қувонч, бахтдан маҳрум этди!..

Эшик орқасида нимадир шитирлади: даҳлизда кимдир тимирскиланиб эшик дастасини ушламоқда эди. Буни Анчадан бошқа ҳеч ким эшитмас, хотинлар бошларини эгиб мудраб ўтирардилар, Пало бўлса қўлига қалам қоғоз олиб, Трансильванияда қанча харажат қилиш кераклигини ҳисобламоқда. Анчанинг шу чоққача қизариб турган юзлари бирданига оқариб кетди. Ким бу? Балки бу Яно Фузакдир? Анча бир вақтлар у ҳам мендан бадтар бўлсин, деб қарғаган эди, энди бўлса, унга нисбатан ўзида пайдо бўлган муҳаббатидан куйиб ёнмоқда. Одатда у кечга яқин амакиваччалари билан суҳбатлашиб ўтириш учун келиб турарди. Эшик ғижирлаб очилди-да, уйга озғин, новчадан келган ёш жувон кириб келди. Анча бу жувон Янонинг хотини эканини кўрди-да, ранги девордек оқариб, тишлари ғижирлаб кетди, кўзлари тикаётган буюмига тикилди.

— Салом! Хайрли кеч! Нима қиялпсизлар? Сизларда бирам жимжитлики! Худо ёр бўлсин!— деди у ва бир қадам ташлаб, уйнинг ўртасига келиб тўхтади.

Ҳамма унга ташаккур билдирди.

— Нима юмуш билан келдинг, Марка?— деб сўради Пало.

Мишонинг ҳам авзои ўзгарди, эшик олдида яқинлашди ва Маранинг кўзига кўринмаслик учун бир минутдан кейин билинтирмай, уйдан чиқиб кетди: у оғилхонага борди, бу уйдан кўра шу ер ҳам яхши эди: бу одамлардан кўра, моллар қайғунгга кўпроқ ҳамдам бўларди, ахир, моллар Қатага қарши ҳеч қанақа қаршилик қилмас эдилар. Оғилхонада ҳар бурчакдан хафазез кўзлари билан моллар унга қайрилиб қарадилар. Мишо молларнинг қарашидан:

«Ийе, нега бизни унутиб қўйдинг, сенга нима бўлди, ахир?» дегандай таъналар ўқиди. Керак бўлмаса ҳам, у охурга беда ташлади, кейин молга суянганича миқ этмай туриб қолди.

— Чепец учун келдим, Анчажон!— деди Мара майиб қиз олдида бориб. Мара ёш бўлса ҳам, хунук жувон эди: юзи ялпоқ, митти кўз, лаблари кўм-кўк, ўзи чўпдай ориқ, афтидан, ўтга ташласанг, аланга олиб кетадигандек.— Ҳадемай тўй, чепец зарур. Нима тикияпсан?

— Зузка Ребкованикини тикияпман,— деб мингиллаб жавоб қилди Анча, Марани кўрганда ҳамини ўзида пайдо бўладиган энса қотиш ҳиссини билдирмасликка тиришиб.

— Ҳали бу меннинг чепецим эмасми?— деб хитоб қилди Мара ва қип-қизил, доимо муздек қўллари билан Анча тикаётган буюмни ушлади.

— Сеникини ҳам тикаман.

— Ийе, бу қанақаси бўлди, Анчажон! Ахир тезроқ тикиб бергин деб олдиндан пул бердим-ку, сен бўлсанг, бировнинг ишини тикиб ўтирибсан!

— Ребкова ҳам мендан тезроқ тикиб беришни илтимос қилган эди!— деди Анча қизишиб.— Пулни олдиндан бермасанг ҳам бўларди, мен сўрамаган эдим. Қайтариб ола қол, анови яшиқда, кеча ўзинг қўйган жойингда турибди.

— Дарров жаҳлнинг чиқа қолади!— деди кулиб озгин Фузакова.— Бунга нима бўлди, бек ойимлар?— деб сўзида давом этди у, теварагига қараб.— Нима учун доимо Анчанинг жаҳли бурнининг учида туради? Мен билан гаплашишга ҳеч тоқати йўқ.

Хотинлар фақат елкаларини қисиб қўйдилар, холос. Анчанинг зарда, жаҳл қилмаган куни борми, кимга у ширин муомала қилган?

— У хафа. Бутун олам билан уришган,— деди Пало.

— Қачонгача хафа бўлиб юриш мумкин. Буларнинг ҳаммаси бугун бўлмаган-ку. Ахир мен унга нима ёмонлик қилдим.

— Ким билади?— деди хотинлар яна елкаларини қисиб.

— Чепецингни озгина иши қолган.— Анча жеркиб, тугушнин олиб очди-да, унга кўрсатди.— Бугун кечқурун тамомлайман.— «Фақат турқингни кўрмасам бўлди», деб ичида ўйлади.

Мара чепецни қўлига олиб, ўзининг кичкина, ўткир кўзлари билан унга тикилган мунчоқларни санаётгандек тикилиб қаради, улар ранг-баранг бўлиб товланар, чепец битай деб қолган эди.

— Дуруст, чиройли, фақат бу ерига шунча зангор мунчоқни бекор тикибсан, булар орасига кўпроқ оқ мунчоқ тикиш керак эди. Бу ерига, олдига эса...

— Шунча яхши биларкансан, ўзинг тика қолсанг бўлмасмиди,— деди ғазабидан овози титраб Анча, ранги қизариб.— Сеникисиз ҳам ишим тўлиб ётибди.

Мара тезгина унга кўз қирини ташлади-да, чепецни йиғиштириб, бошқаларга мурожаат қилди:

— Ҳой, яхши одамлар, нега у менга шунча заҳарини сочади? Унга нима бўлди ўзи?

Анчанинг жони чиқиб кетди. Унга нима бўлди ўзи дейди-я? Балки, ҳаммаларининг кулиб юришлари учун, ўз севгиси тўғрисида гапирсинми?

Мара Анчани ўз ҳолига қўйиб, хотинлар олдида борди-да, улар билан у ёқ-бу ёқдан гаплаша бошлади. У скамейкага ўтириб, соат ўн бўлгунча, эри олиб кетиш учун келгунча ўтира берди. Майиб қизнинг миясини, чепецни бурда-бурда қилиб йиртиб ташлаш истаги обдан чулғаб олди, Яно келганда эса, кўз олди қоронғилашиб кетди, нима бўлса ҳам майли, фақат уларни биргаликда кўрмаса бас эди. Унинг қўллари титрар, у биронта чокни ҳам яхши тика олмас, бармоқларига нина санчиб оларди... Янонинг кайфи хуш эди. У шунча узоқ ўтириб қолгани учун хотипини қойимади, ўзи ҳам хотинлар билан ҳазиллашиб ўтирди, Анча билан ҳам гаплашди. Ярим соатдан сўнг, ниҳоят, улар кетишди. Пакапа Зуза уларни ҳовлигача кузатиб чиққанда, уйга жимжитлик чўкди. Анча сесканиб уйғонгандек, ёнаётган кўзлари билан эшикка тикилар, юраги тилка-пора бўлмоқда эди. У ўзини ўтга ташлашга, бошини деворга

уриб ёришга тайёр эди, аммо, ёлғиз бўлмаганидан ҳая-жонини босишга мажбур бўларди. Анча яна иш тикиш-га киришди, бироқ, бошини эгиб, ишга қараганида кўз-лари жиққа ёшга тўлди ва кўз ёшлари юзларини юв-ди... Бу кўз ёшлари юракни ўртар, уни юпатмас эди. У ҳамма нарсани йиртгиси, барбод қилгиси, вайрон этгиси келарди...

— Жой-жойларингга гумдон бўла қолсаларинг бў-ларди,— деди у зарда билан уйдагиларга.— Ахир бу кун тамом бўладими йўқми?

Ҳаммалари унга қарашди, бир бирларига қарашиб олгач, бирин-кетин ўринларидан тура бошладилар. Шу пайтда бирданига уйга кула-кула Зуза кириб келди ва эшик олдинданок:

— Янгиликни эшитдиларингми, ҳи-ҳи-ҳи! Энди биз Илядан қутуладиган бўлибмиз!— деди.

— Тиш!— деб унинг сўзини бўлди Гагарцовка.— Қизимни уйғотиб қўясан, эндигина ухлади.

Анча ўзининг ярқираб турган қора кўзлари билан Зузкага тикилди: у яна нималарни эшитаркин, яна нима жигига тегаркин? Стол теварагида ўтирган Пало, гўё сўз унинг хотини тўғрисида бормаётгандек, ҳатто қоши-ни ҳам чимирмади.

— Нима учун ундан қутуларканмиз?— деб сўрашди. бошқалар.

Чопишдан нафаси тикилаёзган Зуза тушунтира кетди:

— Кўприкча устида Фузаклар билан бир оз турдим-да, уйга мактаб ёнидан ўтиб келаётган эдим— ҳовлида муаллим хонимнинг Иля билан гаплашаётганини эши-тиб қолдим...

— Йўғ-э?

— Ҳа, мана шундай: «Иляжон! — дейди.— Кўзингга қара, бизни доғда қолдирма! Мабодо кетадиган бўлиб қолсанг, бизни ташлаб кетмаслигинг керак».

— У-чи, у нима деди! — деб қизиқиб сўрашди хотин-лар ва Зузага тикилиб қолишди.— Хўп дедими?

— У бўлса,— дея сўзида давом этди Зуза,— бундай дейди: «Муаллима хоним шунга ишонсинларки, мен сиз-га айтмасдан кетмайман. Менинг сўзим қасам сўзи, ни-мани хоҳласам, шунини қиламан. Мабодо хоним истасалар, шартнома тузишим мумкин».

Ҳамма қулиб юборди, шодликдан кўзлар яшнаб кет-

ди. Иля кетса уйда ортиқ ҳеч ким панд-насиҳат ўқимайди, тинчлик ва осойишталик бошланади. Фақат, Пало билан майиб қизгина кулмади. Пало халтадаги пулларини қайта санаётганидан бу гапни эшитмай қолди. Майиб қизнинг ғазабидан жиғибийрони чиқиб, акасига қараб бақирди:

— Пало, хотининг сени нақадар шарманда қилаётганлигини эшитяпсанми? Пало!

Пало бошини кўтарди-да, ёқинқирамай унга қаради:

— Нима дейсан? Тинч қўйларинг мени, мен бандман. Сизларнинг ғийбатларингиз билан нима ишим бор?

— Бундай гапларни ўйлаб топиб бўладими? — деб бақирди Анча. — Бутун қишлоқ кулади. Эрини ташлаб, оқсочликка кетармнш!

— У билан пачавалашиб ўтирса муаллима хоним ҳам зап одам экан-да!

Хотинлар, гўдирлаб бу воқияни муҳокама қилиб кулишдилар. Улар, ҳатто, Илянинг кириб келганини ҳам пайқамай қолдилар, фақат, унинг овозинигина эшитдилар. У, арчадек келишган қадди-қоматини ростлаб, ғурур билан кеккайиб кирди, унинг кўзлари тантана қилгандек ёнар, лабларида жилмайиш аломатлари кўзга ташланарди. У эшикни очди-ю, димоғига уйнинг бузуқ ҳавоси келиб урилди, у беихтиёр орқага тисланиб, бошини чайқади.

— Хой яхши одамлар, қандай қилиб бу диққинафас уйда ўтирибсизлар! — деди хитоб қилиб. — Бундан чиқдики, сизларни яхши одатларга ҳеч қачон ўргатиб бўлмас экан-да. Мендай одам бу ерда ўлиб қолган бўлар эди. Вой-бўй! Агар бу ерга, анови, мени ўқитган Собиотадагига ўхшаш докторлар келиб қолсами... Сизларнинг худди терлаган одамга ўхшаб юришларингга ажабланилмаса ҳам бўлар экан...

Майиб қиз ўрнидан туриб бақирди:

— Уришгани келдингми? Докторларинг, озодалигинг, Соботанг билан бизнинг нима ишимиз бор? Худоё ўшалар билан бирга қуриб кет, доим бизни ерга урасан! Эшикни ёп!

Иля хохолаб кулиб юборди. Агар унга бошқа бирон кимса жавоб қайтарганида, у ўша билан ўлгудек олишган бўларди, аммо, майиб қизни бўғиб ташлагуси, ерга ётқизиб тепкиси ва мушукдек бўғиб ўлдиргиси келса ҳам, Анчанинг гапи унинг кулгисини қистатди.

— Қўрқмай қўя қол!— деди Иля, кулгисини тўхтатиб; унинг кўзлари ҳамон тантанали вазиятда ёнарди.— Энди сенга халақит беришимга оз қолди!— У кеккайиб унинг ўртасигача келди-да, ифлос столни кўриб, тозалаш учун кўзлари билан латта қидирди.

— Нега столни йиғиштириб олмадиларинг,— деди у буйруқнамо. Ейишга келганда-ку, сиз бекорчиларнинг ҳар бирингиз муккангиздан тушасиз, йиғиштиришга келганда менга қолдирасизлар... Майли, сизларга халақит беришимга оз қолди!..

Унинг дўқига ҳеч ким жавоб бермади. Унинг эри, Пало, лоақал пулдан юмалоқ кўзларини кўтарса-чи — уни яна ким ҳисобдан янглиштираётганига қараса-чи, йўқ, у ҳамон чурқ этмасди. Фақат майиб қиз:

— Жуда соз бўларди-да! — деди.

Иля унинг гапига қулоқ ҳам солмади.

«Бефаросат эшаклар,— деди ичида уларни қарғаб Иля, уларни дучор қилаётган бахтсизлик даҳшатига ҳеч ким парво қилмаганини кўргач. Ахир, у уйдан кетяпти-ю, парво ҳам қилишмайди-я. Палонинг фарқсиз қараши уни ҳаммадан кўра кўпроқ аччиғлантирди, хотини нима билан таҳдид қилаётганлигига у, афтидан, ҳали тўла тушуниб етмаган бўлса керак.

«Тўхтаб тур ҳали,— деб ўйларди Иля,— бир ой кир кўйлакда юриб кўргин, кийим-бошингни ювиб берадиган одам топилмасин, ўшанда кўраман, сенга хотин керакми ё йўқлигини!»

Иля — қиролича — ариқда муаллима хонимнинг кинини ювмоқда эди. Эри қўй учун Трансильванияга жўнагач, Юрьев кун¹ ўтиши биланоқ, дарҳол, у Тяпаклар уйдан кетди-да, муаллима хониминикига оқсоч бўлиб олди. У Палога қилган дағдағасини амалга оширди, энди, у худди кеча чепец кийган одамдек, хотиржам ва шод. Иля хандон уриб кулганида, унинг қўнғироқдек овози узоқларгача эшитиларди, бу овозни ҳамма қўшнилари музыка садосидек тинглардилар, фақат ҳамма-

¹ Юрьев кун — крепостной деҳқонларнинг бир помещикдан иккинчисига ўтиш ҳуқуқи. Улар бу ҳуқуқдан кузда, авлиё Георгий-Юрий хотираси эсланадиган кундан бошлаб фойдаланар эдилар. (Тарж.)

дан кўра мактабга яқин бўлган Тяпаклар қулогига ёқмас эди.

Езда майиб қиз девор тагида офтобда ўтириб буюм тикар ва қишлоқда нималар бўлаётганига кўз-қулоқ бўлиб турарди. У мактаб ҳовлисини ҳам кўрар, Илянинг кулгисини, унинг қўнғироқдек овозини эшитар, қўлидан ҳеч нарса келмаслигини билиб, газаби ортар ва нафаси ҳалқумига тиқиларди. У қўлларини мушт қилиб кун бўйи ҳасрат билан Пало қўй ҳайдаб келмаётганми-кан деб пастга, йўлга қарарди, чунки фақат, угина Илянинг танобини тортиб қўя олар эди.

Иля ҳам ҳар кун Пало йўлига кўз тикар, у кетганидан буён неча ҳафта ўтганлигини санарди. У Пало келишини кутар ва у келгач, хотинининг кетганлигини билиб, қандай ажабланишини тасаввур қилиб, шодланарди. Унинг кетганлигига афсусланиб, шу ондаёқ югуриб келар. Аммо, Иля унинг олдига бормайди. Модомки, Тяпаклар билан бўлишни истар экан, ўшалар билан яшайверсин. Менга мактабда ҳам яхши...

У болаларнинг кийим-бошларини ювиб бўлгач, кирларни ёйиш учун ҳовлига чиқди. Аммо, кўзи доимо йўлда бўлди: Пало кетганига уч ҳафта бўлди. Баъзи бировлар уйларига қўйлар олиб қайтдилар; тез орада у ҳам келиб қолар, деб ўйлар ва Илянинг қалби шодлик билан уради. Гарчи бу ерда иш кўп бўлиб, бир минут бўш вақти бўлмаса ҳам, унга шу ер яхши эди, чунки ҳеч ким зарда қилмас, ҳеч ким у билан гиди-бидига бормайди, ҳеч ким унга аччиқ ҳам қилмайди. Иля Тяпаклардан кетганидан буён, худди қайтадан туғилгандек бўлди. Иля жаноб муаллимга бир бутилка пиво олиб қовоқхонадан чиқиб келаётганида, унга холаси Крайкова дуч келиб, қиз вақтингдагидан ҳам чиройли бўлиб кетибсан, деди. Қани энди Пало шу ерда бўлса-ю, унинг гижинишини кўриб, Иля ҳузур қилса!

У кирларини осиб бўлиб, уйга қайтишга отланиб турган ҳам эдики, қўйларнинг маъраши ва қўнғироқчаларнинг овози эшитилиб қолди. Иля дарров ўгирилиб қаради, бу товушларга қулоқ солди ва кўчага чиқди. Йўл-йўлакай у чепецини тўғрилаб, икки қўлини белига қўйиб, келишган қадди-қоматини ростлаб, гердайданча хушчақчақ, чиройли, жасур хотинини шу ерда, мактабда бир кўриб қўйсин! — деб дарвоза олдида тўхтади.

Қараса, булар бошқа қишлоқлик деҳқонлар экан. Ўзининг устига яна муаллима хоним бақириб қолди:

— Иля, қайдасан? Доим, дарвоза олдида ўзини кўз-кўз қилгани қилган! Қирингин ювиб бўлдингми? Қарачи, полизга товуклар кириб кетмадимин, тагин, қовоқни чўкилаб ташламасин. Кейин уйга кир!

Иля ҳовлига қайтиб кирди. Аслини олганда — хизматкор ўзига эмас, хўжайинларига қарам бўлади. У худди қафасдаги қушга ўхшайди: истаган нарсасини қила олмайди, бошқаларнинг раъйига қарашга тўғри келади. Трансильваниядан келаётган одамлардан, бизнинг қишлоқ деҳқонларининг кўрмадиларинингми, деб сўрамоқчи эди, сўрай олмади...

Ҳа, ҳечқиси йўқ, у ҳам келиб қолади. «Бизникилар қайтишгач, Пало ҳам мени қидириб келади»,— деб ўзини юпатди Иля, эртасига дарвоза олдида ярим соат эрини кутгач. Аммо, муаллима хоним ҳеч ким билан гаплашишга йўл қўймай, уни доғда қолдирди. Ростини айтганда ҳам, хизматкор бўлганингдан кейин, албатта, ўз уйиндагидек эркин бўла олмас экансан-да, эркинлик билан хайрлашишга тўғри келаркан. Унга — собиқ уй бекасига буйруқлар эшитиб ўтириш жуда алам қиларди. Тянакларникида ўн бешта одамга буйруқ берарди! — Нимани хоҳласа, шуни қиларди, бу ерда кўзининг очиришмайди, дарров чақиршади.

Уч кундан кейин яна иккита пода ўтди ва ниҳоят, Пало билан бирга кетган одам пайдо бўлди. Иля меҳмонхонани супураётган эди, очиқ деразадан қўнғироқчалар овозини эшитиб қолди. У худди биров нима биландир ургандай хонадан югуриб чиқди-да, мактаб орқасида оқаётган ариқда супургини ҳўллашга киришди.

— Ийе! Уни қаранглар, Пало Тяпак келяпти? Ҳа-ҳа-ҳа! — деб Иля кулиб юборди. Асалари кувалари қўйилган жой яқинида, соя жойда муаллима хоним қандайдир доноликлар ёзилган китоб бетларини варақлаб ором олиб ўтирарди. У Илянинг ҳовлига югуриб чиққанини кўриб:

— Агар эрим ёки мен биров нарса буюргудек бўлсак, у ҳозиргидака югурмайди, деди.— Мана у ҳам келди! Ниҳоят кута-кута муродингга етдинг! — деди.

— Нима мен уни кутганимиди?— деб жавоб берди Иля кулиб ва муаллимага кеккайганича бош чайқаб. Бироқ унинг юзлари қип-қизариб кетган эди.— Ме-

нинг тўғримида нима тўқишса тўқий беришсин! — деди-да, кеккайганича дарвозадан чиқиб кетди.

Йўлда қўйларнинг катта подаси келмоқда эди. Улар орасида устига юклар ортилган эшак ҳам келарди. Қўйларнинг икки чеккасида, олдинда ва орқада деҳқонлар келишарди. Уларнинг қўйлаклари кирдан қорайиб кетган, бир ойдан бери ювинмаганларидан, кир, соч-соқоллари ўсиб, афти ангорларига одам қараб бўлмайдиган бўлиб кетган эди. Энг олдинда Пало келарди. У осойишта юмалоқ кўзлари билан ўзи тўрт ҳафта бўлмаган қишлоғига қарарди. У ариқда супурги ҳўллаётган Иляни кўриб қолди-да, қандайдир кўнгилсиз ҳодиса юз берганини пайқадди, аммо, дилидан ўтганини ҳеч ким сезмади, юзи хотиржамлигича қола берди. Узун қамчиси билан эшакнинг оёғига қараб бир солди-да, индамай кета берди.

— Бу чиндан ҳам Пало Тяпак-ку! — деб севинчдан бақириб юборди Иля, юзи ўтдай ёниб.

Пало унга эътибор бермади.

— Ҳа, худди ўзи! Нима танимаяпсанми? — деди қулиб Пало билан Трансильваниядан келаётган Ондро Панчик. — Нима қилиб турибсан, эрингни кутиб олмайсанми? Ахир мусофирчиликда озмунча азоб чекдикми.

— У меннинг эрим эмас! — деб унинг сўзини бўлди Иля. — Мен ҳам энди унинг хотини эмасман!

Ҳамма ажабланиб кулди.

— Пало, хотининг нималар деяётганини эшитаётибсанми?

Қўлига китобини олиб дарвозадан чиқиб келаётган жаноб муаллим Иляга, супурги ушлаб бекор туриш ярамайдди, уйда иш кўп, бор, ичкари кир, деди.

Пало кўриб, роса куйсин деб, Иля бурилиб, ичкари кириб кетди. Жаноб муаллим деҳқонлар олдига келди-да, Иляга тақиқланган нарсанинг ўзига алоқаси бўлмаганидан улардан савдо ишлари тўғрисида сўрай бошлади.

Пало қўйларни, кейин бўлиб олиш учун қўшнис Вельков ҳовлисига ҳайдади. Иля айтган гапларнинг ҳаммасини у оқизмай-томизмай эшитган бўлса ҳам юзида ўзгариш бўлмади: шамолда қорайиб, соқол-мўйлови ўсган юзи илгаригича осойишта эди.

— Бу қўйларнинг жуда машмашаси кўп-да, — деди у.

— Шундайку-я, аммо фойдаси юз ҳисса бўлиб қай-

тади, Пало! — дейишди ўртоқлари билан жаноб муаллим.

Пало қўйларни Вельковларникига киритиб қўйиб, кийимларини алмаштириш учун уйига жўнади. Ҳаво очиқ бўлганидан майиб қиз одатича ҳовлида буюм тикиб ўтирарди. У Палони кўриб, кўзлари қувончга тўлди.

— Ийи, келдингми? — деди Анча тикаётган ишнини йиғиштириб. Пало уни тўрт ҳафтадан бери кўрмаган бўлишига қарамай, у билан йўл-йўлакай саломлашди-да, уйга кириб кетди. Кетидан Анча судралиб кирди.

Пало ҳориб-чарчаб, чангга булғаниб худди подачидек бўлиб келган эди. У тўрт ҳафтадан бери устидан ечмаган курткасини ташлади-да, у ёқ-бу ёққа қараб:

— Тоза кўйлак-лозим бер-чи! — деди.

— Ким беради сенга? — деди Анча бидиллаб. У тахтда ўтиргандек, ўзининг одатдаги жойида, печка ёнида ўтирар, кўзлари акасининг бахтсизлигидан севиниб ёнар эди. — Ким сенга кийим-бош тайёрлаб қўярди? Хотининг йўқ-ку, сени ташлаб мактабга оқсочликка кирган, эшитяпсанми? Хўжайинларнинг хизматини қилгани, чинни тарелкаларини ялагани кетди!

Майиб ҳаяжондан сўзида тутилиб қоларди. Юзи қип-қизариб, Палонинг нима дейишини кутарди. Хонада бошқалар ҳам ўтирган бўлса-да, лекин ўзлари учун ҳам тилини қайраб олувчи борлигидан ҳамма вақтдагидек, чурқ этмай ўтиришарди. Ҳамма, у нима деркин? — деб, Палога қараб турарди. Пало Анчага бир қараб қўйди-да, ҳеч нарса сўрамади. Унинг юзидан ҳорғинлик аломатигина кўриниб турарди, холос. Уни узиб-узиб олиш учун Анча ҳали кўп нарсаларни гапирмоқчи эди.

— Хотинингни кетиб қолгани — жуда уят, шармандалик! Тяпакларни одамларга масхара қилиб қўйди. Бу ишни бизга сўзини ўтказа олмаганидан қилди, қиролича бўлиб кетганини қара-ю! Нега энди сарой қуриб бера қолмадинг? Наҳотки, шунақа графиня биз билан яшаса? Хўжайинларнинг тарелкасини ялагани кетди, — эшитяпсанми, Пало?

Аммо, бу гаплар деворга айтилаётгандек Палога таъсир қилмади: ахир у Тяпак эди-да. Юзидан ҳорғинлик, томирларида эса зардоб оқмоқда. Бирортаси, тоза кўй-

лак-лозим берай демайди, ҳеч бўлмаса ювиниб олса эди.

Пало лунжлари дўрдайиб, кетадиган қилиб оғзига сув олди ва эски одати бўйича кафтига қўйиб ювина бошлади. Вужудини чапг босган, терлаб кетган эди; Вельковларникига қўйларини бўлиб олишга боришдан олдин сал-пал бўлса ҳам ювиниб олиш керак эди.

— Энди ёлғиз қандай яшайсан? Қир-чирингни ким ювади, кийим-бошингни ким тикади? — деди Анча акасининг жиғига тегиб. — Келинларнинг бусиз ҳам ишлари бошларидан ошиб ётибди. Сенга қарашолмайди. Ини бўйи ечинмай юраверасан-да.

— Нега кетиб қолди? Ким ҳайдади? — деб сўради Пало, юмалоқ қўй кўзларини жиғибийронини чиқаётган сингисига тикиб. Лекин, шу ондаёқ уни яна умидсизлик ҳислари чулғаб олди.

У курткасининг енгини қоқиб, уйдан чиқди. Оғилхонадаги молларни кўздан кечирди, кейин қўшнилариликка бормоқчи бўлиб кўчага чиқди. Унинг вазмин қаддам ташлашидан, жуда чарчаганлиги кўриниб турарди: у одати бўйича бошини эгиб борарди.

Пало мактаб олдида Илянинг жарангли овозини эшнтиб қолди. Иля ким биландир кула-кула гаплашарди. Бидиллаши музикага ўхшар, кулгиси эса қўнғироқдек жарангларди. Лекин, Пало пастга, қишлоққа қараб кетди. Гўё кар ва соқов бўлиб қолгандек қайрилиб ҳам боқмади.

Қўйларни бўлиш қоронғи тушганда тугади. Битишувни «ювиш» ҳам бир соатдан кўпроққа чўзилди.

Пало уйнга кечаси қайтди. Мактаб ёнидан ўтаркан, яна Илянинг овозини эшитди, унинг овози ёқимли музика садосини эслатарди, лекин, у парво қилмай хотиржам ўтиб кетди.

— Мактабда хотининг қанақа шовқин солаётганини эшитдингми? — деди печка ёнида ўтирган Анча Пало кириши биланоқ ва суддаги адвокат сингари қўлларини пахса қилиб, Иляни қарғаб кетди.

— У, бизни аччиғидан ёрилиб ўлсин деб, атайин шундай қиляпти! Қандай шармандалик! Бугун сенинг қайтганингни билиб, эсидан ажралишига сал қолди!

Пало тямал бўлганидан ҳам чурқ этмади. Скамейкага курткасини ёзиб ётди ва шу заҳотиёқ ўликдек қаттиқ ухлаб қолди. Майиб қиз унга қаради, унинг чирой-

ли юзи лоладек қизарди. Ахир акасини койий оладими, у ўз акаларини қандай севади! Аммо, шундай бўлса-да, жаҳли чиқиб, ичида пўнғиллади:

— Сен, қўйлар билан бирга келган эшакдан ҳам ёмонсан! Сендан бошқа одам бўлганда, уриб оёғини синдирарди, сен бўлсанг уйқудан бошқани билмайсан! Ўласи қилиб урмайсанми уни!

У бармоқларини шиқирлатиб, (уйда у ва Палодан бошқа ҳеч ким йўқ эди), ўз бахтсизлигидан нолиди. Кўзи ойнага тушиб, тикилганича қолди. Ойнадан кўчанинг нариги бетндаги Яно Фузакка қарашли оқ уйнинг бир бурчи кўриниб турарди. Оғир уҳ тортишлардан Анчанинг юраги ёрилай деди.

Яно ҳам Трансильваниядан қайтиб келди. У Тяпакларникига кирди-да, одатдагича, Анчанинг бошини силаб, улар йўғида қандай яшаганини сўради... Бу Анчанинг қалбини ўртаб юборди... У бошқа жувоннинг эри эди. Анча бўлса майиб! Тангри қайси гуноҳи учун шунча азоб бераркин? Майиблиги етмаганидек, ҳамма худди илонга қарагандек қарайди, бунинг устига бу муҳаббатга грифтор бўлганини айтмайсизми! Нечун керак бу азоблар?

«Бугун Пало мени олиб кетгани келади»,— деб ўйларди Иля эртаси кuni, асалари уялари турадиган хужрадаги каравотига ётар экан. Кеча Пало йўлдан ҳориб-толиб келганидан, унчалик кутмаган ҳам эди. Аммо, бу кеча албатта келиши керак, бу аниқ. Аслини олганда, унингча, шундай хотинининг уйдан кетиб қолганини эшитиши ҳамоно, келиши керак эди (у эрининг ўрнида бўлганида шундай қилган бўларди). Хотини уйда йўқлигини кирганидаёқ билган: ҳатто унга тоза кўйлак ҳам беришмабди, қишлоқда худди гўрдан чиққандек бўлиб юрибди...

Иля алламаҳалгача ётмади. Каравотда ўтириб, шох-шаббалар шитирламаяптими, қоронғида Пало келиб қолмасмикин, деб тик этса эшикка қараб, кутиб ўтирди.

Гарчи мактабда унга ёмон бўлмаса ҳам, ҳамма ишларни уddасидан чиқса ҳам, ҳамма ишни қилиб улгурса ҳам, уни Соботадаги докторлар чаққонлиги учун кўкка кўтариб мақтаса ҳам, ҳар ҳолда хизматкор бўлиб яшаш, уйда яшашдан кўра ёмон эди. Уйда истаса, ишини бирпасда қилиб қўйиб, ўтириб дам олади. Бу ерда,

агар бир ишни дарров қилиб қўйсанг, орқасидан бош-қасини буюришади, агар кун юз соатга чўзилса, ҳам, янгидан-янги юмушлар ўйлаб топишдан чарчашмайди! Пало келади деб эшикни ҳам очик қолдирди, девор охириб юриш деҳқон одам учун одат бўлса-да, ҳар ҳолда қийналиб юрмасин деб ўйлаган эди. Ҳамма ёқ жимжит. Тик этган товуш ёки ҳаракат сезилмайди. Гўристондек жимжит ва қоп-қоронғи.

Иля ўрнига ётди, лекин, қулоғи эшикда эди. Мана, вақт ярим кечадан ошди, қоровул ҳам шақилдоғини чалди, Палодан ҳамон дарак йўқ. Тонг ҳам отди, Пало келмади. Илянинг юрагига нашта санчилгандай бўлди. Менсиз Палонинг кун кўриши ақлимга сиғмайди,— деб ўйлади у. шундай бўлса ҳам у қайғурганини сездирмади.

Эрта тонгданоқ у яна ҳандон уриб кула бошлади, ҳатто, хўжайинларни ҳам уйғотиб юборди. У худди тўйда ўтиргандек қаҳқаҳа уриб кулар эди. Ҳатто зиёфатлардагидек ашула айтгиси келар эди. Бунинг учун ҳамма уни койинди. Койишса койиша берсин. Ўзи эса, ҳеч қарамайман деса ҳам барибир йўлнинг нариги томонида турган Тяпакларнинг эски уйига қараб-қараб қўярди.

У ерда ака-укалар, одатдагидек уй олдида ивирсиб юришарди. Ниҳоят, соат саккизда ҳовлидан хўкизларга плуг тиркаб, Пало чиқди: у карам экиладиган дала-ни ҳайдаш учун водийга қараб йўл олди. У хўкизлар ёнида хотиржам қадам ташлар, қўлида қамчи, устида қордек оппоқ кўйлак. Иля бу ҳолни кўрди-ю, йиғлаб юборишига сал қолди: Пало усиз ҳам яшай олар экан!

— Ҳа, бу ҳозирча! — деб ўйлади у.— Сенга умрбод гамхўрлик қилишмайди-ку, ахир. Шошма ҳали кимни йўқотганингни билиб оласан!

«Ўжарлик қилганингча қил, барибир тоқат қилолмайсан»,— деб ўйларди у, тушда қамчинни ўйнатиб хотиржам қайтаётган Палони кўриб. Унинг кўйлаги оппоқлигидан офтобда ярқираб, Илянинг кўзини қамаштирарди, у бўлса ўз йўлида хотиржам борар, гарчи, хотинининг шўх-шўх жарангли овозини ва кулгисини эшитиб турса ҳам, мактаб томонига қайрилиб қарамас эди. Илянинг юраги ёрилаёзгудек бўлиб, кўзларига жиққа ёш тўлишига сал қолди. У бугун ҳам хотинини қидириб келмади.

«Вой, аҳмоқ-эй, вой каллаварам-эй!» деб эрини ичидан койир, ва ўзини енгил ҳис этарди. Эй марҳаматли худойим, уйда буйруқ бериб ўрганган жувонга хизматкорлик қилиш осонми? Қани энди оёқларинг ўрнига қапотларинг бўлса! Бир минут ҳам ўтиришга қўйишмайди, бирданга юз хил иш буюришади! Билимли одамларнинг шунақа бўлишсини ҳеч хаёлимга келтирмаган эдим. У илгарилари уйга кираверишдаги зинапояга келиб ўтирганида бўладиганидек ақлли гаплар ҳақида суҳбатлашарман, деб ўйлаган эди. У менга стул ёки креслога ўтиришга таклиф қилиб, ақалли, кунда бир марта бўлса-да мен билан олима аёл билан гаплашганлариндек гаплашарлар, деб ўйлаган эди,— у шундай қилишларини жуда-жуда истарди! Аммо, Юрьев кунидан буён бунақа воқна бўлмади. У билан билимдон аёл каби эмас, балки, бошқа оқсочлар каби муомала қилишади...

Пало бўлса, бу вақтда стол теварагида ўтириб, семиз Зуза пиширган картошка бўтқани емоқда эди. У ҳамма нарсадан мамнундек кўринарди: далада роса чарчаганидан овқатни шошилмай истаганича туширар, ҳар луқмани обдан чайнади. У Иляни бутунлай унутгандек кўринар эди.

Аммо, Анча ўзини қўйгани жой топа олмас эди. У ўзининг одатдаги ўрнида, печка ёнидаги скамейкада оёгини йиғиштириб ўтирар, ҳаяжонидан кўзлари ёнар эди. Анча уй олдига чиқиб ўтирганида, доимо Илянинг овозини эшитар, юраги эзилиб ёрилишига сал қоларди.

— Нақадар шармандалик! Ҳаммамизни масҳара қилиб кетди? — деб бақира бошлади у, акаси столга ўтириб улгурмасдан.— Нотарга¹ бориб шикоят қилсанг бўлмайдимми! Уни оқсочлик қилишига йўл қўймасин! Қаерда жамоанинг ўқимишли дояси оқсочлик қилган!— Гарчи йиғлагиси келиб турган бўлса ҳам Анча: Ҳа-ҳа-ҳа! деб ғазабидан кулиб юборди.

— Биласанми, Букова хола, эрингни кимга ташлаб кетдинг, деб сўраса, хотининг нима депти? — Анча тобора қизишар, Пало эса ҳамон хотиржам овқатланарди.— Билмасанг эшитиб қўй: Иля, энди унинг хотини

¹ Нотар — жойлардаги маъмурий ҳокимият вакили.

эмасман, менга унинг тўғрисида эслатмай қўя қол, деган эмиш.

Пало ҳамон овқатланарди — энди у Зузанинг идишидаги овқатни туширмоқда эди. У овқатини чайнади-да, синглизининг қизариб кетган юзига қараб қўйди, холос.

— Ҳали мен унга, унинг эри ким эканлигини кўрсатиб қўяман,— деди ва суюқ бўтқадан картошка олиш учун қошиғини мискага тикди.

Уйда улардан ташқари Зуза ва Гагарцовка бор эди. Гагарцовка касал боласини ухлатмоқда. Зуза бўлса (уй бекаси бўлиб қолган эди) кечки овқатдан кейин, ҳатто, ўзи ичига тушиб кетадиган даражада катта сопол товоқни ювмоқда эди. Қолганлар ҳовлига, қўшнilarнингга чиқиб кетишди. Мишо ҳалигача тузатилмаган қудуқдан сув келтирди, бузоқни суғорди; илгари бу Илянинг вазифаси эди.

Майиб қиз тиззасига ўзи ёмон кўрган янги кийимни ёйди... Бунақа кийимни ўзи ҳеч қачон киймайди. Ишини полга улоқтириб юборгиси келса ҳам қўллари чеварлар қўлидек тез ҳаракат қиларди.

— Нега шикоят қилмайсан? — деди Анча акасига, норози оҳангда. — Қанча жоврамагин, барибир парвонинга келмайди-я. Нега энди жаноб муаллимга, хотинингни алдаб олиб кетганларини айтмайсан? Чинакам деҳқон бунга асло тоқат қила олмас эди. Сенинг ўрнингда мен бўлсам Илянинг оқсочликка боришига қасдма-қасдликка йўл қўймаган бўлардим. Нақадар шармандалик!

Анча пешонасини тириштириб, газаб билан боқди-да, акасини синагандек қаради: чиндан ҳам акасининг томирларида қон эмас, балки сув, зардоб оқар, эҳтимол, Иляга атайин эътибор бермас? Анча нима деб ўйлашини ҳам билмас эди...

— Хўп, мен мактабга бораман, — деди Пало, уни хотиржам қилиш учун. — Фақат сизлар бунчалик бидиллайверманглар.

— Ҳа, ҳали шунақами, бидилласак нима қипти? Уни олиб келмай қўя қол, тўрт томони қибла, истаган томонига бораверсин!

Пало тўйгунча овқатланди, қошиғини бир чеккага қўйиб, енгил билан лабини ва пешонасини артди-да, боларининг одатича: «Худо ўзингга юз қатла шукур»

деб пичирлаб, овқатдан сўнг ором олиш учун деворга суянди. Зуза унинг идишини олди, тагида қолганларини қошиқ билан тозалаб, ювди.

Анчанинг қора кўзлари ўтдек ёнарди. У, акам қачон столдан туриб, хотиннинг олдига бораркин, деб тоқатсизлик билан кутарди. Унинг танглайи қуриб қолди; қалби бутун олам билан ва ўзи билан келиша олмас эди. Кошкниди, шу чепецни анави бурчакка улоқтириб юборса! Эй худо, ахир у куя-куя томом бўлди-ку! У Яно Фузакни жуда ҳам севарди! Қалби ўтга тушган чувалчангдек титраб-қақшаб, қисиларди... Унинг ҳиссасига қанчадан-қанча ғам-ғусса тушди! Қалби шу қадар ғам-ғуссага тўлганидан, бутун дунёни остин-устин қилиб юборишга тайёр эди.

— Хўш, нима қилиб ўтирибсан? — деб бақирди у, акасининг қимирламай ўтирганини кўриб. — Наҳотки кун бўйи хандон уришини эшитиб ўтираверсам? Истаган томонига, менга деса жаҳаннамга жўнасин, фақат рўпарамда ўралашавермасин!

Майиб қиз аччиғи билан ипни узиб ташлади; икки юзи чўғдек ловилларди.

— Мишо, менга сув бер-чи! — деди, худди шу пайтда ёғоч пақирда сув келтириб турган, яхши кўрган энг кенжа укасига, томоғи қақраб.

Мишонинг қовоғи солиқ. Кружкани сувга ботираар экан, акаларидек, идишни бўшатолмаганига ачинди. Кружкани опасига узатиб, пўнғиллади:

— Илоҳо шу сув тиқилиб ўлгин...

Анча чўчиб укасига қаради. У қизарди, бўзарди, қўлини кўтариб туриб, кружкани полга қараб отди ва печка ёнига сургалиб келди-да, жони борича деворни муштлай бошлади. Кўзларидан ёшлар тинимсиз оқди. Акаларига ўхшамаган, чиройли, сахий, хизматини аямайдиган укаси, онаси каби, фақат, яхши бўлиб ўсишини тилаб келган опасига: Шу сув тиқилиб ўл! — деди.

— Сенга нима бўлди? — деб ажабланишди уйдагилар. — Тишинг оғриб қолдимми?

Майиб қиз уввос солиб йиғлади, Мишо эса чурқ этмай ташқарига чиқиб кетди. Илгари у опасини яхши кўрар, лекин кейинги вақтларда ундан нарироқда юрадиган бўлиб қолган эди: Анча унга заҳарли илондек бўлиб кўринади. Анча ўз ҳаётида шодлик бўлмаганидан, бошқаларнинг ҳаётида ҳам шодлик бўлмаслигини

тилайди. Агар, Катага уйланишга йўл қўйишмаса, шунча кенг дунёнинг унга нима кераги бор? Опасининг ўзи ҳеч кимни севмаганидан, бошқаларнинг ҳам севгисига ишонмайди; уйда ҳаммага буйруқ қилавериб, ҳаммани қийнаб юборди. Нимани деса, шу бўлсин эмиш... май-машоқ... қашшоқ...

Ахир пировардида Анча жим бўлиб қолди-да, тиззасидаги ишни улоқтириб, скамейкадан тушди. У Мишонни қидириб эмаклай бошлади. Укаси одатда ҳўкизлар олдида ётарди, аммо, ҳозир оғилхона ичидан қулф эди. Анча тарақлатиб эшик қоқди.

— Ким бу?—Мишоннинг аччиғланган овози эшитилди.

— Мен, Мишожон, эшикни оч!— ачингансимон деди майиб қиз, унинг овозида ҳали кўз ёши оҳанглари сезилиб турарди. Лекин, оғилхонада ҳеч ким тиқ этмади, қадам ҳам ташламади — ҳамма ёқ жимжит. Мишо унинг фикрини англагиси ҳам келмади.

— Мишожон, азизим, қадрдоним, худо ҳақи, эшикни оч!

— Очмайман!

— Хўш нега аччиқ қиласан, ахир яхши бўлишинингигина истайман-ку,— деб кўндирмоқчи бўларди Анча.— Сенинг Катага уйланишинг ярамайди, ахир, у дурустроқ одамнинг хотини бўлолмайди. Мишогинам бошқасини топасан; менга қулоқ сол, эсингни ема.

— Йўқол, бу ердан... илон! — деб бақирди ғазаб билан Мишо.

Майиб қиз жим бўлди; нафас олиши бир дақиқа тўхтаб қолди-да, юзи ўликникидай оқариб кетди. У ерга ўтириб олиб, индамай, жон-жаҳди билан сочини юла бошлади. Бу ҳам илон деб сўкяпти-я! Дунёдаги ҳамма одам — унинг душмани, ҳар бир одам учун у — илон, мажруҳ!..

Аччиқ-аччиқ кўз ёшларини тўккач, Анча яна тилга кирди, унга ялинди, мулойимлик билан ёлборди, аммо бирон марта ҳам: «Катага уйлан» демади, Мишо ҳам унга жавоб бермади. Анча индамай, уйга қараб эмаклади.

Тим қоронғи. Ҳали ой чиқмаган, осмон юлдузларга тўла. Анча эшик остонасига келиб етганида, уйдан кимдир чиқиб, унга қоқилиб кетди.

— Нима бу?

Анча кекса Фузакнинг овозини таниди:

— Итми, нима?

Анча чурқ этмай, четроққа чиқди ва индамай тура-
верди. У ит экан деб ўйлаб қўя қолсин. Ҳеч ким билан
гаприишгиси келмайди, хусусан, кекса Фузак билан. Бир
вақтлар Анчани тахтакачлаб қўй, деб унинг онасига
маслаҳат берган шу чол эди-да. Ушанда Анча: Худоё
менинг касалимни Фузакнинг ўғлига ҳам бергин деб
худога илтижо қилиб йиғлаган эди. Энди бўлса,
худди ўшанинг жазосига учрагандай, Янони жон-дили-
дан севади. Чол бирданига энгашиди-да, яна Анчага те-
гиб кетди.

— Ййе, бу сен Анчажонмисан! Кечир... Худди илон-
га ўхшаб ўрмалайсан-а...

Анча унинг қўлини ушлаб олди, модомики у илон
экан, шу қўлларни тишлари билан ғажиб ташлагиси ке-
лар эди. Лекин, шу онда бошқа овоз эшитилди, унинг
овозини эшитганда, Анча қувончидан сесканиб кетди-да,
чолнинг қўлини қўйиб юборди.

— Анча шу ерда эканми?— деб ажабланди Яно Фу-
зак.

Чол даҳлизга қайтди, Яно эса майиб қиз ёнига яқин-
лашди.

— Қаердасан ўзинг?— у Анчага эгилди. Овозидан
унинг кайфи яхши эканлиги сезилиб турарди. Ундан
ароқ ҳиди келиб турар, бироқ, у маст эмас, фақат шира-
кайф эди.

— Юр, мен сени уйга олиб бориб қўяман,— деди у
кулиб ва қўлини унга узатди.— Нега энди олиб бориб
қўймас эканман?

Анчанинг қони жўш уриб, юзига урилди, юраги ду-
киллаб ура бошлади

— Йўқ, Яно!— деб ўзини ҳимоя қиларди у, ўжарлик
билан уни итариб, лекин шу ондаёқ Янони қучоқлаб
олиш, кўкрагига юзларини суркаш, шу зайлда ўлиш ис-
таги чулғаб олди...

— Мен ёш бола эмасман-у, қўлга кўтариб олиш-
са!— хитоб қилди у, ўзини тутиб олгач.

— Кимсан бўлмаса? Сен боладан ҳам бадтарсан,—
деди Яно.

Унинг юзи қандайдир одатдан ташқари бир чехрага
кирди, кўзлари завқ билан жўш уриб ёнди, у уни қучоқ-
лаб олиб кўтара кетди. Аммо, Анча ҳаяжон билан уни
итарар эди:

— Яно, мен сени уришимни истайсанми? Кўряпсанми кўлимини? Мени ҳамма масхара қилсин учун кўтар-апсанми-а, биллиб қўй...

... У Японинг яқинлигидан нафаси тикилиб қолишига сал қолди. Яно ўзини ростлади. Унинг кўзларидаги одатдан ташқари қизғин ярқираш йўқолди. У ҳушига келгандек бўлди-да, кула-кула деди:

— Қанақа ғурурлисан ўзинг! Мен бўлсам, сенинг бунақа...

— Илонлигимни билмаган эдингми?— деб юборди Анча беихтиёр.

Яно унинг ёнидан ўтиб уйга кириб кетди, у бўлса, кетидан эшик ёпилиши ҳамона ўзини ерга қараб отди. Нима учун менинг жонимни эмас, балки саломатлигимни олганлар! У, Яно учун ҳам — илон!..

Бу орада уй ичидаги эркаклар бир оз кайф қилишмоқчи бўлишди. Ўн чақадан пул йиғишди, Зуза қовоқхонадан улар учун ароқ келтирди. Стаканлар уриштирилгач, улар хушвақт бўлиб қолишди, миялари хушёр, тиллари бурро бўлди. Ҳазилкаш Палога ҳам жон кирди. Томирларига зириллаб қон югурди, юмалоқ хушбичим кўзлари ёнди. Беихтиёр майиб қизнинг бўш ётган ўрнига қараб ўтирган Яно Фузак, буни пайқаб тилга кирди:

— Хўш, Пало, хотинингни олдига бор! Аразлаш етар. У сени кутяпти,— азоб чекмасин.

— Сен қаёқдан биласан, менинг учун азоб чекаптими-йўқми?— деди қизиб кетган Пало.— Бормайман, у мени ташлади, ташласа ташлайверсин, ўша ерда яшайверсин, мен ҳаммасига ҳам тупурдим.

— Уни бошқа одамга бериб қўймоқчимисан? Кеча Дюро Уводнинг мактаб боғи яқинида айланиб юрганини кўрдим...

— Нима-а?— Палонинг кўзлари яна ҳам каттароқ очилди-да, сакраб столдан турди. У хотинига Дюро Увод қанақалигини кўрсатиб қўяди! Уни дабдала қилиб ташлайди! Японинг чиройли лаблари бир дамда енгил жилмайиб қўйди. Яно ҳам Пало кетидан жўнади. У яна бир марта беихтиёр Анчанинг ўрнига қараб қўйди, юзида қайғу аломати кўринди. Қани, энди унга қўл кўтарган ўшани бир кўрса-ю, илонни янчгандек босиб — янчиб ташласа. У ой нур сочиб турган ҳовлига чиқди-да, Анчани кўриб қолди— Анча оғилхона эшиги ёнида ўтирар эди. Японинг кўзлари ёниб кетди, у Анча томон

бурилди, унинг қалбида ғазаб ва алам ҳислари жўш урмоқда эди. Аммо, қулоғига Анчанинг пиқ-пиқ йиғлаётгани эшитилди. Яно қоққан қозиқдек қотиб қолди, кейин, у Анчанинг олдига келди-да, илонни босиб-янчиб ташлаш ўрнига, сўради:

— Нима бўлди, Анча, нега йиғлаяпсан?

— Ахир йиғламасдан нима қилай? Умр бўйи ўз ўтимга ўзим қоврилиб юраверайми?

Яно унга эгилиб, ҳар сафаргидек, шафқат ва муҳаббат билан бошларини силади.

— Тинчлан, Анчажон, нима ҳам қилиб бўларди, пешона-да...

Иля бугун кечқурун ҳам мактаб ҳовлисидаги эшикни қулфлашни «унутди». У Палонинг келишига унча умид қилмас, Тяпаклар қанақа одам эканликларини биларди,— уларни ҳеч нарса билан жойларидан қўзғатиб бўлмайди. Улар худди қуйиб қўйган қўрғошиннинг ўзи. У биринчи марта эридан аразлаб кетиб қолганидан бери беш йил ўтди,— Пало ўша зоҳотиёқ уни орқасидан югуриб борган эди: раҳматли онаси унга хотинини олиб келишни буюрган эди. Энди, бор, хотинингни олиб кел дейдиган одам йўқ. Ким ҳам юборади уни... Иля бу ерда азроил жонини олганича хизмат қилаверади. Овсинлари унинг йўқлигидан хурсанд бўлади, холос. Эҳ, оқсоч бўлиш жуда ёмон-да! Бир минут ҳам бўш юролмайсан, истаганингни қилолмайсан — фақат хўжайинлар буйруғини бажарасан, холос. Бутун кун оёқ устида юрасан — худди танца тушиб чарчагандек, товоиларинг зириллайди. Башарти қанотинг бўлганда — учишга ҳам мажбур этардилар. Унинг билимли эканини ҳам, дипломини ҳам назар писанд қилишмайди. Оқсоч — оқсоч-у, хўжайин — хўжайин эмиш. Модомики, унинг кетидан қидириб келмаган экан, гарчи, Пало Тяпак деҳқон бўлса-да, унинг ҳам хўжайинлардек қалби тош.

Иля тишларини ғижирлатди, кўзларига ёш тўлди. Эрининг ўзига эмас, балки ўзининг унга ачинишини ўйламаган, фараз қилиб кўрмаган эди. Мана, ўз ғурурининг оқибати!..

Иля ип каби чўзилиб кетган фикрларини узди ва кўз ёшларини артди...

Агар, Пало келганида ҳам, у билан кетмас эди, чун-

ки, Тяпакларникига қайтмасликка сўз берган, унинг сўзи эса қасам сўзи эди. Аммо унга отасидан ер, пишиқ гиштдан қилинган сарой мерос қилиб қолдирилган; улар ёзда сарой ёнига кулба солиб олиб, бир жуфт каптардек, тинчгина яшашлари мумкин эди. Аммо, Палодан дарак йўқ...

Иля бошини қуйи солди, юзларини яна кўз ёшлари юва бошлади. Мана Тяпакларнинг мағрур, ўқимшли келини бу ерда йинглаб ўтирибди. Бироқ, тўсатдан ҳовлидаги кичик эшик ёғирлади. Илянинг нафаси тикилаёзди, юраги бир дақиқа уришдан тўхтади. У асалари уялари сақланадиган ҳужранинг тирқишидан синчиклаб ҳовлига қаради. Дарвоза томондан шахдам қадам ташлаб, ҳужра томонга баланд бўйли эркак келарди. Илянинг вужудига ёқимли иссиқ югурди. У бошини ёстиққа қўйиб, ўзини ухлаганга солди. Бир минутдан кейин ҳужра эшиги ёғирлади, ҳужрага Пало кирди-да, қара-вот ёнида тўхтади ва пар ёстиқни тортди:

— Иля, ухлайсанми, йўқми? Тур, уйга кетамиз!

Иля уст-бошини ечмай ётарди; у истаган минутда эри билан кетишга шай, аммо, ҳозир жавоб бермайди. Гўё ўзини ухлаётган қилиб кўрсатади: бунга ишонса ҳам бўларди, чунки у, кун бўйи ишда елиб-югурган, ҳориб-толган эди. Пало яна бир марта ёстиқни қаттиқроқ тортди.

— Эшитяпсанми, а? Уйга деяпман!— Пало ҳали ҳам жаҳлида эди.— Нима, уйнинг йўқми? Бир каминг оқсочлик қилишмиди, а?

— Ким бу, ўзи нима гап?— қўрққансимон Иля ўридан иргиб турди. У ўрнига ўтирди-да, гўё эрини энди кўраётгандек, бақирди:

— Ийе, сенмисан! Қани, қаердан келган бўлсанг ўша ёққа жўнаб қол-чи, пияниста! Нима демоқчисан?

Аммо, Пало ўзининг уялинқирашини енгиб, дарров кескин бир тусга кирди-да, бўкирди:

— Яхшиликча отлан деяпман! Эс-хушли уй бекасига хўжайинлар тарелкасини ювиш ярашадими?

— Нима демоқчисан, ўзинг қаердан келиб қолдинг? Мен энди сенинг хотининг эмасман!— деди Иля гердайиб.

— Кимнинг хотинисан бўлмаса? Дюро Уводними?

— Балки! Ҳар ҳолда сени хотининг эмасман!— деб бўш келмади Иля.— Мен Тяпакларникига ҳеч қачон

бормайман! Ахир сенга аллақачон айтганман: Ё мен, ё Тяпаклар. Ўзинг танладинг!

— Биз улардан ажралишамиз!

— Бунга энди ваъда беряпсан, сеникига боришим билан, яна ҳамма нарса эскича қола беради. Мен сиз Тяпакларни биламан!

— Оқсочлик қилмайсан, бу сенга ярашмайди! Биз уй қурамыз.

— Йўқ, оқсочлик қилавераман, нимадан ҳам уялай! Ҳа, уй ҳам қуарсиз! Уч арава тош келтирасиз-да, шу билан ишингиз битади. Биламан, мен сиз ялқовларни!

Пало хотинига гап кор қилмаганидан урмоқчи бўлиб, унинг олдига келди. Иля чинқириб, ўрнидан сакраб турди-да, унинг юзига чанг солди, бурнининг терисини тимдалаб олди. Пало орқага тисарилиб, асалари яшигини ағдариб юборди. Арилар ғувиллашди, Пало кўйлагининг енги билан юзидаги қонни артиб, қочиб чиқди.

— Ҳе, падарига лаънат, фалокатдан нарироқ турай, тагин ўлдириб қўйиб балога қолмай,— деб пўнғиллай-пўнғиллай ҳовлидан чиқди.— Домлага бораман, уни ҳовуридан тушириб қўйсин.

— Миясини еган аҳмоқ!— деб унинг кетидан Иля бақириб қолди. У ағдарилган асалари яшигини ғўнғиллаётган арилар билан нари суриб қўйди. Шу ҳам эркак эмиш? Бошқа эркак бўлса уни ўлдириб қўйган бўларди! Бу бўлса хотинини ташлаб, уйига қочиб қолди! Ахир у зўрлик билан бўлса ҳам судраб олиб кетмайдими, кичик омборга қамаб, бир ҳафта сувсиз ва овқатсиз сақламайдими.

Иля таҳқирланди: у хотинини севмайди: унга хотин бўлса-бўлмаса барибир. Озроқ ичган ёки бировдан дакки еганидан келган. У эрини баланд овоз билан шундай сўка бошладики, ҳатто хўжайинлар уйғониб кетди. Ҳамма вақт ўзига ҳурмат кўрсатишларини талаб қилиб келган жаноб муаллим ойнани очиб, қоп-қора сочи чиройли бошини чиқарди-да, нима ҳодиса рўй берди?— деб сўради.

— Мен шундай бўлишни билардим,— деди у қатъий қилиб, Илянинг жавобини эшитгач,— сен туфайли бизда нуқул кўнгилсиз ҳодисалар рўй беради. Мен сенга бошдаёқ айтган эдим, эринг сени бу ерда қолдирмайди, деб.

— У менга хўжайин бўла олмайди! Мен сизга бир

йил хизмат қиламан, деб ваъда берганманми — бўлди, менинг сўзим — қасам сўзи! — деди Иля қатъий қилиб, ичида эса алам билан: «У энди келмайди, қўрқмай қўя қолнинг», — деб қўшиб қўйди.

Тўғри, Иля Палоннинг иккинчи келмаслигини яхши биларди. Бироқ, чақириқ қоғози келиб қолди: унга, қўшни қишлоқдаги нотарга бориш таклиф этилган эди.

Иля ҳайрон қолди, ҳатто қўрқиб кетди, жаноблардан яхшилик кутмай қўя қол! У жаноб нотарнинг нега чақирилганини ўйлаб топа олмади. Ахир қишлоқда ҳеч қанақа воқиа рўй бергани йўқ, Иля ҳам хизматини яхши бажаряпти. У Якубларникида янги туғилган гўдак билан тўрт соат овора бўлгани учун, кеча муаллима хоним койиб берган эди. Крумпларникида яна ўлик бола туғилганида эса, у ўз вазифаларининг бутун моҳиятини тушунадиган, ўқимишли хонимга хос ғайрат билан буни дарҳол маълум қилди. Иля эртаси куни пешинда байрамдагидек кийиниб, чақириқ қоғозда кўрсатилгандек, нотар ҳузурида ҳозир бўлди.

Ҳали ёш бўлса ҳам, жуда жиддий бўлган жаноб нотар канцеляриядаги узун стол орқасида керилиб ўтирар эди. Иля кирганида, у кўзойнаги тепасидан ўқрайиб қараб қўйди-да, ёзишда давом этди. Иля яқинроқ келди, жанобларникидагидек эгилиб таъзим қилди ва жуда хушмуомалалик билан; жаноб нотар лутф этиб, мени тезроқ жўнатиб юбормайдиларми, деб сўради: мен мактабда хизмат қиламан, мабодо уйга кеч қайтсам, муаллима хоним уришадилар, деди. Жаноб нотар яна унга қараб қўйди, канцелярия билан шу яқиндаги тўртта қишлоқнинг тўла ҳуқуқли хўжайини сифатида, унинг таъзимларига эътибор бермай, муаллима хонимга ҳам ўз ҳукмронлигининг кучини пайқатгандек қилиб қўйди (унинг оқсочини кечгача ушлаб ўтирди).

— Бери келинг! — деди у, ниҳоят. Унинг овози шундай оҳангда янградики, гўё, Илянинг ҳаёти ҳам жаноб нотарга боғлиқдек туюлди.

— Шундай қилиб, сиз оқсочлик қиласизми? — деди у салмоқлаб, ҳар бир сўзини аниқ-аниқ айтиб ва унга қаттиқ назар ташлаб. — Мен сизни бу ерга шундан хабардор қилиб қўйиш учун таклиф этдимки, сиз аynи вақтда мактаб ҳузурида оқсочлик қилиб, қишлоқда доялик вазифасини ўтай олмайсиз. Бу машғулотлардан бирини ташлашингизга тўғри келади.

Иля жаноб нотарнинг жиддий юзига қаради ва қувончидан юзи гул-гул очилиб кетди. Хушхабар, ҳатто, уни сўзлаш қобилиятидан ҳам маҳрум этди. У жаноб нотарнинг оёқларига ўзини ташлашга ва унинг этигини ўпишга ҳам тайёр эди! Демак, у оқсоч бўла олмайди! Унинг учун бундан ортиқ севиначли янгилик бўлиши мумкин эмас эди!

— Ўйлаб кўриш учун сизга икки кун фурсат бераман?— деб сўзида давом этди нотар,— ҳар бир сўзни чертиб, худди унга қиммат баҳо тошларни битталаб тўкаётгандек ва бирортасини ҳам йўқотиш эсииздек.— Кейин қайси бирини: мактабда қолишними ёки қишлоқда доялик этишними, танлаганингизни менга маълум қилинг.

— Албатта, мен доялик қилишда қоламан!— деди Иля кескин ва, гарчи, унинг олдида тўртта қишлоқнинг қироли турган бўлса ҳам, кўзларини чақнатиб, хандон уриб кулди. Энди унга ҳеч ким буйруқ қилмайди ва оёқлари оғирмайди— зир югуришларга хотима берилади.

Бир минутдан сўнг Иля қафасдан бўшатиб юборилган қушдек уйига учди. У янгилик тўғрисида муаллима хонимга мумкин қадар тезроқ хабар қилишни истар эди.

— Мен бу ишнинг оқибатини билардим,— деди хоним унга гинахонлик қилиб.— Хизматкорсиз энди нима қиламан? Сени олгим келмаган эди-я!

— Тўғри, ўзим келувдим, деб айбонни бўйнига олди Иля.— Аммо, мен қолишни ва виждонан хизмат қилишни истардим, ахир ўзим учун муддат охиригача жон деб ишлардим, бироқ, бунга йўл қўйишмаса нима қилай? Мен қонунга қарши бора олмайман-ку?

— Сен эрингни қўрқитиб олмоқчи эдинг, шунинг учунгина бизга келган эдинг,— деди жаноб муаллим. Уни алдаб бўлмайди, у одамни бир қарашдаёқ билиб олади.— Сен ўз сўзингда туриб олмоқчи бўлгансан, ҳўш шундай экан, муаллима хонимга оқсочни ўзинг қидириб топиб бер!

— Мен Палонинг олдида бормаيمان,— деди Иля да-дйт ва бошини кўтарди.— Отамдан қолган кичкина ҳужрада яшайвераман. Мўри қуриб оламан. Мен Тяпакларникига бормасликка қасам ичганман ва ўз сўзимнинг устидан чиқаман.

Ўзи эса: «Э худойим, жаноб нотар уларда ишлашни ман этиб, қандай яхши иш қилди-я,— деб ўйларди миннатдорлик билан.— Барибир оқсочликка ҳеч кўника олмас эдим!»

Уч кундан кейин муаллима хоним бошқа оқсоч топиб олди, Иля эса лаш-лушларини акалариникига олиб бориб қўйди. Бир ҳафта ўтгач, у кичик омборга мўри, ўчоқ қурдирди ва кўл ўтмай, озодагина кичкина хонага жойлашди-да, (ҳатто Соботадаги касалхонада ҳам бундан озода, жимжит хона йўқ эди, ҳеч ким унинг жиғига тегмас эди) Пало тўғрисида ўйлай бошлади. Агар у кўчиб келса, сарой ёнига уй қуриб олишарди. Аммо, у келармикан? Ахир хотинини мактабдан кетиб қолганини билади-ку: майинб қиз уй олдида иш тикиб ўтириб, қишлоқда нималар қилинаётганини кўриб туради-ку.

Пало бир ҳафтадан кейин келди. У укаларидан рўзгорини ажратиб чиқиб, хотини билан бирга яшашни истаб, Илянинг олдига кўчиб келди. Пировардида, хотинининг таъсирини остида анча серҳаракат бўлиб қолди. Ёз бўйи, бўш пайтида тош ташиди ва кузгача Иля саройи олдида ҳеч кимда бўлмаган чиройли, сариқ рангга бўялган янги уй қад кўтарди.

Энди Иля тамомила бахтиёр, Тяпаклар ҳам мамнун эди. Улар, илгаригидек ўн тўртталари ҳам бир уйда тикилиб ётишарди, ота-боболари қандай яшашган бўлса, шундай яшашарди. Улар бир-бировларига халақит беришмас, ҳеч ким ҳам уларнинг даққиюпусдан қолган одатларини унутишга мажбур этмасди. Чиройли уй қуриб олган акасига ҳеч қайсисининг ҳаваси келмас эди, Иля билан ҳам ярашиб олишди. Иля ҳозир ҳам ақлли одамлар билан суҳбат қилгани мактабга қатнайди. Фақат Чакайгина эски уй бурчагига одатча елкаси билан суяниб туриб баъзан ҳазил қилиб:

— Уни қара, қироличамиз ўзига қандай сарой қуриб олди-я! Сап-сариқ, — мен бундай уйда яшашга уялардим,— деб қўяди.

— Ҳа, ҳа, мана ҳарбий хизматдан Мишо бўшаб келгач, биз ҳам шундай уй қурамыз!— деб қўшиб қўяди секингина уй бекаси Зуза.

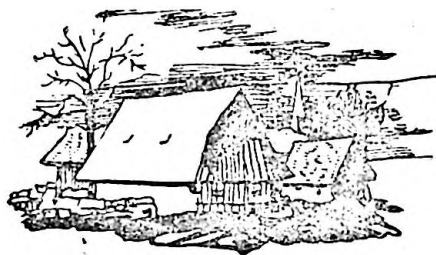
Ҳаммалари тотув, мамнун бўлиб яшадилар. Зуза ҳамма учун овқат пиширади ва ҳамиша эркин овқатлана олиши учун қувонади. Бошқалар ҳам мамнун. Га-

гарцовканинг боласи ёзда, офтобдан соғайиб кетди. Мишо Катани энди ўйламай қўйганди, хушxabарлар ёзилган хатлар юборади — ҳарбий хизматда уни ушутаётганлиги кўриниб турибди.

Фақат, бахтсиз майиб қизгина, қоронғи тушиб, ҳамма ўз бурчагига тарқалаётганида дераза томонга қарайди, у томонда Яно Фузакнинг оқ ўйи кўриниб туради. У эҳтирос ва умидсизликка тўла кўзлари билан қарайди ва кичкина қўлларини қисиб, оҳ тортиб, пиқ-пиқ йиғлайди:

— Шу ёруғ дунёга келиб нима кўрдим? Эй, парвардигор, мени яратмасанг нима қиларди!..

1907 йил.





Йозеф Грегор-Тайовский

ПУОСТКОВА БУВИ



анкнинг оғир эшиклари, худди ёш бола итар-гандек, аста-секин очилди. Бинога, бўйнига шол рўмол ўраган аёл кирди. Унинг қўлида рўмолчага ўралган нимадир бор эди.

— Салом,— деди ва секингина, қўрқал-писа, бесаранжом назари билан хонага бир кўз югуртириб чиқди-да иккиланиб, менинг столим томон юрди.

— Салом, Пуосткова буви!— Соғмисиз! Хўш, нима келтирдингиз?— дедим ва унга пешвоз чиқиб, кутиб олдим.

У рўмолчасини очиб, қандайдир қоғоз чиқарди.

— Бу ёққа бєринг,— деди вакил, бу қоғоз вексель эканлигини кўриб, бироқ, кампир уялинқираб: қоғоз ҳали «тайёр эмас», унга суммасини ёзиш керак, деди.

Мен, ўтиришни таклиф этдим ва қанча тўлай оласиз, деб сўрадим.

— Иложи бўлса, камроқ тўласам,— деди у тарадудланиб, худди айтган сўзларидан уялинқирагандек.— Уч кронамикин. Ҳали дон сотганимча йўқ, қарзга беряпман,— деди ва рўмолчаси билан оғиз олдиларини артди.

— Яхши, ўтиринг, буви,— дедим, худди ўз бувимдек кўриб. Вексель ва ручкани қўлга олиб, стол устига энгашдим ва ёғимланган ҳужжатни текисладим.

«Уч крона ёзсаммикин?— деб ўйлардим.— Хизмат бурчимга кўра, худди шундай қилмоғим керак. Нимасини ўйлаб ўтирасан! Вексель бўлгандан кейин вексель, уч юз кроналикми, ўттиз кроналикми, уч кроналикми — барибир. Аммо «уч крона — ҳам пул!» Мен ҳеч нарса ёзмадим, балки пировардида масалани қандай ҳал қилсам экан, деб яна кампирга тикилдим.

Рўпарамдаги стулда ўрта бўйли, жуда озғин, қандайдир қуриб қолган дарахтдек, олтмиш беш ёшлар чамасидаги аёл ўтирар эди. Каттакон эски этик кийиб олган оёқлари полга етмас эди. Унинг юзлари қорачадан келган, буришган, ориқ, тишлари тушиб кетган, қўллари болаларникидек кичкина. Кўринишидан ўн икки-ўн уч яшар қизга ўхшарди.

Пуостковага тикиларканман, унга ҳеч ёрдам бера олмаслигим равшан бўлди. Лекин, нима қилмоқ керак? Векселни қайтариб берсаммикан? Унинг учун қарзини тўласам-у, кампирга, сизнинг ҳеч қанақа қарзингиз қолмади, десаммикан? Борди-ю, у буни хайр-эҳсон деб билса-ю, қабул қилишга унамаса-чи? Ахир бу вексель беш-олти йилдан бери ҳар уч ойда қўлимга тушиб турибди. Пуосткова буви қарзини тўлашга жиддий киришган, у шу давр ичида бир крона, ярим кронадан қилиб, ўн икки кронанинг уч кронасинигина тўплай олди, бироқ, у ўзининг камбағаллигидан нолиб, шу қарздан озод этишларини илтимос қилишни хаёлига ҳам келтирмади.

— Мен ҳаммасини тўлашга ҳаракат қиламан, фақат сиздан ўтиниб сўрайман, бир оз фурсат берсангиз,— дер эди у доим.

У ўқишни ҳам, ёзишни ҳам билмас эди. Векселни, унинг учун ҳалол бир деҳқон имзоларди: буни унга кўрсатди.

пирга раҳми келганидан қилар ва қарзни ёнидан тўлаб юбормоқчи ҳам бўларди-ю, аммо ундан шунн илтимос қилишни хаёлимизга ҳам келтиролмас эдик. Кампирнинг ўз қарзани тўлашга қандай қарашлиги, мажбуриятларини виждонан ўташда у биз учун намуна эди. Биз кампир ҳаёт экан, унинг қарзини ҳеч ким тўламаслигига ва банк бундан зарар кўрмаслигига амин эдик. Фақат кўнглини ёритиш учун худо унга умр берса бас, бу оғир юкдан халос қилса, унга ўлим ҳам енгил бўларди.

— Қарзни узмасдан ўлмайман,— дерди у, гўё худонинг ажалини ҳам писанд қилмай.— Қўрқманг, борди-ю, ўлиб-нетиб қолгудек бўлсам, таниш-билишларим бор, тўлашар. Ўша Ондре Крначе ва Бета ВрABLE ва бошқалардан сўранг, худди шу бугун мендан қарзга дон олишди... «Пул йўқ, буви, бир оз кутинг, дейишади».— «Кутаман, болаларим, фақат унутиб юбормасангиз бўлган!» Кекса Бетулячка ҳам кеча учинчи марта қарзга олди... «Бермайман,— олдин қарзингни тўла, ахир мен ҳам тўлашим керак, ун олишда қарздор бўлганман...» дедим. Лекин у ёлвориб туриб олди: етим набираларим ғоз боқувчи бўлиб ёлланишмоқчи, ўшанда қарзларини тўлашармиш дейди. Уларнинг пули йўқлигини билсам ҳам, сўраб турганларидан кейин, қандай қилиб йўқ деб бўлади,— деди кампир озғин қўлларини ёзиб.

— Процентлари билан қанча тўлашим керак?— деб қўшиб қўйди ва сабрсизлик билан стулдан турди, чунки, шу чоққача қанча тўлашлигини айтмаган эдим.— Доним кўчада ётибди...

— Утиринг буви. Мен сизга маслаҳат бермоқчиман. Векселни кўтариб бизнинг олдимизга ва кафилийнинг олдига ҳадеб келиб юрмаслигингиз учун, йигирма чақа чиқаринг. Бу билан сиз олдиндан процентларни тўлаган бўласиз. Ўндан кейин бизнинг олдимизга икки йил келмаслигингиз мумкин. Олдин процентлар-кейин, уч крона жамғаришингиз ҳамомо-сиз; қачон пул топсангиз, шунда келар-

ин унинг қарзини бемуддат, майда қарз-сиритиб қўйдим.

— дея ташвишланди кампир ажабла-босган латта ҳамёнини чиқарар учун бирданига кўп бўлади... Мен

бунча тополмайман. Агар бир крона, ярим кронадан бўлганда эди... Нима ҳам қилардим, шунчадан тўлашни буюрганингиздан кейин...— деди ва миннатдорчилик билдиришни зарур топмай, столга йигирма чақа қўйди.

— Мен унга ёрдам қилолмадим,— деб ўйладим.— Нима қилмоқчи бўлганимни пайқамади. Унга яна ҳам оғир тушган бўлса керак».

— Сиз тушуняписизми, бу ерга йилда тўрт марта келавермайсиз ва майда взносларни дафтарга ёзиб ўтиришимизга ҳам ҳожат қолмайди. Дафтарлар қиммат...— дедим уни ишонтириш учун.

— Қандай қилса яхши бўлишини сиз биласиз. Демак, энди келишимнинг кераги йўқми?— деб сўради у.

— Йўқ, кераги йўқ, икки йилгача кераги йўқ,— деб такрорладим ва икки йилгача ўлиб қолар, деб ўйладим...

Бечора, мабодо ўлиб қолса эди! Унинг учун яхши бўларди. Кафил турган киши унинг қарзини тўлар, мен эса ҳикояни ёзмаган бўлардим.

Лекин, Пуосткова буви ўлмади. Икки йил ўтди, у яна банкка келди. Кампир йиғлай-йиғлай, бир кронаси, ҳатто, икки кронаси ҳам бўлганини, бу пулларни беки-тиб юрганини, бироқ, ўғли сўраб олганини айтиб берди, бошқа сафар келини алдаб олибди, у пулларини бизга келтириш учун бекитиб қўйган экан, ўғли билан келини тортиб олибди.

— Энди кутиб турасиз-да...— деб илтимос қилди кампир. У банкка фақат процентларни — бир печа чақани келтирган эди.

— Энди бир йилгача келмаслигингиз мумкин.— дедим ва икки йил бурун Пуосткованинг қарзини майда қарзлар жумласига киритганимни ва вексели кассанинг қаеридадир ётганини эсладим.

— Наҳотки шу пул етса?.. Чамамда етмаса керак. Ахир сизга фақат йигирма чақагина бердим-ку. Ҳисобда хато қилмаганмикинсиз?

— Йўқ, буви, хато қилганим йўқ.

— Ақалли авлиёлар кунигача етганда ҳам майли эди-я. Ахир баҳорда қўлимни синдириб қўйдим-да. Мана бу ерини, бармоғимнинг олдини: кир ёяётиб чердакдан йиқилиб тушдим. Ҳар ҳолда қариб қолдим, бошим айланиб турадиган бўлиб қолган... ҳушимга келиб қарасам, даҳлизда ётибман, қўлим қўнғироқдек

осилиб ётибди. Бу қўл билан ҳеч иш қилиб бўлмайди, ахир бир қўл билан ҳамир қилиб бўлармиди. Мана энди лавлагги экишга ёлланиб, пул ишлайман, кейин сизга қарзимни келтириб бераман. Хотиржам бўлинг. Тирик бўлсам — ҳаммасини тўлайман. Менга, «ҳатто векселни ташланг, деб маслаҳат беришади. Сиздан нимани ҳам олиб бўларди?» — Йўқ, болаларим, қариган чоғда виждонни йўқотиш ярамайди дейман! Мен бундай қилолмайман. Бу қанақаси, пул керак бўлганда-ку «марҳамат қилинг» деб, сизга илтимос қилган эдим, энди: «ўзингиз тўланг, менга қарз бермаслигингиз ҳам мумкин эди, ҳеч нима йўқлигини билардингиз» деб қарзимни тўлашдан бош тортайми? Бошқалар, балки шундай ҳам қилишар, лекин, мен бундай қила олмайман. Тирик эканман, қарзимни тўлайман, ўлиб қолсам-чи, кийим-бошим, пар тўшак, сандиқ, ўриш-бошим қолади — уларни сотиш мумкин...

Мен бу ажойиб аёлнинг ҳаётига қизиқиб қолдим, аммо, ҳеч ким тушунарли бирон нарса айтиб беролмади.

— Кечирасиз, унинг ҳаётини суриштиришга кимнинг вақти бор дейсиз? — дейишди менга. — Бошқалар қаторида яшаяпти.

Ҳа, улар ҳақли эдилар...

Бизнинг Словакияда кўпроқ жаноблар, графлар, шахзодалар ҳақида ҳикоя қилишни яхши кўрадилар, императорларнинг насл-насаби тўғрисида батафсил мунозаралар олиб боришади, аммо, ўз теваракларидаги кишиларга гарчи ёнингизда юксак даражадаги ахлоқли киши турган бўлса ҳам эътибор қилмайдилар, худди ҳаммамиз бир хилда ёмонмиз, ё бўлмаса бир хилда яхшимиз, шунинг учун бир-биримизга ҳеч нарсани ўргата олмаганимиздек, ҳеч ким ўз теварагидан мисоллар изламайди. Шунинг учун ҳам бирон кимса Пуосткова бувининг қандай ҳаёт кечирганини, қандай қилиб яшаганини билмайди...

Унинг эри ғалати, ишёқмас одам эди. Белкурак, чалғи ёки паншаҳа билан бир оз у-бу ишни қиларди-да, шу билан ишни тамом қиларди! Борди-ю, бир ҳафталик озиқ-овқат солинган сумкасини олиб, бирор ёққа ишга кетса, иккинчи ё учинчи кун қайтиб келар ва иш оғир, ҳеч кимга керак бўлмаган, кам ҳақ тўланадиган

иш, ўттиз чақа оламан деб бутун кун ўлиб-қутулгандан кўра, печка устига чиқиб, оч ётган яхши деб нолирди. Модомики, ётгиси келган экан, ёта берсин, аммо, кеч-қурун овқатлангиси келиб қоларди, эрталаб яна бирон нарса бер дер, пешинда эса тагин сўрарди.

— Оч бўлсам,— дерди у,— ишга кучим етмайди, тўйиб овқатлансам, уйқум келади.

Кейин, қоринни тўйғазиб олиб, тоза уйқуни урарди.

Борди-ю, хотини ишга ҳайдагудек бўлса, ўзини касалликка соларди. Бунинг устига чекар ва ичарди. Ароққа етарли икки-уч крейцер юлиб-юлқидими — дарров қовоқхонага чопар эди. Бечора хотини аввал унинг касаллигига ишонди, кейин, шундай ўрганиб кетдики, мабодо ҳафсаласи келиб, эри уйда бирон иш қиладиган бўлса, уни боқиш учун пул ишлагани чопарди. Эри уйда ўтириб, яккаю-ягона боласига ҳам қарамас эди. Бола доимо уйга ҳамма ёғи қирилган ва йиртилган ҳолда қайтар эди.

Ўғли ўсиб улғайгач, хизматга кирди ва тез орада отани боқишда, онасига ёрдам бера бошлади.

Кейинча ўғил кийим-бош олиш учун пул йиға бошлади ва уйланмоқчи бўлиб, отам ҳам ишласин-да,— деб онасига пул бермай қўйди. Хуллас, мустақил бўлиб олди ва пулини ўз истагича сарфлади.

Ота, илгаригидек кун бўйи ётар, ичар ва тамаки чекар эди. Кунлардан бирида кимдир «бемор»ни кўргани ҳам келди, шу пайтда у ароққа ва закускага пул бер, деб хотинини қистаётган эди.

Ўғил уйланди ва хотини билан бирга онаси ва «бемор» отаси ёнида яшади. Пуосткова, ўғлим ақалли энди уйнинг ижарасини тўлашга ёрдам берар деб ўйларди, бироқ ёрдам қилиш қаёқда дейсиз! У пулини фақат хотинига берар, берганда ҳам жуда кам берар, шунинг учун келин ҳам, йил сайин тобора кўпайиб бораётган болалар ҳам кампир зиммасига оғир юк бўлиб тушган эдилар.

Буви билан келини ишлашар, ўғли эса (у катта ер эгасида батраклик қиларди) уйига икки-уч ҳафтада бир марта келар, отаси билан ичишиб, кейин ҳаммани кўчага ҳайдар эди. Отаси ўғлининг ёнини оларди, чунки, ундан кўрқар, бунинг устига ўғли унга гоҳ тамаки, гоҳ чоракта олиб келиб турар эди...

Бир неча йилдан сўнг болалар жуда кўпайиб кетди,

шу сабабли болаларга қараб туриш учун улардан биттаси уйда қолиши зарур эди.

Келин кетар, қайнана эса нон ёпиб, гузарда сотар эди.

Иш олдин яхши борди, нонни талашиб сотиб олардилар. Пуосткова тун бўйи нон ёпар эди; келини ишдан қайтгач, унга ёрдам берарди. Бироқ, бир неча йилдан кейин неваралар катта бўлиб қолишиб, топиб келинган пулни келиши ҳамона «еб» битира бошладилар.

Бир куни Пуосткова бунининг ун олишга пули етмай қолди. У қарзга ун олди. Ўғли ҳам ўшанда онасининг охирги крейцерини: «фақат биринчи числогача», «қарзга» олди. У оз пул топар, баъзан топган пуlining бир қисмини онасига берар, баъзан бермас, бунинг устига онасидан пул сўраб турарди. Агар онаси пул бермаса ёки пули бўлмаса, уни ҳовлига ҳайдаб чиқарар, уйнинг ижара ҳақини тўламайман деб дўқ урар, отаси билан ўтириб ичишар, кейин хотини билан болаларини кўчага ҳайдар эди.

— Уларга тегма, ахир қўлидан келганча ишлаш-япти-ку, ҳеч бўлмаса иссиғ уйда ўтириб, дам олишсин,— деб ёлворар эди отаси ўғлига.

Лекин, ўғли, хотинини мenden зир титрасин, мен йўқ бўлганимда бошқалар билан ўйнашиб, мени шарманда қилмасин!— деб шундай қилар эди.

— Шундай дейишга қандай тилинг боради, уял, сен уни хафа қилма! Сендан бўлган болаларни ўзи унга етиб ортади, наҳотки у яна бегона болаларга зор бўлса? Бундай деб ўйлаш гуноҳ, ўғлим, худо сени кечириши учун унга ибодат қил,— дея ўғлига насиҳат қиларди у, аммо, бирга ичишганидан, отанинг айтган сўзлари унга ҳеч таъсир қилмас эди. Яна хотинини кўчага ҳайдар, сочидан тортиб судрар эди.

Бу пиянисталарга одат бўлиб қолган.

Ниҳоят, худойи таоло Пуосткова кампирга марҳамат қилди: унинг эри вафот этди.

Маърака куни ўғли шунчали ичдики, ҳамма қариндош-уруғларини олдига солиб ҳайдади, «ажина кампир — онасига» эса, сен мени урмаган бўлсанг, мен сени ураман деб айюҳаннос солди. Нима учун бундай деганини бир худодан бошқа ҳеч ким билмас эди. Ачинганиданми, ичкилик таъсириданми, ё бўлмаса тагин бошқа нарсa туфайлими. Хотини ва болалари

қош қорайганда уйга қайтдилар, аммо, «ажина кампир» шундан бошлаб уйга қадам қўймади. Келини унинг олдига бориб, йиғлаб-сихтади, ялинди-ёлворди, лекин қайинонанинг қайтишга раъйи бўлмади.

— Қизгинам, менинг майиб бўлишимни истайсанми? Мабодо шундай бўлса, азобимни сен тортасан-ку. Нима, ўн икки йил мен билан қийналганинг етмайдими?

— Ойижон, у сизни хафа қилгани учун йиғлади, хижолат чекканидан олдингизга келишга уяляпти.

— Қўй, у яхши бўлиб, инсофга келгунча уялаверсин, хижолатдан қутулмасин...

Кампир уч олтинга ҳужра сотиб олди, келини билан бирга эски сандиғини, ўрин-кўрпасини ташиб олди-да, олтмишдан ошган чоғида ёлғиз ўзи яшай бошлади. Ҳамма ерда банклар бўлганидан, у хўжайиндан ўзи учун кафил бўлишни илтимос қилди ва банкдан қарз олди. Кампир оз-оздан процент тўлаб турди: нон ёпиб сотиб, яшаб, ўз ғамига ўзи қоврилиб юраверди. Илгарилари ўғли тортиб оладиган пулларини, энди у невараларига берар эди. У ёвуз ўғлининг дастидан қутулганига шод, уни қанчалик кам кўрса, ўғли унга шунчалик яхши бўлиб кўринар эди.

У ҳаётидан мамнун «ҳаммаси жойида, фақат саломатлигим боқи бўлса, бўлди» дер эди.

Баъзан келини болалари билан келиб уйига таклиф этар эди. Пуосткова буви, уларни қурби етганча меҳмон қилар, овқатлантирар, уйларига ҳам бериб юборар эди.

Болалар оналари кетидан:

— Отамиз топганига ичади-я,— деб қўярдилар.

Бундан бир неча йил бурун кунбай усулида ёлланиб ишловчиларнинг аҳволи ўзгарди. Эсимда бор, илгарини, яъни йигирма йил бурун, ғалла ўрувчи эркаклар эллик-олтмиш крейцер, хашак ғарамловчи хотин-қизлар эса — ўн олти-йигирма крейцер олардилар; хуллас, ишга кам ҳақ тўланарди. Энди бир оз кўпроқ тўлайдиган бўлдилар.

Буни илгариги йили бизнинг Пуосткова бувимиз ҳам пайқади. У нон сотишдан оз пул топар эди, кўкламда кўпгина одамлар Дольнякининг имениесига, лавлагинорда ишлашга ёлланганида, у ҳам четда қолмади. Одамлар: бу иш осон, бир кунда йигирма крейцер пул

ва овқат ишлаш мумкин дейишарди. Кампир кузгача неча крейцер ишлашини ҳисоблаб чиқа олмади.

У, ёлланиб, ишга тушди.

У пулни харажат қилиб қўймаслик учун, бошқа содда дил аёллар сингари, сақлаб беради деб, ўзини ёллаган хўжайинига топширди. Хўжайин бўлса бу пулларни сарф қилиб юборди, бир қисмини ичди, бир қисмини суд амалдорларига улашиб берди. Унинг мол-мулки адолатсиз ҳукм билан рўйхат қилингудек бўлса, бу амалдорлар унга ёрдам беришармиш. Ундан пулни ундириб олиб бўлмас эди, аёллар йиғлай-йиғлай уйларига қараб кетдилар.

Пуосткова ўз крейцерларини эслаб, йиглаб-сиктади, лекин кўз ёшидан фойда бўлармиди? У, хўжайиннинг, қачон пул топсам, пулингни бераман, деган ваъдасини эслаб, ўзини юпатарди. Кампир умидсизланмади, у яна нон ёпишга киришди, банкка эса процентлар ҳисобидан йиғирма чақа олиб бориб турди.

Қишда кир ёйгани чердакка чиқиб кетаётиб, нарвондан йиқилиб туши-да, қўли синди. Уни таниш аёллар даволадилар. Хужра совуқ, ейишга ҳеч нарса йўқ эди, ўлим шафқат қилмайдигандек туюларди. Лекин, бир олижаноб одам воқияни қишлоққа маълум қилди.

Оқсоқол доктор билан келиб, уни «госпитал»га, тўғрироғи, вабо касали билан оғриганлар учун қабристон яқинига қурилган будкага олиб боришни буюрди. У ерда кампирга гўрковнинг хотини қараб турди.

Ўғли унинг бетоблигини эшитиб, алаmidан ўлгудек ичди ва онасига ачиниб кетди: хўжайинидан от-арава сўраб, онасини уйга олиб келиш учун жўнади. У онасининг қўлига тегиб кетиб, хийла азоб берди, лекин уни зўрлаб аравага ўтқазди. Ўғли йиглаб:

— Онам эканлигини унутганим йўқ... Боримни сенга берардим, хотинимдан бўлса ҳам сўраб, олиб берардим-у, афсуски, уйда ҳеч бало йўқ, шундай бўлса ҳам, ҳар ҳолда бу ердан кўра бизники яхшироқ, ҳеч бўлмаса иссиқ жойда ётасан-ку,—деб ялиниб-ёлворар эди.

Кампир миннатдор бўлиб, ўғлининг бошини силади. Ўғли жуда эриб кетиб, уни ташлаб кетиб қолгани учун онасига дакки бера бошлади.

Онаси у туфайли шу балога дучор бўлди, ахир у фарзанди-ку, кўчадан топиб олган итваччаси эмас-ку, онаси тўғрисида албатта ғамхўрлик қилиши керак-да.

Бироқ, якшанба ёки байрам кунлари ўгли бир кун, ярим кунга уйига келганида, тинчлиги бузилиб турар эди.

Уйдагиларнинг қийналмаслиги ва ўзини текинхўр бўлиб ўтирмаслиги учун Пуосткова ўз кийим-бошидан баъзиларини ва кўрпа-ёстиғининг бир қисмини сотди (яна нималаридир сотганини келини билмас эди). Сахий одамлар ҳам у-бу келтириб бериб турар эдилар. Худойим бирларига ўн берсин!

Сотишга ҳеч нарсаси қолмагандан кейин, кампир келинига юк бўлиб ўтиришни истамади-да, яна ҳужрасига кўчиб кетди.

Бу йил баҳорда Пуосткова яна лавлагнзорга кетди. Аммо, авлиёлар кунида у банкка пул келтиролмади, аксинча, ҳужрам совуқ, пар тўшагимни қолдиришлар деб илтимос қилди.

Кўзларим жиққа ёшга тўлди, уни юпатишга уриндим ва уйига жўнатдим. У кетди ва Юрьев куни арафасидагина келди.

— Келинг, буви?

— Процентларни тўлагани келувдим,— деди у, пул чиқариб.

— Ҳали лавлагнзорда ишлаб пул олганингиз йўқ-ку?

— У ерда ишлайдиган пулимни ўлимлигим учун ажратиб қўймоқчиман. Процентларни тўлаш учун пар тўшагимни сотдим. Яна қанча тўлашим керак? Марҳамат қилиб, яхшироқ ҳисобланг. Мен шусиз ҳам кечикдим...— деди-да, буришган қўллари билан халтачасидан пул чиқарди.

1904 йил.





Йозеф Грегор-Тайовский

МАШАҚҚАТЛИ РИЗҚ

I

Масленица¹ нинг охири бўлишига қарамай, қишнинг тугашидан дарак йўқ. Қуёш кун бўйи юзини кўрсатмайди, дарахтлардаги қировлар эса тушга борибгина эрийди. Гўё қиш қайта бошдан бошланмоқчидек, бироқ, қишнинг кимга ҳам кераги бор дейсиз?

Агар қиш бўлганда, ақалли ўтган икки ҳафта яна қайтадан бошланганда эди, Турьяновлар оиласидаги аҳвол бутунлай бошқача бўлар, учта норасида гўдакнинг отаси тирик бўлар эди. Гарчи у ичкиликка муккасидан кетган бўлса ҳам, у билан бирга яшаганда аҳвол энгил бўлар эди. У қандай одам бўлмасин — ҳар ҳолда

¹ Славянларда қишни кузатиш байрами.

ота эди, энди у ўлган, шунинг учун Турьянова болалари билан азият чекмоқда.

Марҳум, Жъяр тепалигидан гўлалар ташир эди, тепаликдан гўла ортиб тушаётган арава уни босиб кетди, шундан сўнг у касалхонада вафот этди. Абжағи чиқиб кетган танасини докторлар тилка-тилка қилиб кесдилар. Хотини: «Ахир кўриб турибсизлар-ку, у ўлиб ётибди, қўйинглар, озор берманглар унга!...» деб докторлардан қанча илтимос қилмасин, ҳаммаси беҳуда кетди. Шундан буён Турьянова ухлади дегунча, кўз ўнгиди эри гавдаланади. Бундан ташқари, ўзи ва болалари очликдан ва қаҳратон қишнинг совуғидан машаққат чекмоқда.

Илгари эри батрак эди, ўзи бўлса уйма-уй юриб, бировларнинг кирини ювар, полини тозалар эди. Хўжайин уларга бир хона ажратиб берган, қишлик ўтин ҳам етарли эди... Энди ҳеч нарса йўқ. Наридан-бери одам яшайдиган ҳолга келтирилган, чекка ердаги оғилхонага ўхшаш кичкина ҳужрача учун йилига тўрт марта уч сўлкавойдан олтин пул тўлаш керак. Ёғоч тиладиган ишхонада бир неча чақага, кўтарганингча пайраҳа ва қиринди беради. Бу эса уч-тўрт кунга етади холос, лекин, уни кўтариб келтиргунингча ярим кунинг ўтади.

Аёл ҳеч нарсага етмайдиган бир неча чақа ишлаб келганида:

— Худойим, мунча қийнамасанг, порасида гўдакларга ҳам шафқат қилмадинг?— деб зорланар эди.

Кечқурун болаларини ўринга ётқизганида, уларга ашула айтиб берарди. Ҳамма вақт уларнинг қорнини нонга тўйғазолмаганидан шошиб-пишиб, тонг қоронғисида чой чақа топгани жўпар эди.

II

Масленица. Ўйин-кулги, бал, танцалар пайти. Одатда у бориб ишлайдиган жойдаги хўжайинлар, уни кечаси ишлашга чақирар эдилар, чунки хизматчи қиз ва шогирд ухлаб қолиб, хўжайин болалари қаровсиз қолса, уларга бирон шикаст етиши мумкин эди.

Турьянова кечаси ишлашга рози бўлди, бироқ, у бошқаларнинг болаларига қараб турганида, ўзининг болалари ким билан қолади? У ҳам гўдакларини севади-ку, балки болаларини уйда қолдириб, ўзлари балга

отланаётган бу хўжайинлардап кўра кўпроқ севар. Агар ишга чақирмай қўйишларидан қўрқмаганида, у ўз болаларини сира ҳам ёлғиз қолдириб кетмас эди. Унда болаларини қандай боқади? Ҳозиргидек совуқ кунларда унинг ўрнига ҳатто, учта хизматчи топишлари мумкин.

У болаларини овқатлантириб, ҳаммасини ўрнига ётқизди; болалар оталари тўғрисида ўйлашни ҳам унутиб, қийқириб тўполон қиладилар: энди, отамиз қаёқда деб сўрашмайди ҳам. Агар онаси, отангиз энди ҳеч қачон келмайди деса, улар сира хафа бўлишмайди. Фақат бир-бирларидан шикоят қилишади, холос. «Ойи, Ондрик тепяпти», «Марканинг ўзи тепиб, сан қилдинг деб менга тўнкаяпти». Кейин улар кула-кула қаравотга чиқишади, оталари ўлгандан бери ҳаммалари шу ерда бирга ухлашади, онаси эса кичкина темир печка ёнидаги скамейкада ётади. Иссиққина пар тўшакда болалар дарров ухлаб қолишади.

Ойиси столда сув, нон қолдиради, болалар уйғониб қолиб қўрқишмасин, деб жинчироқни ҳам ўчирмайди: энг катта қизи — етти ёшли Зузкага, укаларингга қараб тур, деб қайта-қайта тайинлайди. У, хўжайинлар фақат соат ўн иккигача театрда бўлишади, танца тушишга қолишмайди, дейди.

Турьянова болаларини илгари ҳеч ҳам тунда ёлғиз қолдириб кетмаган эди. Бугун у биринчи марта шундай қилиб кетди.

— Вой, соат етти бўлиб қолибди-ку, жўнашим керак,— деб у, бошига рўмолини илиб, хўжайинникига югурмоқчи бўлди-ю, бироқ, ҳамма нарса жойидами, ҳеч нарсани унутмадимми деб бир қайрилиб қаради. Ўринни кўздан кечирди ва икки ёшли гўдак эшитиб қолиб йиғламасин учун, Зузкага яна бир марта шивирлаб, болаларга тузукроқ қараб тур, мен тез орада келаман деди. Шундай қилса ҳам, у остона ҳатлаб чиқолмасди.

Ниҳоят, оёқ учида юриб чиқди ва эшикни қулфлаб, фикр-туйғуларга берилиб кетиб, ҳатто оёқ остига ҳам қарамай, шоша-пиша хўжайинларникига югурди. «Печкага яхшигина ўтин қаладим, болаларни овқатлантирдим, аммо, уй дарров совиб қолади; уйқусида болалардан биронтасининг усти очилиб қолиб, шамоллаб қолса, кейин роса азобини чекаманди. Лекин, хўжайинлар мени ҳамма вақт ишга чақиритиб турса, бормасдан иложим борми, ахир мен ишлаб пул топаман, ухлашга

ҳам улгураман,— бир куннинг ўзида икки ишни қилиб улгураман-а!» дерди ўзича.

III

Хийла бой бўлган тикувчи хўжайинникида — Турьяновани сабрсизлик билан кутаётган эдилар. Спектакль етти яримда бошланар эди.

— Қаерда қолиб кетдингиз?—Кеч қоляпмиз,— деб койинди, ундан норози бўлиб бека.

— Болаларни ухлатиш билан овора бўлиб қолдим, кечасига керакли нарсаларни тайёрладим... Мабодо уйғониб қолишса...

— Уйғонишмайди! Ахир, улар бой болалари эмас-ку.

Столда ўтирган олти ва етти ёшли хўжайиннинг ўғли ва қизи Мара холага ер остидан қараб қўйди-да, яна китобдаги суратларни томоша қила бошлади.

Бека ясаниб бўлган, хизматчи қиз уни ҳар томонидан ўтиб кўздан кечирар, унга гоҳ нина, гоҳ тўғноғич узатар эди: стол ёнида ғайри-табiiй жиддий бир вазиятда, бесўнақай қайрилиб, шогирд бола ўтирар эди. У, шундай катта болаларга қараб туриш каби ҳали унча кўникмаган вазифасидан ийманиб, хўжайиннинг шу ерда турганидан қўрқиб турар эди.

Хўжайин тажанг бўлиб сигара чекар, хотинининг ясаниб бўлишини сабрсизлик билан кутар эди.

Ниҳоят, бека ҳар эҳтимолга қарши белбоғига яна икки-учта тўғноғич қадади-да, болаларга яхшилаб қараб туринглар, ухламоқчи бўлишса, ётқизинглар, деб буйруқ бериб эри кетидан йўлга тушди.

Мара ўзи учун бирон юмуш буюришни сўради.

— Парларни титинг,— деди хоним шошиб.— Биз вақтли келамиз, энг кечи билан — ярим кечада қайтамиз. Сут ва бошқа нарсалар анов ерда,— деб тушунтирди ўзини эшиккача кузатиб қўяётган Марага ҳамда хизматкор ва шогирдга.

Хизматчи қиз парларни келтирди. Болалар бир оз тўполон қилиб ўйнашишгач, уйқулари келиб қолди. Мара хола уларни ўринларига ётқизди. Оқсоч қиз ҳам стол ёнида, ўтирган ерининг ўзидаёқ ухлаб қолди. Шогирд бола китобдаги суратларни томоша қилиб, сўзларни бўғинларга бўлиб-бўлиб, баланд овоз билан бир оз ўқиди-да, хўжайинларнинг ҳали-бери келмаслигига

ишонч ҳосил қилгач, дераза орқасидан туриб, томоша кўргани чиқиб кетди.

Мара парларни титар эди; шогирд бола кетиб, оқсоч қиз ухлаб қолган. Жимжитликда ухлаётган болаларнинг нафас олиши эшитилиб турибди. У болаларим нима қилишаётган экан?— деган фикрдан қутула олмади. Уйғонишмадимикан? Йиғлашаётганмикан, биронтаси уйқусираб каравотдан йиқилиб тушмадимикан, совқотиб қолншмадимикан?

Соат жимликда чиқ-чиқ этиб юрар, ўзининг машаққатли қисмати тўғрисидаги фикрларга берилиб кетган Мара Турьянова эса, бошини силаб, сочларини тўғриллар, ҳурпайган сочларини рўмоли остига қистириб, фикрларини ҳайдар, бироқ, ўзини тутолмай юм-юм йиғлар эди. У бармоқлари билан кўз ёшларини артар экан, қўлига парлар ёпишар эди. Столга тирсагини қўйиб ухлаб ётган оқсоч қиз бирданга чўчиб кетиб, уйғонди ва дарҳол Мара билан бирга пар титишга тутинди; хўжайин, бека тўғриларида бир неча оғиз сўз айтиб, ҳорғинликдан яна ухлаб қолди,— бечора, энди ўн тўртга кирган эди.

Ниҳоят, Маранинг тоқати тоқ бўлди: хизматчи қизни уйготди-да, қайтгунимча ухламай тур деб, кийинмай-нетмай, ҳеч бўлмаса деразадан бўлса ҳам болаларга бир қараб келай, деган ният билан қоронғида сирғанчиқ йўлдан югура кетди.

Кулбага чопиб кириб қараса, болалар ухлаб ётишибди. У болаларининг юзидан, яланғоч қўлчаларидан ўпди, пар тўшакнинг ён-берини тўғрилади ва шивирлаб: биринчи марта ёлғиз қандай ухляапсизлар? Отасиз, онасиз ухлаш ёмон-а?— деб сўраб қўйган бўлди.

Бир дақиқа ўтар-ўтмас, Мара яна келган томонига қараб югурди, шундай қилмаса хўжайинларнинг аччиги келади: ахир уни ёллашган-ку, у бўлса кетиб қолди (ахир Мара хизматчи қизга бир минутгагина бориб келаман деган эди-да...)

Соат энди ўн бир бўлган эди. Шогирд бола кўчада юриб совқотгач, уйга қайтган ва ухлаб қолган эди.

IV

Хўжайинлар кечани кўнгилли ўтказдилар. Спектаклдан кейин, танцага ҳам қолдилар.

Вақт ярим кечадан ошди. Соат икки ҳам бўлди. Мара ўзини қўйгани жой тополмас эди, унинг хаёлида болалари энг даҳшатли ҳодисаларга учраётгандай эди. У болаларнинг усти очилиб қолмадимикан деб, уларни ўраб-чирмаб келиш учун яна уйига чопди. Уйи жуда совиб қолган эди. Болаларига қараб, печкага олов ёқди-да, яна бир марта деразадан кузатиб, келган томонига югурди.

Тун қоронғи ва туманли, изғирин совуқ эди.

Мана соат тўрт ҳам бўлди, аммо, хўжайинлардан ҳамон дарак йўқ. Улар уйдан хотиржам эдилар: ахир уйда «Марахон» бор-ку. Хўжайин карта ўйнар, бека эса танца тушар эди.

Мара тун бўйи мижжа қоқмади. Уйи совиб қолган бўлса-да, у ўзини исиб кетаётган сезарди. У тобора кўпроқ ҳаяжонланар, қулоқлари шангиллар эди.

— Вой, берадиган йигирма-ўттиз крейцери ҳам бошида қолсин,— уйдан чиқмасам бўлар экан. Шўринг қурғур гўдаклар! Оталари-ку ўлиб кетди, энди кундузи майли-я, ҳатто тунни ҳам онасиз ёлғиз ўтказмоқдалар!

У сабрсизлик билан соатга қарар, ўтирар, яна турар, хўжайиннинг болаларини устини ёпиб қўяр, бироқ, ҳамон ўз болалари тўғрисида ўйлар эди. Кейин рўмолини олди-да, нима қилаётганлигини ҳам ўйламай, югуриб кўчага чиқди ва оёғи тагидаги қорнинг гичирлашидан сесканиб, гўё ўғирлик қилишга кетаётгандек у ёқ-бу-ёққа аланглаб уйи томон чопиб кетди. У, гўё болаларини бирон бахтсиз ҳодисадан қутқариши керакдек, шошар эди.

Хона бутунлай совиб қолган эди, у тезгина печкага олов ёқди, «ўз етимчаларини» ўраб-чирмар экан, яна кетиши кераклигини ҳаяжон билан ўйлади.

V

Хўжайинлар эрталаб соат бешдагина уйга қайтишди. Мара уларга болаларнинг деярли тун бўйи қимирламай ухлаганини айтди. У олган қирқ крейцери қўлида маҳкам тутиб, севиниб уйига чопди.

Мара печкага олов ёқиб, болаларини уйғотди, у болаларга қараб тўймас, совуқдан титрар экан, роса совқотдим-да, бироқ, ҳозир болаларим олдидаман-ку, энди совуқ ҳам менга сезилмаяпти!» деб ўйлар эди.

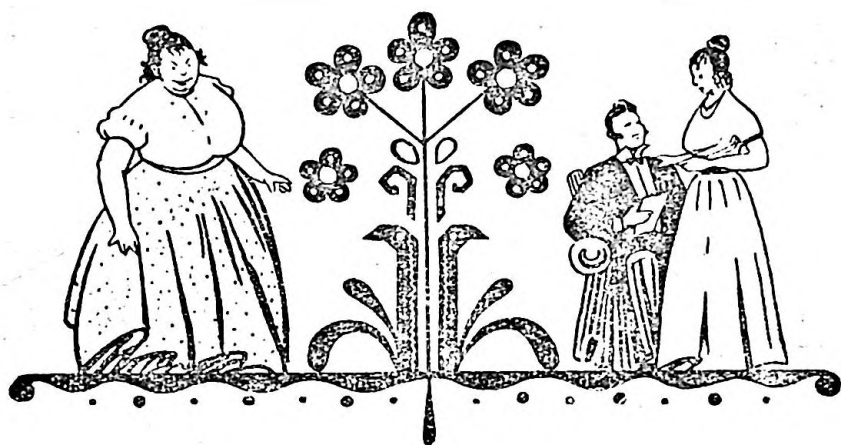
У қалт-қалт титрар эди.

Уша бал бўлган кунга бугун бир ҳафта тўлиб, иккинчи ҳафтага қадам қўйди, бироқ, Турьянова, гарчи ҳар кечаси болаларининг пинжига кириб ётса ҳам, сира исимас эди. У ўт дориларни ҳам ичиб, терлаб ҳам кўрди, бироқ, кечқурун ишдан қайтар ёки уйда ўтирар экан, аъзойи бадани қалтираб, азоб чекар эди. Мара йўталадиган, йўталдан нафаси тикилиб қоладиган ва биқини санчадиган бўлиб қолди.

«Э худойим, энди менга бу касал ҳам бор эканми» деб полирди у ҳар кечаси, бироқ, йўтал ва биқинининг санчиши қолмас эди.

1904 йил.





Янко Есенский

РАФИКОВА ХОНИМ

Сиз, мабодо Ляновой шахрида бўлганмисиз? Йўқ? Ундай бўлса, Рафикова хонимни билмайсиз, у, аломат хотин-да!

Бўлмаса рухсат этинг, уни сизга таништириб қўяй.

Рафикова хоним тўладан келган аёл (оғирлиги саксон икки килограммча келади). Юзи лўппи, қипқизил, бағбақаси ҳам уч қат. Рўпарасидан қарасанг, кўз олдингда пичан ғарами турганга ўхшайди, гавдасининг юқори томони ингичка, паст томони жуда семиз, белдан-ку, мутлақо пишона йўқ. Заргар витринаси олдида бу пичан ғарами нима қилиб юрганини тушуниб ҳам бўлмайди. Орқа томонидан қарасангиз — пичан ғарами, ёнидан қарасангиз, худди ўзи. Яқинроқ келиб қарасангиз, гарданингизни қашиб: «Ййе, бу хотин киши экан-ку!» деб қоласиз.

Шунда унинг устида келишган духоба пўстин, бошида қандайдир конфет қоғозига ўхшаш нарсалар ва пат билан безатилган барра шапкача борлигини кўрасиз. У ғоз юриш қилиб, темирчи дамғиридай попиллаганида, унинг пичан ғарами эмаслиги тамомла равшан бўлади.

Рафикова хоним ана шунақалар. Бироқ, отларини айтганим билан ҳаммаси сизга аён бўлмайди. Масалан, сиз, у кишини, биронта савдогарнинг хотини ёки ўлган амалдорнинг бевасидир, деб ўйларсиз. Бундай англашилмовчиликлар бўлмаслиги учун даггал айтиб қўя қолай: Рафикова хоним прокурор жанобларининг азиз рафиқасидирлар.

Рафикова хонимнинг прокурор жанобларига қандай текканлиги ҳеч кимга маълум эмас. Бу воқиа бундан йигирма йил аввал бўлган. У вақтларда ҳамма нарса ҳозиргидек эмас эди: чардаш ўйинига ҳам бошқача тушишар, модалар ҳам бошқача, муҳаббат ҳам ўзгача низоқ қилинар, одамлар ҳам совлатлироқ эди. Борди-ю, ўғирлик қилишса ҳам, ҳозирги кунлардагига кўра бутунлай бошқача усуллар қўлланилар эди. Қизлар унашилган куёвларини итоат билан кутар ва ҳозиргиларга қараганда тамомла бошқача севишар эди. Ўтмишнинг одатларини ким билади дейсиз, фақат шунини айтиш мумкинки, у вақтларда кучли, самимий ва оташин муҳаббат бўлар эди.

Масалан, Рафикова хонимни олайлик. Гарчи ҳозир унинг сочларига оқ оралаган, оғзида учта ясама тиш бўлса-да, у эрини илгаригидек севади. Улар бир-бирларини севишади иноқ яшашади. Улар бошқаларга мутлақо ўхшашмайди. Бошқалар ҳадеб чапиллатиб ўпишаверади: нонушта олдидан, тушки овқат олдидан, кечки овқат олдидан ҳам чап-чап ўпишади. Булар бўлса бунақа қилишмайди.

...Нонушта бошланиб, кофе келтирилади. Прокурор жаноблари ширинликни жуда яхши кўрадилар, шунинг учун у чашкасига уч чақмоқдан қанд солади, аммо Рафикова хонимга бу кам кўринади.

— Ол, яна беш чақмоқ солгин,— дейди у,— ёки чашкага қанддонни ағдара қол, ахир менга қолдирмасанг ҳам бўлади.

Агар эрининг иштаҳаси яхши бўлса ва у чашкасига чой қошиқ билан уриб жинғиллатиб турса, Ра-

фикова хоним унга мулойимлик билан мурожаат қилади:

— Нима бўлди, секин овқатланаётибсан? Иштаҳадан қолдингми? Черковда ҳали қўнғироқ чалишгани йўқ-ку, сен бўлсанг чашкангни жингиллатасан. Балки, сенга дастаси билан ҳовонча ёки бир жуфт кастрюль қопқоғини келтириб бера қолайми-а?

Борди-ю эри иштаҳа билан овқатланиб, қошиги билан чашкасини жингиллатмаса, у бундай дейди:

— Ҳамма нарса оғзингга ёқаверганидан хурсандман, ҳатто чапиллатиб чайнайсан-а. Балки бундан ҳам қаттикроқ чапиллата оларсан?

Аммо, шундай вақтлар ҳам бўладик, Рафика жаноблари қошиги билан жингиллатмайди, ҳатто чапиллатиб чайнамайди ҳам: шунда хотини, эрининг ҳамма ёқни нон увоқ қилиб ташлаганидан жуда хурсанд бўлиб кетади.

— Азизим, балки сен бу — увол эканини билмасан? Агар нон увоқларини ўзинг йиғиштириб олмасанг, мен йиғиштириб оламан, ахир бекорчиликдан бошқа ишим йўқ-ку.

Рост, шундай гап-сўзлардан кейин Рафика жаноблари нон увоқларини битта ҳам қолдирмай, кафтига йиғиштириб олади-да, оғзига солади. У нима қилаётганини яхши билади. Агар у хотинининг айтганини қилмаса, печка олдидаги қиррали тарашага тиз чўкишига тўғри келади. У хотинининг сўзига кирмагани учун бир марта омборда ҳам тунади. Шундай пайтларда у, хотинининг қўлчаларини ўпишга шошилади ва хотини зарда қилса, ундан хийла узоқда туриб, тортинатортина:

— Серафинка, буюр, қаерда тиз чўкай?— деб сўрайди.

Аммо, Серафима хонимнинг қарамоғида Милушка деган қизи ҳам бор. Милушка гўзал қиз! Онасининг тамомила акси: у эллик икки килограмм келади, баланд бўйли, қадди-қомати келишган, хушрўй — муҳаббат мавзундаги ҳозирги замон романларининг ҳақиқий қаҳрамони. Унга тегиб бўлмайди — нозик гавдаси озор топади, чимдиш тўғрисида-ку, сўз бўлиши ҳам мумкин эмас, рангсиз юзи кўкариб қолади; унинг қўлини қисиш ҳам хавфли, хафа қилиб қўйиш ёки унинг бармоқларига шикаст етказиш мумкин; у билан гаплашиш

ҳам хатарли, оғиздан бирон ножўя гап чиқиб кетиши мумкин. Милушканинг юзи қорачадан келган, кўзлари қора, қошлари қоп-қора, хуллас латофатли бир гўзал! Рафикова хоним ана шу жони-дилидан севган қизи тўғрисида жуда кўп қайғуради.

У қизининг қўғирчоқдек бўлиб кўриниши учун, унга ҳаминша шоҳи, духоба ва атлас кийимлар кийдиради. Худо кўрсатмасин, кўйлагининг белигами ё этагига кичкина доғ тушиб қолса борми, шу ондаёқ доғни бензин ёки скипидар билан кеткиза бошлайди ва «кетармикан-а?» деб минғиллаб қўяди. Борди-ю, доғни кетказиб бўлмаса, вайсаш бошланади:

— Вой, болалари тушмагур-эй! Булар жуда ҳам бефарқ-да! Суриштирмай-нетмай дуч келган жойга ўтиришаверади. Кийим кир бўлмаслиги учун овқат вақтида салфетка тутиб олгин-да! Милушка, кимга ўхшаб кетаётибсан ўзинг, тушунолмай қолдим-ку! Мен доимо озода юрар эдим! Агар ота-онам менга бирон нарса олиб беришса, кўз қорачиғимдек асрар эдим. Сен-чи? Сенга янги кўйлак олиб берсак,— худога шукур, энди кўйлакларинг ўн иккитага етиб қолди,— албатта шунисини тутиб оласан-да, кияверасан. Ахир, уйда батис кўйлак кийиб бўлмайдами? Йўқ, биласизми, у кишига буниси ёқмас эмиш! У кишининг пушти кўйлак кийишлари керак эмиш! Биронта ёш йигит келиб қолсами, бошқа кўйлакда юриш у кишига уят эмиш!

Ростини айтганда, бирон киши қизини батис кўйлак кийиб юганини кўриб қолса борми, уялганидан Рафикова хоним ерга киргудек бўларди. Милушка ҳафсаласи келиб, ғайратга тўлиб, чанг артишга киришиб қолса, ойиси қизининг қўлидан латтани юлиб олиб:

— Шуниси камлик қилаётган эди! Балки картошка ҳам артарсан? Булар сенинг ишинг эмаслигини тушунасанми ўзинг? Бунақа ишни Маля Вrabцова қилса бўлади, чунки уларнинг хизматчиси йўқ. Хизматчини нега сақлаяпмиз? Бор, кашта тик ёки французча китоб ўқи. Тушундингми?

Бечора Милушка нима ҳам қилсин? У қўлига баронлар, графлар ёки рассомлар тўғрисида ёзилган романни олиб ўқир эди. Агар романда камбағал тарбиячи тўғрисида ёзилган жойи учраб қолса, графлар ҳақида ёзилган жойга етиб олиш учун бир неча бетини ташлаб кетар эди. Камбағаллик уни қизиқтирмас эди.

Оддий одам уни қизиқтира олмас эди. Унинг таплайдиган йигити етти пуштидан тортиб дворян бўлиши керак. Агар у ақалли министрликда секретарь бўлмаса, унинг учун бир пул! Ҳеч бўлмаганда у расом бўлиши керак. Бироқ, оддий одам бўлмаслиги керак! У эрга текканида, унинг ўн бешта хонаси, бундан кам эмас! — иккита катта ва учта кичик салони, катта меҳмонхонаси ва олтита хизматкори бўлади.

Бироқ, афсуски, Ляновой шаҳрида граф ҳам, барон ҳам йўқ эди. Бештача келадиган расомлар фотография билан шуғулланар, насл-насабли дворянлар эса маҳкамаларда секретарь бўлиб ишлашар эди.

Милушка оддий одамлар бўлмаган романлар дунёсида яшар эди: у китобдаги қаҳрамонларга ўхшатиб сўзлар, ўшаларнинг юриш-туришларига тақлид қилар, ҳаётда ўзи кўрмаган, аммо, китобда ёзилган ҳамма нарсага эргашар эди.

Борди-ю, романда графиня қандайдир бошқача кулган бўлса, Милушка тошойна олдига югурар ва худди графиня кулгандек қилиб кулиб кўрар эди. Агар графинянинг кўзлари ғазаб ўтида чақнаса, Милушка ҳам кўзларини чақчайтирар эди. Ғазабга тўлган графиня ҳаяжонидан титраб-қалтираб, қўлини кўтарганича эшикни кўрсатиб: «Жўнаб қол, жирканч князь!» деган бўлса, Милушка ҳам креслодан сакраб турар, ҳаяжонидан титраб-қақшаб, қўлини кўтарганича эшикни кўрсатиб: «Жўнаб қол, жирканч князь!» деб бақирар эди.

Милка чехрасини ойнада кўриб томоша қилиш учун юқорида айтиб ўтганимдек, буларнинг ҳаммасини тошойнага қараб туриб қилар эди. Милкага янги шляпа сотиб олиб берсалар — у шляпанинг ярашганини кўриши керак. Шунинг учун Милка тагин тошойна олдига югуради, лекин, битта тошойнада ўзини ҳамма томондан қараб чиқиш осон иш эмас. У яна битта тошойна келтирар ва ҳамма томондан қараб тўяр эди.

Агар Милкага бошмоқча ёки шапкача олиб берсалар, яна ўша манзара такрорланар эди. Ўтган йили, ўн бешинчи декабрда унга янги шоҳи кўйлак олиб берганларида, у тошойнадан нари кетолмай қолди.

У ўзига икки соат оро бериб, ўзини кузатди, икки соатгача уйнинг у бошидан-бу бошига юриб кўрди; бу вақт ичида у бал туфлисини ва балда елкага ташлаб

юрадиган енгил калта кийимини топиб кийди, буларни ўзининг янги кўйлагига мос келиш келмаслигини кўрмоқчи бўлди ва қўлига оқ қўлқоп кийиб, елпигич олди.

Лекин, шу пайтда хонага Рафикова хоним кириб қолди. У ғазабидан қизариб кетган эди. Шубасини улоқтириб ташлаб, барра шапкачасидан тўғнағични тортиб олди-да шапкачани каравотга қараб отди.

— Ўзинг ўйлаб кўр! — деб бошлади гапни у, қўлларини бир-бирига уриб. — Бу қандай келишмаган иш, ахир? Машинова ҳам худди шунақа шоҳи кўйлак тиктирибди. Юлдузчалари ҳам худди шунақа: тўртта кичкина, битта катта. Одамлар, сен унга тақлид қилибсан демайдими.

У қизининг олдига югуриб бориб, диққат билан материалга қаради:

— Ҳа юлдузчалари, йўл-йўл гуллари худди шунақа. Ҳа, алам қилмайдими! Ҳа, ҳа, худди шунақа кўйлак-а!

Рафикова хоним шу гапларни айтиб яна шапкачасини кийди.

— Шубамни кийишимга ёрдамлашсанг-чи. Машиначиникига бораман. Мен уни роса боплайман! Нега менга очигини айта қолмади?!

Лекин, йўлакай Рафикова хоним Врабцова хонимникига бурилди.

— Врабцова хоним уйдами? — деб сўради у шунчаки. — Салом!

Хонага кирар экан, дарҳол теваарак-атрофдаги ҳамма нарсани кўздан кечирди: ҳамма нарса саранжом-сариштами — осилиб ётган ислар, ахлатлар йўқми, туфлилар чочилиб ётгани йўқми.

— Эсон-омон юрибсизми? Афтидан печкага олов ёққан кўринасиз? Сизларникида жуда яхши? — У яна теваарак-атрофига қаради.

— Йўғ-э, унчалик эмас. Ҳар қалай, дуруст. Совуқ бўла бошлаганидан, уйни бир оз иситишни зарур топдим, — деди Врабцова хоним.

— Қора қайин ўтини ёқяпсизми?

— Марҳамат қилиб, ечининг... Қанақаси тўғри келса шунақасини ёқамиз, гоҳо арча, гоҳо қора қайин. Кўпинча кўмир ёқамиз. Ечининг, ахир.

— Кўп раҳмат! — деб Рафикова хоним ечина бош-

лади.— Кўмир ёқяпсизми?— деб ажабланди у.— Иси чиқиб, бошингизни оғритмайдими? Мени дарров бошим оғриб қолади. Мен учун кўмирдан ёмон нарса йўқ!

У, чиндан ҳам боши оғриётганидек уҳ тортиб қўйди.

— Сиз ҳали печка ёққаннгиз йўқми, Рафикова хоним?

— Нега энди, ёқаяпман. Куни кеча икки саржинг ўтин келтириб беришди.

Рафикова хоним причёскасини тузатгач, ўтирди.

— Айтинг-чи, Малинова хоним тўғрисида ҳеч нарса эшитмадингизми?— деб сўради у эҳтиёткорона, қўлини лаби билан ҳўллаб, юбкасидаги юнглари териб ташлар экан.

— Йўқ, нима эди?

— Ҳали, ҳеч гапдан хабарингиз йўқми?

— Йўқ, қани марҳамат қилиб, ўзингиз гапириб бера қолинг,— деди кулимсираб Врабцова хоним, баъзи нарсалар унга ҳам маълум, лекин олдин Рафикова айтсин-чи.

— Гарчи у билан ишим бўлмаса ҳам, бир нарса бўлгандан кейин, уни яшириб бўладими. Ахир ўйлаб кўринг, у тагин битта шоҳи кўйлак тиктиряпти! Ўзингиз айтинг-чи ахир, унга кўйлакнинг нима кераги бор? Жуда модачи бўлиб кетибдими! Яхшиси пулни тузукроқ еб-ичишга сарфласа бўлмайдими, ахир озиб, ранги заъфарон бўлиб кетибди. Ҳа, шуни айтинг-а! Ёшигиз қирққа бориб қолибди-ю, ҳали ҳам одамларга ёқиш тўғрисида ўйлайди. Эвида-де, а! Йўқ, ўзингиз ўйланг, унга шоҳи кўйлакнинг нима кераги бор? Гап юбка тўғрисида борса, унинг йўли бошқа. Майли, юбка тиктираверсин.

— Яхшиси ўзига фартук сотиб олса бўлмайдими!— деб қўшиб қўйди Врабцова хоним.

— Фартук?— деб ажабланди Рафикова хоним креслога яна ҳам ўрнашиб ўтириб.— Ахир уйда ошпаз хотин бор-ку. Унга фартукнинг нима кераги бор? Уйда тўр кўйлак, тилла ранг туфлида юрадилар, романлар ўқийдилар, фартукка бало борми. Кун бўйи ҳеч нис қилмайди. Фортепьянони тинғиллатишни билади, холос.

— Тагин духоба қопланган диванда ётишини айтмайсизми,— деб қўшиб қўйди Врабцова хоним.

— Ҳим... духоба эмиш. Йўқ, духобага ўхшаса ҳам ҳақиқий духоба эмас. Мен яқинда худди ўша диванда ўтирдим. Сизга айтсам, Врабцова хоним, ҳа албатта қўлим билан пайпаслаб ҳам кўрдим, йўқ, у ҳақиқий ипак духоба эмас! Эҳтимол, қоғоздан қилинган бўлса. Ахир, ҳақиқий духоба юмшоқ ипакдек бўлиб, ялтираб туради. У бўлса худо билади, нима! Умуман айтганда, у духоба диванни қаердан сотиб олиши мумкин?

— Балки қарзга олгандир!

— Кимам унга қарз бера қоларди?

Лекни, Врабцова хоним ҳатто унинг саволига қулоқ солмади ҳам. У шошиб-пишиб Рафикованинг қулоғига шивирлади:

— Айтишларича, буларнинг ҳаммаси анави янги адвокат учун қилиняпкан эмиш.

— Қанақа адвокат?— Рафикова хонимнинг ажабланганидан оғзи очилиб қолишига сал қолди.

— Докторнинг хотини айтдики, кеча кечқурун тўққиз яримда Дубравадан Малинова келибди, у билан бир омнибусда янги адвокат ҳам келганмиш. Бу ерда контора очмоқчи эмиш.

— Контора?— беҳосдан такрорлади прокурор хоним. Кутилмаган бу хабардан сира фикрини бир жойга йиғиштириб ололмас эди.

— Сиз ҳали эшитганингиз йўқми? Айтмоқчи, у жуда чиройли. Қадди-қомати шундай келишган, баланд бўйли.

— Сиз уни кўрдингизми?

— Йўқ, менга докторнинг хотини айтиб берди.

Рафикова бу гапнинг тагига етолмаганидан юраги ўртаниб кетди. Шунақа қилиб, янги адвокат.... Мен бўлса, ҳали ҳеч нарса билмайман! У Малинованинг бирорта қариндоши, амакиваччаси ёки ҳатто ундан ҳам яқинроғи бўлса-я?! Аттанг! Малинованикига бугун кечқурун албатта кириш керак. Йўқ, шу ондаёқ!

У кетмоқчи бўлиб турганида, Врабцова хоним, ўн икки кишилик кофе сервиси сотиб олдим, деб мақтаниб қолди.

— Буни қизим Маля учун олдим. Бир ҳафтадан кейин туғилган кунини нишонлаймиз. Уни бир суйинтирмоқчиман.

— Жуда чиройли сервис, ҳа, жуда! — деб мақтаб қўйди Рафикова чашкачаларни кўрар экан, Айниқса,

гулларини... Булар нима, нилуфарми? Чашкачалари ҳам жуда чиройли-я!— Ичида бўлса: «Бир каминг шу сервис эди! Буни бир Малиновага айтиб, роса хохолашайлик! Дарвоқе, унинг олдига бир кириб чиқай, ҳамма нарсани ўз кўзим билан кўрмасам бўлмайди», деб ўйлар эди.

Бироқ, сервисдан кейин Рафикова хоним Яничкова тўғрисида гап бошлади. Вой, уни исқиртлигини билсангиз эди! Ички юбкаси билан ҳовлида юра беради, бошқалар унинг тўғрисида нима деса ҳам парвойи-фалак. Бошмоқларини айтмайсизми! Бу бошмоқлар эридан қолган бўлса керак. Шундай каттаконки, чердакдан сакраган киши ҳам тўппа-тўғри ичига тушиб кетаверади. Утинни ҳам унинг ўзи ёради,— исқирт...

Яничкова хонимдан кейин, доктор хотини ҳақида гап бошлади: «Қанақа хотин ўзи бу!.. Қанақа бефаҳм аёл... Ҳеч қачон бирон нарса тўғрисида очиқ-ойдин гапирмайди. Мана ҳозир ҳам... Агар унинг ўрнида мен бўлганимда, омнибусда ўтириб, анавиларнинг нима қилаётганлигига бир амаллаб қараб қўярдим... Вой бефаҳм-эй!..».

Доктор хотинидан кейин, гап айлана-айлана беҳосдан адвокат хотинига келиб тўхтади:

— Унинг хусусида мен сизга антиқа бир гап айтиб бераман. Худди китобдан ўқигандек, гапниям тўқийдида. Яқинда анави Цимфрлина, хаҳ оти нима эди... ўшанинг тўғрисида... Ўшани помешчикка унашишаётган эмиш, унинг учун олти минглик сеп беришар эмиш, помешчик бўлса ҳалигача келмабди, деб вақиллади... Қандай ёлғончи-я!

Агар соат стрелкаси тўққизга бориб жирингламаганида, Рафикова хонимнинг яна ким тўғрисида ғийбат қилиши бир худога маълум эди, холос. Кетиш эсига тушиб қолиб, жўнашга ҳозирлана бошлади. Ўз-ўзидан равшанки, уст-бошини кия туриб, у ёш йигитларни ғийбат қилиб ҳузур қилишдан ўзини тия олмади, эшикка чиққанда баъзи таниш қизлар тўғрисида, кўшни бўлмада — хонимлар ва ёш йигитлар ҳақида ғийбат қилди, кўча эшиги олдида эса, ҳамма айтганларини қисқача такрорлаб улгурди. Ниҳоят, соат ўнга яқин у чиқиб кетгач, дарвоза ёпилди.

Врабцова қўлида шам кўтарганича қайтиб кирар экан:

— Худога шукур-э, ахири жўнатдим-а, бўлмаса, эр-талабгача вайсашдан тўхтамас эди,— деб минғирлади. Рафикова хоним ҳам пўстинига ўралиб олар экан, аччиғидан чакаги очилиб, дерди:

— Бу Врабцова хоним жуда бўлмағур хотин-да. Шу туфайли энди Малинова хонимникига киролмайман ва ҳеч нарсани билолмайман. Агар Врабцова гап бошласами — уни ҳеч қанақа куч билан тўхтатиб бўлмайди. Разил хотин! «Вой, бир оз тўхтанг, ҳали эрта-ку, вой, ўтира туринг!» эмиш. Энди бўлса унинг жатига эртагача кутишим керак. Ярамас хотин!

Кўриб турибсизки, ҳурматли прокурор хотинни тикувчиникига кетаётганини бутунлай унутиб қўйди.

Рафикова хонимнинг тунги хайрли бўлишини истаймиз! У бундай дейишга лойиқ иш қилди. Энди бўлса ёмон ном чиқарган Малинова хонимнинг ҳаётида нима-лар рўй берганини қараб чиқайлик.

Шунчаки оддий воқиа рўй берди. Дубрава, станциядан анчагина узоқда. Шунинг учун ҳам у ерга омнибус қатнайди. Малинованинг извоши ҳам, учқур отлари ҳам йўқ эди, шунинг учун омнибусда юрар эди. Шу кун ҳам Малинова хоним, одатдагидек, омнибусда жўнади. У ўтирар-ўтирмас, қандайдир йигит пайдо бўлди. У баланд бўйли, кенг яғрилли, мўйлови сарғишроқ, гаранг қип-қизил юзли ва кўзига пенснэ¹ таққан ўттиз ёшлардаги эркак эди.

У индамай шляпасини сал кўтариб қўйди-да, Малинованинг рўбарўсига ўтирди. Малинова унга бир назар солиб, ўтиргичнинг бурчагига сурилди, оқ қўлқопли кичкина қўли билан бошидаги қора тўрини шошиб иягигача тушириб қўйди ва пўстинини тузатиб, ойнадан кўчага қаради.

«Чамаси ёш кўринади, аммо, мен афтидан, уни қизиқтирмаётган бўлсам керак,— деб ўйлар эди у киши.— С. гача икки соатдан кўпроқ жим кетиш кишини зериктиради. Мен-ку, гап сотиб кетишга йўқ демасдим-а... Гарчи, қўлқопи кичик кўринса ҳам, қўллари лўппигина... Лекин, юзини кўрсатишдан чўчиаяпти. Доимо тўрини тузатиб қўяди, ҳеч қаерини кўриб бўлмайди...»

У портсигарини олди.

¹ Пенснэ — бурунга қисиб қўядиган кўзойнак.

«У билан қандай гапиришиб бўларкин? Нимадан гап бошлаш керак... Ҳа, таваккал, гапириб кўрайчи!

— Пардон,— деди у эшитарли қилиб,— чексам майлими?

— Ихтиёрингиз,— деди минғиллаб Малинова хоним.

У таъзим қилди.

«У бу сўзларни беихтиёр айтди. Ҳеч қандай нозкарашмасиз! Эҳтимол, сўлган гулдир. У унчаям қўрқоқ оймлардан бўлмаса керак».

У гугуртини олди. Қаттиқ шамол эсиб турганидан, йигит сира папиросини ёндира олмади. У, тўртинчи гугурт чўпини ҳам ёндиролмай ташлади.

— Ийе, ёндиролмаяпман-ку,— деди у,— нима қилиш керак?

Унинг жуда сўкиб юборгиси, гугурт қутисини ғижимлаб лойга иргитгиси келар эди, лекин, хотин кишининг бу ерда бўлиши уни тўхтатиб турар, ғазабидан пишиллар эди.

— Бу оламда ҳамма нарса жирканч, гугурт ҳам!— деди у, ўз-ўзига мурожаат қилиб, гўё чекиш учун уринишидаги муваффақиятсизлигини оқлашга урингандек.

Бир оздан кейин йигит яна гугурт қутисини очди ва гугурт чўпларидан бирини ёндирди, лекин, шамол яна ўчирди. У иккинчи чўпни олди— шамол уни ҳам ўчирди.

Малинова хоним бирданига хохолаб кулиб юборди.

У жувонга хўмрайиб қаради, бироқ, у билан ўзининг танишиш орзуси борлигини шу ондаёқ эслаб, оғзидан сигаретасини олди ва жилмайиб сўради:

— Сиз ҳам С. станциясига кетяпсизми?

— Наҳотки мени танимаётган бўлсангиз? Мен бўлсам умид боғлаб ўтирибман!

У, бетидан тўрини кўтарди, йигит Малинованинг оқарган гўзал юзини кўрди. У беихтиёр катта-катта мовий кўзларга тикилиб қолди.

— Танимаяпсизми, танимаяпсизми?— дерди жувон бошини тебратиб.— Институтдаги бал, музика эсингиздами. Наҳотки эсингиздан чиққан бўлса? Қизғиш сочли педель-а?¹

¹ П е д е л ь — ўқув юртидаги хизматчи.

Ўнгит сеҳрлангандек унга қараб турарди. Энди у жувоннинг чеҳрасини эслади, бироқ, у вақтда йўловчи хоним озғинроқ, елкалари торроқ, қўллари ҳам бунчалик лўппи эмас эди-ку. Қаерда учрашган эди? Ахир у институтда ҳам, бошқа жойларда ҳам кечалари озмунча ўйнамаган. Қизғиш сочли педель қаерда эди?

— Сиз эркаклар ҳамма нарсани нақадар тез унутиб юборасизлар. Бас бойлашаманки, энди сиз: « „*Legis actio per sacramentum...*“¹нинг маъносини ҳам эслаётмассиз,— деди у тантанали равишда ва унга қўлини узатди.

— Ўша кунни сиз менга буни нақадар нафосат билан декламация қилиб берган эдингиз!

Ўнгит ўзига узатилган қўлни ушлади. Декламацияни ўйлар экан, дарҳол унинг хотирасида, қачонлардир қалбининг энг чуқур еридан жой олган яхшигина институт қизининг образи намоён бўлди. У ҳаммасини эслади.

— Элень ой!— деди қичқириб ва унинг қўлини маҳкам сиқди.

— Йўғ-э, янглишаётирсиз. Мана бунга қаранг!

Жувон қўлидан тезгина қўлқопини олди: номсиз бармоғида йўғон никоҳ узуги ярқираб турар эди.

— Сиз-чи... Ҳали сизда узук йўқми?— деди жувон!

— Йўқ, ўтинаман сиздан, исмингизни айтинг... Янги фамилиянгизни, муҳтарам Элена хоним... Элена...

— Малинова. Қизлик вақтимдагиси... Хўш, нима эди?

— Адамова!

— Шундай бўлса ҳам ҳали ҳеч нарсани билмайсиз! Энг муҳимини, менинг фамилиямга бошқача оҳанг бераётган нарсани билмайсиз.

— Бирон дворянлик номими?

— Йўқ.

— Диплом олдингизми?

— Йўқ.

— Иккинчи марта турмуш қурдингизми?

— Йўқ.

— Ажралишдингизми?

— Йўқ.

— Бевамисиз?

¹ «Иниоят бўлмаса қонун бўлмас эди...» (лат)

—Хаҳ, топдингиз-а!

— Қўлингизни сиқишга рухсат этинг. Бошимга нима фикр келганини биласизми?

— Биламан. Илгаригидек таниш бўлсак демоқчисиз.

— Тўппа-тўғри!

Улар бир-бирларига яна қўл узатдилар. Икковлари ҳам буни ҳазил қилиб айтаётганларини билардилар. Аммо, ростини айтганда ҳаммаси ҳам бўлиши мумкин. Бу бекорчи гап эмас эди. Улар жуда хурсанд эдилар.

Ташқарида кўнгилсиз манзара. Осмонни қалин кўкимтир булут қоплаган, томчилаб турган совуқ ёмғир ўнқир-чўнқирларга бир маромда ёғиб турибди. Катта йўл ёқасидаги дарахтларда баъзан битта-яримта сарғайиб кетган барглар кўринади. Омнибус гилдиракларига чалпиллаб лой ёпишади. Ташқарида ҳаво айниган! Бу ерда, омнибусда эса кулги ва шўх-шўх суҳбат. Қачонлардир бўлиб ўтган ва киши қалбига жуда ёқимли бўлган манзаралар ёдингизга келади: ёш йигитлар яна ўз бахтларини синаб кўрмоқдалар. Уларни яна беихтиёр бир-бирларини кўриш шавқи олға қараб йўллар ва улар ўша минутлар яна такрорланиши мумкин, деб қувонардилар. Бу дунёда ҳамма нарса бутунлай йўқ бўлиб кетавермайди, баъзи бировлари яна такрорланади ҳам. Шунинг учун ҳеч ким чинни косадаги майни охиригача ичгани учун афсусланмасин — эртага у яна май ичади!

Гапга берилиб кетиб, улар қандай қилиб станцияга келиб қолганларини пайқамай қолдилар. Бу ердан уларни Ляновойгача кичик паровоз элтиб қўйди.

Лекин, тўғриси айтганда, улар чиндан ҳам шаҳарга соат тўққиз яримда келдилар. Ляновойда эса, бу катта жанжалга сабаб бўла олар эди.

Ана шу воқиялардан кейин Рафикова хоним қандай қилиб ўзини тийиб тура олсину, бу ҳақда ўйламасин? У, албатта ҳамма нарсанинг тагига етиши керак. Энди, албатта эридан ёш қолган бу жувоннинг олдига кириши ва ҳақиқатни рўй-рост айтишга кўндириши керак. Нимадан бошласа экан? Ҳа, айтмоқчи, гапни Врабцова хонимдан ва унинг янги сервисдан бошлаш керак!

— Ўзингиз ўйлаб кўринг, азизим,— деди у Малинова хонимнинг меҳмонхонасида ўтирар экан, гўё гап орасида айтаётгандек,— ўйлаб кўринг, хо-хо-хо! Вrabцов хоним кофе сервиси сотиб олибди! Ўн икки кишилик-а! Йўғ-э, айтинг-чи, ўн икки киши қаерга сиғади? Айтинг-чи, қаерга сиғади? Ўзининг иккита тор қафасида-ку олти одам аранг нафас оляпти, энди бўлса ўн иккита-я! Агар сервис сотиб олса, сиз билан тенглаша оладигандек. Қайтага ўзига челақдек чашка сотиб ола қолсин! Ахир у яқинда сурункасига тўрт чашка чой ичса бўладими, ўзингиз ўйлаб кўринг!

— Ҳақиқатан кўп!

— Нимасини айтасиз, бу чиндан ҳам кўп. Керагидан ҳам ортиқ! Шунга ўзининг ақли етармикин. Ҳатто тузукроқ дастурхони ҳам йўқ. Бунинг устига столи лиқиллайди. Бойвучча эмиш!— Шу сўзларни айтгач, Рафикова хоним умидсиз қўл силтади.— Тагин сизни қоралаганига догман! Сиз тўғрингизда нималар деяётганини эшитсангиз эди! Уникига қадам изи қилмай қўярдингиз.

— Нима дейди?— қизиқиб сўради Малинова.

— Ҳа,— деб бошлади астагина Рафикова,— кеча сиз гўё қандайдир бир адвокат билан омнибусда ёнмаён ўтириб келган эмишсиз, кела-келгунча у билан ҳадеб ўпиша ва қучоқлаша берганмишсиз!

Еш жувон бошини бир оз буриб, ичида кулиб қўйди. Кейин у дивандан туриб кетди ва ўзини жуда ғазабланган киши қилиб кўрсатиб: «У сизга шундай дедими-а!» деди.

Роса бопладимми!— деб ўйлади прокурор хоним, ичичидан қувониб.— Роса жаҳли чиқсин: бу унга кўйлак учун»— худди шундай. Ҳа, худди шундай деди.

— Лекин, мен бунга ишонмадим ва дарров оғзига урдим: «Бу шунчаки бир тасодиф бўлса керак, афтидан у жуда дағаллик қилган ва ҳатто Малинова хонимга ўзининг кимлигини айтмаган ҳам», ишқилиб шунга ўхшашроқ бир нарсa дедим. Аммо, гапимга қулоқ солгиси ҳам келмади.

Прокурор хоним овозини обдан пасайтириб, лабларини найга ўхшатиб чўзди: «Йўқ, йўқ, у бундай бўлмаган: Ахир мен ҳаммасини ўз кўзим билан кўрдим-ку».— Вrabцова хонимни тасвирлаб, кейин баланд овоз билан:— «Лекин, бу Малинова хоним бўлиши мумкин

эмас!» — «Йўқ, у, худди ўзи!» — деди яна Врабцованинг овозини қилиб. — «Улар ўпишмаган» — деди баланд овоз билан. — «Ўпишди!» — деди овозини паст қилиб.

Ниҳоят, адашиб кетиб, Врабцова хонимнинг қиёфасига кирганда баланд овоз билан, ўз номидан гапирганида овозини пасайтириб ва лабларини чўччайтириб гапира бошлади.

Лекин, Малинова хоним унинг гапларига сира этибор бермади. У духоба диванда хотиржам ўтира берди.

— «Ҳа, демак, бу тўғри экан-да! — ўзича таъкидлади. — У ҳатто ўзини оқлашга ҳам уринмаяпти. Ўшанда ким ҳозир бўлганини ва умуман бирон кимсанинг бўлганлигини эслай олмайди ҳам. Ҳозир доктор хотинига бориб, ҳаммасини айтиб бераман. Вой, сатанг-э! Уни яна бир марта узиб олиш керак».

— Унинг келишидан хойнахой хабарингиз бўлгандир. Янги кўйлакни унга ёқиш учун тикдиргандирсиз?

Малинова тамомила бепарволик билан дивандан турди-да, бошқа хонага чиқди ва янги кўйлагини келтирди.

Мана. Жуда оддий кўйлак. У кўйлакни навбатдаги концерт учун тикдирган, ундан концертда қатнашишни илтимос қилганларида рад этолмаган.

Рафикова хоним материални ушлаб кўрди, кўйлакни ёруққа солиб боқди ва икки марта тилини такилла-тиб ҳам олди.

— Чиройли кўйлак! Бутун шаҳарда бундан яхши-си йўқ! Дидингизга офарин, қандай чиройли тикилган! Ким тикди? Гўзал! Лекин, енгини, журналдагидек бир оз торроқ қилиш мумкин эди. Сизники бир оз бошқача. — Прокурор хоним мақтовдан тинмади. Гап шундаки, кўйлак Милушканикига мутлақо ўхшамас эди: унинг майда-майда гуллари ва крестлари бор эди! Қувонганидан у чапак чалиб юборишга тайёр эди. Нима учун ҳам қувонмасин? У Врабцова хонимга туҳмат тоши ёғдирди, кўйлак бўлса тамомила бошқача! Бу қувонч эмасми?

Столда ликёр пайдо бўлди. Рафикова хоним мароқ билан бир рюмка ичди:

— Вой-во, мен ҳеч қаерда бунақа яхши ликёрни ичмаганман! «Хойнахой, бу ликёр билан адвокатни меҳмон қилган!» — Прокурор хоним завқ билан битта

конфет ҳам еб кўрди. У ҳам эъло конфетдан эди. У бир бўлак тортни олишдан ҳам қайтмади,— бошқа бундай мазали тортнинг ҳам бўлиши мумкин эмас! Агар илтифотли бека рухсат этса, у жон-жон деб яна бир бўлак торт олади.

Кеч кирди. Энди Рафикова хоним қаерда?

Албатта, докторникида. Доктор хотини улфатчиликни жуда севади. Бугун ҳам уникига кўп меҳмонлар келишган. Врабцова хоним, ўрмон хўжалиги мудирининг хотини, адвокатнинг хотини ҳам, мол докторининг хотини ҳам шу ерда эди. Хонимларнинг ҳар бири бирон иш билан банд: Врабцова хоним пайпоқ тўқимоқда, ўрмон хўжалиги мудирининг хотини ёстиқ жилтига дўзма югуртирмоқда, адвокатнинг хотини билан мол докторининг хотини альбом қарашмоқда, докторнинг хотини жилмайиб ўтирар, Рафикова хоним эса Малинова тўғрисида ҳикоя қилмоқда эди:

— У мени ширин тешик кулчалар билан меҳмон қилди. Лекин, мен биттадан ортиқ ея олмадим шундай қуйиб кетганки, асти қўя беринг. Тортни айтмайсизми! Ундан туриб қолган тахир ёғ ҳиди анқиб турганидан кўнглим айниб кетди.

Хотинлар бошларини қимирлатар ва ғазабланар эди.

— Унга анави адвокат тўғрисида гап қотиб кўрмадингизми?— деб қўшиб қўйди Врабцова хоним спица билан қулоғининг орқасини қашиб.

— Бўлмасам-чи! У ойим дарров ўзини билдириб қўйди. Мен бўлсам гапиравердим, гапиравердим, у бўлса бирданига: «Сиз ҳали янги адвокат билан танишмадингизми?» деб сўради.

— Янги адвокат?— деб хонимлар ишларини қўйиб, бараварига сўрашди.

— Йўқ дедим, таниш эмасман!— деб сўзида давом этди Рафикова ва ҳаммасини унинг ўзигина дўндирар оладиган уйдирма билан ҳикоя қилиб берди. Улар қанақа қилиб ўпишганлари ва қучоқлашганларини, адвокат уникига соат ўнда кириб, соат ўн иккида чиқиб кетганини сўзлаб берди.— Қандай ярамаслик! Бугун улар бурчак-бурчакларда яна қучоқлашиб, томоша қилиб юрдилар. Мана, агар рухсат этсангиз, мен ҳатто қандай юрганларини кўрсатиб ҳам бераман,— Рафикова ўрмон хўжалиги мудирининг хотинини белидан қучоқ-

лаб, ноз-карашма билан ўз бошни унинг елкасига қўйди-да, мулойимлик билан осмонга қаради. Кейин унинг қўлини ушлаб, ўз бўйнига ташлади.— Мана шундай қилиб!

— Қандай уятсизлик, қандай сурбетлик!— дея даҳшатга келишди хонимлар. Ярамас, ҳаёсиз сатанг! Олам қанчалик бузилган!

— Ҳа, у йигитча қанақа ўзи? Паканами, новчадан келганми, озғинми ёки семизми?

— Мен анави куннотаниш бир эркакни кўрувдим: ўзи кичкинагина, озғин, сочлари сарғиш, бошида юмшоқ қора шляпа, бўйнида бинафша ранг галстук, устида пальто,— деди шошиб мол докторининг хотини.

— Мен ҳам бугун қандайдир номаълум одамни учратдим, иттифоқо у эчкисоқол эмасми?— деб сўради ўрмон хўжалиги мудирининг хотини.

— Йўқ, унинг соқоли олинган, ҳатто мўйлағисиз эди,— деди мол докторининг хотини.

— Пенснэ таққанми? Шалпанг қулоқми?— барава-рига сўрашди, қолган уч хоним.

Қиёмат куннотаниш бовларини шовқин-сурон бошланди. Ҳатто, йигирма икки тилни билсанг ҳам бир нарсани тушуниш мумкин эди — бу хотинбоз ким бўлмасин — у шафқатсиз кимса, бу одам шаҳарнинг одатларини бузадиган, унинг яхши шухратини таҳқир этадиган киши.

Ҳамма жим бўлганида, аниқ бир нарсани эшитиш мумкин эди: агар адвокат, прокурорнинг хотини ҳурмати юзасидан уларникига ташриф этадиган бўлса, Рафиқова адвокатни эшикда чимчилаб олади; Врабова унинг устига қайноқ сув сепиб юборади, докторнинг хотини уни қабул қилмайди; ўрмон хўжалиги мудирининг хотини унга нисбатан қандай муомалада бўлажани ҳали ўйлагунича йўқ; мол докторининг хотини ундан юзини ўгиради,— бу хонимлар унга яна нималар қилишга тайёр эмас эдилар!

«Мен Брвеник жанобларини меҳрибонлик билан кутиб оламан,— деб ўйларди прокурор хоним, уйга қайтар экан.— Бошқалар унга нисбатан ёмон ниятда бўлаверсинлар. Ҳамма гапга ишонаверадилар! Мен бўлсам уни зиёфатга чақираман! Кейин, гўё тасодифий ҳолдек, у билан Милушкани ёлғиз меҳмонхонада қолдириб чиқаман ва ҳоказо... Уни алдаб-авраيمان, агар ҳатто унда Малиновага нисбатан бирон ҳис бўлса ҳам,

шундан кейин ҳаммаси йўқ бўлиб кетади. Ана ўшанда менга бирам ҳаваслари келсин!»

Бу орада қанчадан-қанча миш-мишлар ва фисқи-фасод гаплар чиқишига сабаб бўлган доктор Ярослав Брвеник бир шиша сиёҳ, юз варақ қоғоз сотиб олдида, адвокатлик конторасини очди. Ишни бошлаб юбориш учун шунинг ўзи етарли эди. Энди тирсагига суяниб, эшикнинг мис дастасига кўз тикиб ўтиришгина қолган эди. Лекин, Брвеник жаноблари унақа бунақа кишилардан эмас. У қора сюртугини¹ кийди, хиргойи қилиб, хонанинг у бошидан-бу бошига юра бошлади.

— Яхшиси, бу ерлик адвокатнинг олдига кириб чиқмоқ, сўнгра судьяларга учрашмоқ керак. Уларга яхши кўринишга уриниб кўраман, улар шунда кўпроқ иш берадигани бўлади. Агар уларнинг чиройли қизлари бўлса, кўнгилларини олиш ҳам мумкин. Биронта кеча уюштирамиз...— Лекин, шуни айтиб, у тўхтаб қолди... У Малиновани омнибусда кетаётганларида юзидаги тўрпи кўтарганлигини эслади. Унинг мовий кўзлари, оппоқ тишлари қандай кулиб турар эди! Унинг қўллари нақадар нозик... Хотиралар! Малинова ўзига атаб у ёзган шеърни эсда сақлаган эди, у, шеър тўқувчи эса, унутиб юборган!— Мен унинг олдига кириб чиқишим керак, лекин, дастлаб — расмий визитга юрмоғим керак. Ҳаммага ўзимни танитишим зарур. Мабодо конторада ишлар жўнашиб кетса, кейин... Аммо, ким билади, кейин нима бўлишини? Ҳақиқатан ишлар нима учун ҳам ёмонлашиши керак? У мижозлар билан дўстона муомалада бўлади. Агар деҳқонни учратса, унинг ҳамма саволларига мулойимлик билан жавоб беради, қўл бериб кўришади, елкасини қоқиб қўяди ва отахон деб атади. Агар, у конторага келиб қолса, уни кушеткага ўтқазади. У ҳаммага танилиб қолади ва конторасининг ишлари ривожга минади.

Бир минутдан кейин доктор Ярослав Брвеник извошда кетмоқда эди.

— Судьяникига!— деди у кучерга.

Орадан беш минут ўтгач, у судья олдида турар эди.

— Прокурорникига!

¹ Сюртук — илгари вақтларда кийиладиган эркаклар кийими.

Ярим минут ўтар-ўтмас, ёш адвокат Рафикова хонимнинг уйига етиб келди. У тезгина плащчини ечиб, зинапоя бўйлаб юқори кўтарилди. Йигит эшикни очиб, даҳлизга кириб қолди: рўпарасида олти эшик турар эди. Жимжитлик. Ҳеч ким йўқ. Бирданига қаёқдандир, ўнг томондан овоз эшитилди. У эшикни тақиллатиб, ичкари кирди. Қандайдир жуда келишган бир жаноб креслодан туриб, қизга қараб бош эгди (бу, Милушка эди, албатта), кейин мулойимлик билан унинг қўлини тутди, қўлини қисиб, бармоқларининг учидан ўпди. Бу унга камлик қилгандек туюлди шекилли, у яна бир марта улуғворлик билан бош эгди, кейин шляпасини кўксига тутиб, эшик томон йўл олди. Остона ёнида яна бир марта тўхтади ва қандайдир хушомад сўз қотди.

Брвеник нима қилишини билмай эшик олдида туриб қолди ва жаноб чиқиб кетгач, қиз олдига яқинлашишга қарор қилди. У ўзини танитди ва бу ерга келишининг сабабини айтди. Милушка совуққина назар ташлаб, унинг бошидан оёғигача кўз югуртириб чиқди.

— Mals il... il n'est pas chez soi... á'la malson¹, деди қиз. У қандайдир ишончсизлик билан тутила-тутила шу сўзларни айтди-да, таннозлик билан хонадан чиқиб кетди.

«Бу нима қилгани экан?» деб ўйлади гапнинг тагига етолмай Брвеник, катта оқ печкага қарар экан. Бироқ, саволига жавоб топиб улгурмаган ҳам эдики, хонага эри билан бирга Рафикова хоним кириб келди. Улар тўппа-тўғри унга қараб келишар эди.

— Доктор Брвеник, адвокат,— ўзини танитди йигит.— Мен ўзим кела беришга... журъат этдим...

— Ҳа, нима қилибди, тушунамиз, тушунамиз!— деб унинг сўзини бўлди прокурор хоним.— Бутун шаҳар сизнинг тўғрингиздагина гапирмоқда. Марҳамат қилиб, ичкарига кириш! Бу ёққа, бу ёққа. Биз одатда бу ерда овқатланамиз... Энди сизни қўйиб юбормаймиз, биз билан бирга ўтириб овқатланасиз.

Улар паркет полли бошқа хонага кирдилар. Бу хонада дастурхон ёзилган катта столда тўрт кишига мўл-

¹ Лекин у... у бўлмасида эмас... уйда... (Франц.)

жалланган пичоқ, қошиқ ва вилкалар турар эди. Шўр-ва тўла идишдан буг чиқиб турар эди.

— Биз билан бирга ўтириб овқатланинг,— деб такрорлади прокурор жаноблари.

— Шундай, шундай, марҳамат қилиб, истаган курсингизга ўтиринг!— деди ғамхўрлик қилиб Рафикова хоним.

Адвокат кўнмай, кетишга рухсат сўради, лекин, Рафик жаноблари зўрлаб уни стулга ўтқазди.

— Милушка, хой Милушка, қаерга кетиб қолдинг? Меҳмонимизни нега кутиб олмайсан— деб чақирди уй бекаси,

— Қаердасан, келмайсанми?— деб такрорлади хўжайин.

Милушка эшикда пайдо бўлганида, Рафикова хоним деди:

— Бу киши доктор Брвеник жаноблари.

— Бу киши доктор Брвеник жаноблари,— деб такрорлади прокурор.

Милушка эгилиб салом берди. Брвеник унга қўл узатмоқчи бўлган эди, лекин қиз бир қадам орқага тисланди ва тиз букиб таъзим қилди. Адвокат қизариб кетди. У ноқулай аҳволда қолди. Бу хонадан у жон деб чиқиб кетар ёки иложи бўлса-ю, ер ёрилса ерга кириб кетишга рози эди. Лекин, у итоаткор боладек, стулда ўтира берди.

— Сизга шўрва сузиб беришга рухсат этинг. Милушка, меҳмонга қара,— деди Рафикова хоним.

Беш минутлик муваффақиятсиз курашдан сўнг, жаноб адвокат биринчи бўлиб, ўзига шўрва сузишга мажбур бўлди. Шундан кейингина бошқалар ҳам ўзларига шўрва сузиб олдилар.

— Жаноби доктор, шаҳримиз билан эҳтимол яхши танишиб олгандирлар?— деб сўради прокурор хотини ва бир қошиқ шўрва ичди.— Извошда кетаётганингизни кўриб қолдим.— У яна бир қошиқ шўрва ичди.— Кетаётган ким экан деб қарайман. Мен уни шаҳримизда ҳеч қачон кўрмаган эдим. Кейин билсам, сиз экансиз.— У кетма-кет яна уч қошиқ шўрва ичди.— «Қим бу?»— деб сўрайман— ҳеч ким танимайди. Ахири доктор хонимнинг олдига кирдим. У менга: «Бу киши Брвеник жаноблари бўладилар, деди. У киши бизникига кириб чиқдилар».— «Вой-вой-вой, қандай кекли киши

бу адвокат: меникига энг кейинги навбатни қўйибди!— деб ўйладим.— Ҳа сизними, қараб туринг-чи!» деди-ю, Рафикова хоним хохолаб кулиб юборди. Кейин у ўз тарелкасини қийшайтириб, қолган шўрвасини ичди...— Кейин менинг Милушкам келиб, сизни... Малинованинг қаллиғи экан, деди. Ўйлаб кўринг, сизга қандай бўхтон ёғдирганлар! Нима ҳам дердингиз, провинциал шаҳарчада... Ҳамманинг оғзида ёлғиз сизу, Малинова хонимгина... Нима, сизларни табрикласак бўладими? Чиройли жувон!— деди у ва кўзини сузиб, гўё қандайдир сирдан хабардор одамдек, бармоғини тиккайтириб пўписа қилди.— Шуниси ажабланарлики, кўзларини сузишнигина биладиган сатанглар эркакларга ёқади... Ҳа, қани жаркоп билан макарондан олинг. Тарелкангизга нима солай — бодрингми ёки лавлагими? Нимани буюрасиз?

Бечора доктор Брвеник жавоб беришга ҳам, эътироз билдиришга ҳам улгурмас эди. Ҳали ҳамма одамларникига кириб чиқолганим йўқ, фақат судьяникидагина бўлдим, Малинованинг мутлақо қаллиғи эмасман, у билан студентлик йилларидан буён танишмиз, йўлда кетётганимдаги учрашув тасодифан учрашув эди, макаронни ҳам, бодрингни ҳам, лавлагини ҳам ёқтираман...

Рафикова хонимнинг оғзи тинмас эди. Овқатдан сўнг у қора кофе келтиришни буюриш учун чиқиб кетди, жаноб Рафик ҳам, меҳмонга сигарет келтириш ниятида, ўз бўлмасига чиқиш учун қўзғалди. Брвеник Милушка билан ёлғиз қолишди.

Қиз мрамор сингари совуқ эди. Қўйиб қўйган ҳайкалдек бошини баланд кўтариб, тўғрисига тик қараб ўтирар эди.

Янги ташвиш! У яна, шу ажойиб ҳайкал билан қандай муомалада бўлишни билмай, аччиғлана бошлади.

— Сиз, эҳтимол Парижда бўлгандирсиз?— деди ниҳоят, унча кўп чўзилмаган жимликдан сўнг, журъатланиб йигит.

— Ҳа, бўлганман.

— У, жуда ҳам чиройли шаҳар бўлса керак?

— Чиройли шаҳар.

— Сиз, французча гаплаша оласизми?

— Гаплаша оламан.

жалланган пичоқ, қошиқ ва вилкалар турар эди. Шўр-
ва тўла идишдан буғ чиқиб турар эди.

— Биз билан бирга ўтириб овқатландинг,— деб так-
рорлади прокурор жаноблари.

— Шундай, шундай, марҳамат қилиб, истаган кур-
сингизга ўтиринг!— деди ғамхўрлик қилиб Рафикова
хоним.

Адвокат кўнмай, кетишга рухсат сўради, лекин, Ра-
фик жаноблари зўрлаб уни стулга ўтқазди.

— Милушка, хой Милушка, қаерга кетиб қолдинг?
Меҳмонимизни нега кутиб олмайсан— деб чақирди уй
бекаси,

— Қаердасан, келмайсанми?— деб такрорлади хў-
жайин.

Милушка эшикда пайдо бўлганида, Рафикова хоним
деди:

— Бу киши доктор Брвеник жаноблари.

— Бу киши доктор Брвеник жаноблари,— деб так-
рорлади прокурор.

Милушка эгилиб салом берди. Брвеник унга қўл
узатмоқчи бўлган эди, лекин қиз бир қадам орқага
тисланди ва тиз букиб таъзим қилди. Адвокат қизариб
кетди. У ноқулай аҳволда қолди. Бу хонадан у жон деб
чиқиб кетар ёки иложи бўлса-ю, ер ёрилса ерга кириб
кетишга рози эди. Лекин, у итоаткор боладек, стулда
ўтира берди.

— Сизга шўрва сузиб беришга рухсат этинг. Ми-
лушка, меҳмонга қара,— деди Рафикова хоним.

Беш минутлик муваффақиятсиз курашдан сўнг, жа-
ноб адвокат биринчи бўлиб, ўзига шўрва сузишга маж-
бур бўлди. Шундан кейингина бошқалар ҳам ўзларига
шўрва сузиб олдилар.

— Жаноби доктор, шаҳримиз билан эҳтимол яхши
танишиб олгандирлар?— деб сўради прокурор хотини
ва бир қошиқ шўрва ичди.— Извошда кетаётганингиз-
ни кўриб қолдим.— У яна бир қошиқ шўрва ичди.—
Кетаётган ким экан деб қарайман. Мен уни шаҳримиз-
да ҳеч қачон кўрмаган эдим. Кейин билсам, сиз экан-
сиз.— У кетма-кет яна уч қошиқ шўрва ичди.— «Қим
бу?»— деб сўрайман— ҳеч ким танимайди. Ахири док-
тор хонимнинг олдига кирдим. У менга: «Бу киши Брве-
ник жаноблари бўладилар, деди. У киши бизникига
кириб чиқдилар».— «Вой-вой-вой, қандай кекли киши

бу адвокат: меникига энг кейинги навбатни қўйибди!— деб ўйладим.— Ҳа сизними, қараб туринг-чи!» деди-ю, Рафикова хоним хохолаб кулиб юборди. Кейин у ўз тарелкасини қийшайтириб, қолган шўрвасини ичди...— Кейин менинг Милушкам келиб, сизни... Малинованинг қаллиғи экан, деди. Ўйлаб кўринг, сизга қандай бўхтон ёғдирганлар! Нима ҳам дердингиз, провинциал шаҳарчада... Ҳамманинг оғзида ёлғиз сизу, Малинова хонимгина... Нима, сизларни табрикласак бўладими? Чиройли жувон!— деди у ва кўзини сузиб, гўё қандайдир сирдан хабардор одамдек, бармоғини тиккайтириб пўписа қилди.— Шуниси ажабланарлики, кўзларини сузишнингина биладиган сатанглар эркакларга ёқади... Ҳа, қани жаркоп билан макарондан олинг. Тарелкангизга нима солай — бодрингми ёки лавлагими? Нимани буюрасиз?

Бечора доктор Брвеник жавоб беришга ҳам, эътироз билдиришга ҳам улгурмас эди. Ҳали ҳамма одамларникига кириб чиқолганим йўқ, фақат судьяникидагина бўлдим, Малинованинг мутлақо қаллиғи эмасман, у билан студентлик йилларидан буён танишмиз, йўлда кетаётганимдаги учрашув тасодифан учрашув эди, макаронни ҳам, бодрингми ҳам, лавлагини ҳам ёқтираман...

Рафикова хонимнинг оғзи тинмас эди. Овқатдан сўнг у қора кофе келтиришни буюриш учун чиқиб кетди, жаноб Рафик ҳам, меҳмонга сигарет келтириш ниятида, ўз бўлмасига чиқиш учун қўзғалди. Брвеник Милушка билан ёлғиз қолишди.

Қиз мармар сингари совуқ эди. Қўйиб қўйган ҳайкалдек бошини баланд кўтариб, тўғрисига тик қараб ўтирар эди.

Янги ташвиш! У яна, шу ажойиб ҳайкал билан қандай муомалада бўлишни билмай, аччиғлана бошлади.

— Сиз, эҳтимол Парижда бўлгандирсиз?— деди ниҳоят, унча кўп чўзилмаган жимликдан сўнг, журъатланиб йигит.

— Ҳа, бўлганман.

— У, жуда ҳам чиройли шаҳар бўлса керак?

— Чиройли шаҳар.

— Сиз, французча гаплаша оласизми?

— Гаплаша оламан.

— Сизга одамнинг ҳаваси келади: сиз француз романларини асл нусхасидан ўқийсиз.. Кўп ўқисангиз керак-а.

— Ўқийман.

Суҳбат узилиб қолди, адвокат яна бу қиз билан нима тўғрисида суҳбатлашишни билмас эди. Қиз унга калта-калта жавоб бериш билан кифояланар ва гўё унинг ноқулай аҳволдан қувониб, кулиб юбормаслик учун лабини тишлаб турар эди. Ота-оналари ҳали ҳам қайтишмаган эди.

«Кошки, бирданига сездирмай ер ютиб қўя қолса ёки кўзга кўринмай тутун билан бирга учиб кета қолсам,— деб ўйлар эди, бечора доктор.— Улар мени бу «француз қизча» билан атайин қолдириб кетдилар,— бирданига тушуниб қолди у.— Қаёққа йўқолиб кетишдийкин? Кампир ҳақиқий тегирмондай эзяпти... Гапираверади, гапираверади. Менинг калламга эса ҳеч нарсаси келмаяпти!..»

Овқат олдидан бу ерда учратган ҳалиги келишган жаноб кириб, унинг фикрини бўлди. Хўжайинлар ҳам кириб келишди. Суҳбатдан, бу келишган жаноб қўшни курорт шаҳарда меҳмонхоналар бошқарувчиси бўлиб ишлаши, Рафиковаларникига Милушка билан француз тилида машғулот ўтказиш учун қатнаши маълум бўлди. У виконт, лекин, уни улуғлаб шу ном билан атасалар, сира ёқтирмас экан. Унинг ташқи қиёфаси ҳақиқий оқсуякларникидек, у доимо фақат французча тилдагина, шунда ҳам фақат қиз билан гаплашади.

Соат тўртда доктор Брвеник, ниҳоят бу ердан қутулиб чиқди. Рафикова хоним хайрлашар экан, шивирлаб қуйидагиларни айтишдан ўзини тия олмади:

— Малиновадан эҳтиёт бўлинг, жаноби доктор, у ўз тузоғини шундай боплаб қўядики, ундан қутулиб чиқишингиз қийин бўлади. Мен сизга ачинаман... Агар у билан алоқангиз бўлса, яхшиси бу алоқани узинг, сизга дўстона маслаҳатим шу.

Лекин, унинг қулоғига ҳеч нарсаси кирмас эди: бунчалик товва ейиш, унинг учун етарли эди. Қайтишда, у Малинованинг кулиб турувчи мовий кўзларини, унинг оппоқ тишларини ва мулойим қўлларини эслади. «*Legis actio per sacramentum...*» шеърини у қандай декламация қилиб ўқиб берган эди.

Ахир у билан ўша омнибусдаги тасодифий учра-

шувдан кейин кўришгани йўғ-а... Бу шаллақи, уни жуда ерга уриб гапирди-да!

Келаси кун, у қолган ҳамма визитларни ўтади ва ҳамма уйда хонимлар, гап вақтида Малинованинг номини унинг номи билан бирга тилга олишди. Кўплар уларнинг яқинлигига шама қилдилар ва сатанглиги учун жувонни койидилар. Уни тўғридан-тўғри ёки таҳқирловчи ишоралар билан эҳтиёт бўлишга чақирдилар. Агар у жувонни ҳимоя қилишга уринса, хотинлар шу оннинг ўзидаёқ шовқин кўтарардилар: «Йўқ, йўқ, у шунчалик тубанлашиб кетдики, сиз энди уни бундан қутқариб ололмайсиз...» «У, уларга нима ёмонлик қилди экан?»—деб бош қотирарди Брвеник ва Малинова билан бирон ерда учрашиб, кўнглини оламан деб, ўзини юпатди. Агар, у Малинованинг шаънига бирон ёмон гап текизиб қўйишдан қўрқмаганида аллақачоноқ унинг олдига кириб чиққан бўларди, ахир уникига ҳам кириб чиқиш керак эди-ку... Ўша ажойиб дақиқалар тўғрисида Малинова қандай келиштириб гапириб берган эди... Сатангми ёки сатанг эмасми—у йиғитнинг студентлик йилларидаги шоирона орзуси эди, шунинг учун ҳам, у қалбида жувонга миннатдорлик ҳисларини сақлар эди...

Ниҳоят, бир кун кечқурун ёш адвокат Малинованикига киришга аҳд қилди.

— Малинова хоним уйданмилар?—деб сўради у, эшикни тақиллатар экан.

— Уйда,—хонанинг ичкарисидан Малинованинг жарангли овози эшитилди.—Ййе, сизми? Марҳамат, ичкарига кириңг,—деди у, сўрашишга қўл узатиб.

Хона ғира-шира қоронғи эди. Фақатгина печкада ловиллаб ёнаётган ўтиннинг ёруғи уйни ёритиб турар эди.

— Нега ўйланиб қолдингиз, азизим Эленой?—деб сўради у, жувоннинг қўлини сиқиб ва шу он: «Қўли қанчалик нозик-а» деб ўйлади.—Сиз қоронғида, ёлғиз ўзингиз ўтирибсиз. Мен ортиқ кута олмадим, сизни жуда кўргим келди. Кечирасиз, келганим учун...

Улар печкадан узоқроқда ўтиришарди. Малинова хоним чироқ ёқмоқчи бўлган эди, адвокат уни тўхтатди:

— Қерак эмас, қўйинг, шундай яхши. Шундаям сизни

бемалол кўриб турибман. Биласизми, нима учун ҳузу-рингизга келдим? Мен, анови шеърни унутиб қўйдим. Ёдимга солиб қўйсангиз.

У креслосини унинг ёнига сурди ва эшитишга ҳозирланди.

— Ҳа, қандай эди,— такрорлади у.— Келинг, фараз қилайлик, мен яна студент-у, сиз бўлсангиз аввалгидек жажжигина, азиз Эленойсиз...

У бу гапларни кулиб туриб гапирди, лекин, қалби позик ҳислар билан тўлиб, жўш урди. Унинг қалби ширин туйғулар билан тўлди, бу туйғулар уни ҳам маъюс қилар, ҳам қувонтирар эди.

«Йўқ, Малинова хоним улар тасвирлагандек эмас. Мен унга ўзи тўғрисида нималар дейишаётганлигини айтишим керак, деб ўйлади у. Бу шеърларни нақадар гўзаллик билан, қандай ҳислар билан ўқийди у...»

Малинова шеърни баланд овоз билан ўқиб берди. Пир-пир этиб ёниб турган ўт яллиғи унинг қўйлагига ва юзининг ярмига тушиб турар эди. Брвеник унга тикилиб қаради. Мана, у ўқишни тамомлаб, печкада ёнаётган оловга қаради. Унинг кўзлари ёнар эди.

— Эленой, наҳотки чиндан ҳам ёмон бўлсангиз?— тўсатдан сўради у, унинг қўлини қўлига олиб.— Менинг визитларим пайтида ҳамма хонимлар сизни сатанг, ундан эҳтиёт бўлинг дейишди... Мен буни сизга айтмаслигим керак эди... Кечирасиз...

Бироқ, у қўл силтаб, кулиб юборди.

— Содда одам экансиз! Бу хотинларнинг ҳаммаси шунақа: доим бир-бирларини чақадилар. Менинг ўзим сизнинг тўғрингизда нималарни эшитмадим, дейсиз! Эй раббим! Мен ҳатто, иккита аноним хат ҳам олдим.

— Ростдан-а? Кўрсатинг-чи.

У чўнтагидан ғижимланган бир варақ қоғоз олди. Икковлари оловга яқинроқ келиб, бошларини эгиб хатга тикилдилар, уларнинг бошлари деярли бир-бирига тегиб турар, сочлари Брвеникнинг қулоғини қитқлар эди. Уларнинг юзлари шунчали бир-бирига яқин эдики...

— Буни Рафикова ёзган,— деди у.— Лекин, менда яна битта хат бор.

Малинова ўрнидан туриб, этажерка ёнига келди ва қутидан конверт олди.

— Уша ёзувнинг ўзи, бир оз ўзгарган холос. Мана қаранг.— У конвертни узатди.

Улар яна ўт яқинига эгилдилар. Аммо, Брвеник ҳатто ҳарфларга қарамади ҳам. Унинг қалби қачонлардир унутиб юборгани қандайдир роҳат ҳиссидан изтиробда эди, гўё у ўзини севган жононининг оғушида ҳис қилар эди. Сочларини гўё биров қитиқлагандек бўлар, юзлари эса оқарар эди... У энди ортиқ ўзини тутиб туролмай, юзини унга ўгирди ва унинг юзидан ўпиб олди.

— Ановиндаги каби, эсингиздами?— деди у.— Ахир илгари ҳам ўпишганмиз-ку... Биласизми, менинг калламга қандай фикр келганлигини?

— Биламан.

— Қандай фикр?

— Балки, мен янглишаётгандирман...

— Йўқ, йўқ, сиз янглишмайсиз.

— Биз бирга бўламиз, тўғрими?

— Ҳа, тўғри, ҳар иккаламиз «ёмон» бўлганимиз учун ҳам тезроқ...

О, муҳаббат ўтининг ширин дамлари! Нақадар бизга камдан-кам муяссар бўласиз ва нақадар ўзингизни биздан аяйсиз, муяссар бўлганингизда ҳам бизга бир банд гулингизнигина бахш этасиз, холос... О муҳаббат ўтининг ширин дамлари! Нақадар бу дамлар буюк. Ахир бутун дунё ана шу дамлар ўтидан баҳра олади! Шундай бўлса ҳам сиз бир қўл қисишда, бир бўса ўтида осонгина қовушиб кетасиз.

Муҳтарам Серафима Рафикова, нечун сиз ҳамманинг кайфини бузасиз, нечун сиз ана шу дамларни йўқ этгингиз келади? Сиз ҳам, эҳтимол шу дамлар кечинмасини бошингиздан ўтказгандирсиз, сизга ҳеч ким халақит бермагандир. Сиз ҳам энди ёвузлик йўлига ўтмангда ахир..

Аммо, бунга Рафикова хонимга айтиш беҳуда...

У таниш-билишлари олдига жўнади. Ўрмон хўжалиги мудирин хотинининг уйи ҳаммадан яқин бўлганидан уникига кирди. Э, ҳамма хонимлар шу ерга тўпланишган экан-ку! Улар нима тўғрисидадир қизгин суҳбат қилмоқда эдилар. Рафикова: «Буларни қандай янгилик айтиб ажаблантирсам экан?» деб ўйлади. Унинг учун бу, унча қийин иш эмас эди. Лекин у, адвокат ҳадеб бизнинг уйга қатнамоқда, у, афтидан бизнинг Милушкага кўнгил қўйган бўлса керак, деган хабарни хонимларга энди етказ

моқчи бўлиб турган эдики... мол докторининг хотини бир сўз айтиб уни эсанкиратиб қўйди:

— Эшитдингизми, бу Брвеник Малиновага уйланар эмиш?

— Ўн биринчида тўйлари бўлармиш,— деб қўшиб қўйди, доктор хотини.

— Йўғ-э, ўн бешинчида,— деб тузатиш киритди, унинг сўзига ўрмон хўжалиги мудирининг хотини.

Рафикова саросимага тушиб қолди, лекин, тезда ўзини тутиб олди: «Ах, булар ҳаммаси эҳтимол, уйдирма гапдир!»

— Ким айтди?— деб сўради кулиб у.— Қандай бе-маза уйдирма гаплар! Брвеник бугун бизникида бўлди-ку, эғнида фрак, Милушкага... таклиф қилди,— у ёлғон гапира бошлади.— Тавба, одамлар нималар тўғрисида вақилламайдилар-а! Милушка унга янги вальс чалиб берди... Лекин, Милушка, унинг тўғрисида бирон гап эшитишни ҳам истамайди. Унинг орзулари катта. Нимасини айтасиз, тўғри-да, бу адвокат билан азоб чекишнинг кимга кераги бор?

— Ҳа, албатта, ахир виконт бор-ку,— деб гап қотди унга хонимлардан бири.

— Меҳмонхоналар бошқарувчиси!— деб қўшиб қўйди, иккинчиси.

— Албатта, у яхшироқ,— деб гапни кесди Рафикова хоним.

Узоқ тортишув бошланди... Хонимлар ярим кечадагина тарқалишдилар. Рафикова ўзини ғалаба қилдим деб ҳис этар эди. «Буларни алдаш қанчалик осон!.. Ахир ўйланг, Малинова билан Брвеникмиш!... Йўқ, мен бууга йўл қўймайман! Ҳамма ишни бузиб юбораман! Қизимни кўндираман, у Брвеникни ўзига мафтун қилди... Оппа-осон».

Уйга қайтиб келгач, Милушканинг олдига кирди. Унинг бўлмаси қоронғи ва жимжит эди. Прокурорнинг хотини нафасини ичига ютиб, қулоқ солиб кўрди, лекин, ҳеч нарса эшитмади. У каравотга яқинлашди. Каравот бўш эди.

— Бу қиз қаёқда бўлса экан, соат ўн икки, у бўлса ҳамон йўқ!

Рафикова хоним эри олдига югурди.

— Милка қани, кўрмадингми?— дея, эрини ўйготди. Рафикова хоним ваҳимага тушиб қолди.

Эри кўзларини бақрайтириб, ўрнидан турди.

— Нима, нима?... Менинг туфлим қани?

— Мила йўқ! Қаерда у? Сен бутун кеч уйдаминг?

— Йўқ, келганимга ярим соатча бўлди, ҳеч нарса билмайман,— деди ва ўрнига ўтирди.

— Кийинасанми, йўқми, чол ўлгур! Кар бўлиб қолдингми?... Мила йўқ... Уни бирон ерга юбордингми? У қаёққа кетганини сенга айтмадими?

Рафикова учинчи марта хоналарни қараб чиқди. У ҳамма хизматкор қизларни оёққа турғизди, бироқ, улар ҳам қизни кўрмаган эдилар. Прокурор хоним ўзини йўқотиб қўйди, у уйнинг у бошидан-бу бошига югурар эди, эрининг подтяжкасини¹ тақиб қўйди, кўйлакларни топишда хизматкор қизларга ёрдам бераман деб, кувачадаги сувни ағдариб, шағамни ҳам синдирди.

— Тезроқ фонарларни олинглар! Юринг, уни қидирамиз,— деб бақирди у. Кўнглини ёмон хаёллар чулғаб олган эди, қизи бирон романтик ҳодиса ўйлаган.— Вой худойим, вой худойим!— дерди у.— Бирон бахтсизликка учраган бўлса-я! Сувга чўкиб кетган бўлса-я, поезд остида қолиб кетган бўлса-я!

Олдин дарё бўйига бордилар. Рафикова оғир-оғир пихиллар, лекин, юришда давом этарди. Жаноб Рафика ҳадеб қоқилар, дастрўмоли билан тер босган бўйинини тез-тез артар эди. Хизматкорлар фонарни паст-баланд кўтариб, чувиллашар эдилар. Дарё бўйидан темир йўл излари бўйлаб, «Гранд-отель» га ва станцияга бордилар. Бу ерда ҳамма нарса ошкор бўла қолди: ойим қиз Рафикова қандайдир келишган жаноб билан жўнаб кетган эмиш... Улар бу ерга бирга келиб, бирга жўнаб кетишибди. Қаёққа кетишганини — ҳеч ким билмайди... Улар доимо французча гаплашганлар.

Рафикова хоним чурқ этолмай қолди. Ҳушидан кетишига сал қолди ва бирон нарсани англаш қобилиятиндан маҳрум бўлиб, тошдек қотиб қолди. У жимгина эрига боқди, кейин уни қўлидан тутиб, судраб кетди...

Кечаси ҳаво очиқ ва совуқ эди. Булутлар орасидан мўралаб турган ой, ўз нури билан ухлаб ётган шаҳар-

¹ Подтяжка — икки елкадан ўтказилиб шимга қадаладиган резинали тасма.

чани, тоғларнинг қор босган чўққиларини ёритмоқда эди. Оёқ остидаги қор гичирлар эди. Қизлар қўлидаги фонарларнинг ёниб турган пилиги лип-лип этиб қўяр, ҳеч ким чурқ этмас эди. Рафикова эрининг қўлига суяниб, беихтиёр қадам ташларди...

Тўсатдан шу яқиндан скрипка овози эшитилди.

Азизим, тунинг хайрли бўлсин, қониб-қониб ухлагин,
Бошинг ёстиққа қўйгач, ажойиб тушларин кўргин!..

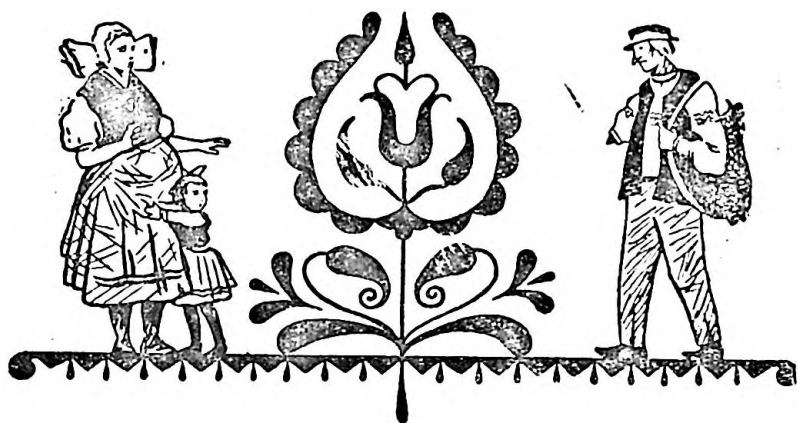
Ёқимли бу оҳанги, гўё табиатнинг тинчинин бузишдан қўрққандек, аста янграрди. Скрипка Малинованинг деразаси тагида чалинмоқда эди. Кўчадан сал нарида Брвеник турар эди...

Рафикова хоним бир дақиқа туриб қолди. У, ҳамма мазуркалардан ва чардашлардан гўзал бўлган, қалбнинг энг нозик бурчакларига кириб, ситам чекаётган сийналарга даво бўладиган бу ашулани билар эди. Унинг қалби аллақандай жўш уриб кетди, кўзлари ёшга тўлди. У уйнинг деворига суяниб, ҳўнграб йиғлаб юборди.

— Вой Милка, Милка! Мен энди одамларга қайси юз билан қарайман!.. Уларга қайси кўз билан боқаман!.. Эҳ, Милка, Милка...

1898.





Петер Илемницкий

ҚАЙТИШ

Кесилган терак сувга қандай ағдарилса, суд ҳукми ҳам Падих бошига шундай оғир юк бўлиб тушди. Дарё жўш уради, қалқийди, қирғоқларга кўтарилади-да, айланма ҳалқалари кўпайиб... тинчийди. Сув тинчигач, унинг бетиде ҳар қандай бахтсизликдан кулгандек яна бепарво ой жилоланади.

Падихнинг фикри-хаёли ҳам ана шундай жўш уриб кетди, бироқ, тинчланмади; ҳалқалар тобора кўпайиб борар, уларни ҳеч нарса тўхтата олмасди — унинг нафрат-ғазаби тўлиб тошган эди.

Падих суддан тўппа-тўғри қовоқхонага қараб йўл олди. У ерда бир-иккита танишлари ўтирарди; улар ҳўл, сассиқ столлар ёнида ўтириб, тамаки тортар ва ўзларидан нарироқдаги чириган пол тахталарига тупура

эдилар. Булар шу хуторлик мўйсафидлар эди. Очлик ва оғир меҳнат таналаридаги ҳамма кучни сўриб олиб, шундай қақшатиб қўйган эдики, бу мўйсафидларнинг фақатгина бўйнидаги қуришган пайлари билан, буришган қадоқли қўлларигина қолган эди, холос.

— Тангри ёрингиз бўлсин...— деди тўнғиллаб Падих ва улар ёнига келиб ўтирди.— Хой, қовоқхоначи, буларнинг ҳар бирига юзтадан қуй!— деди-да, ўтирганлардан сўради:

— Нима ичасизлар?

— Нега пулни совурасан?

— Ёки каттароқ пул ишладингми?

— Нима ичасизлар?!— деб қичқирди Падих тоқатсизланиб.

— Ҳа, агар шундай бўлса,— олхўри ароғидан.

Аввал бирга ичдилар, кейин Падих бўшаган юз граммлик стаканни қўлида қисиб, столга урди; унинг газаби қўзғаб:

— Ҳа, жуда кўп пул ишладим-да, жуда. Мана худди... суд залидан келяпман. Энди мол-мулкимни хатлаб кетишади.

Деҳқонларнинг қалин қошлари пешоналаригача чимирилди, ҳаммалари деярли бирданига сўрашди:

— Йўғ-э?

— Нега бундай қилишаркан?

— Кимга ёзадилар?

Падихнинг газаби қайнарди, лекин, у юз граммлик стаканни тўлдиришни буюрди ва шундан кейингина зўр билан аранг сўзлай бошлади:

— Кимга? Кимга бўларди, Шульганга-да. Уни худо ур... Ҳа, рост, ундан бир оз қарзим ҳам бор... лекин, ахир... Лекин, ахир мен унақа еб кетадиган одам эмасман-ку!

У стакандаги юз грамм ароқни бир кўтаришда ичди.

— Яхши зот-да, манави Шульган!— деб тасдиқлади ҳамшишалардан бири.— Тезроқ бойиб олмоқчи.

— Бунақанггиси бойийди ҳам...— маъқуллади Падих.— Қароқчилар тез бойийди. Агар ароқ ичиб қарздор бўлганимда... ғиринг демас эдим... Судга берсалар ҳам майли эди. Ахир ун, қанднинг йўлини қилиш керак эди-да... узун қиш, емоқ-ичмоқ зарур!

Ғазаб юрагини ўртаганидан у расамади билан гапи-

ра олмас эди. Кўзи олдидан гўё даҳшатли фильмининг кадрлари сингари, бахтсизликнинг беҳисоб паллалари ўтар эди. Ўтган йил қишнинг охирларида ўрмонда Падихнинг устига дарахт йиқилиб, хийла мажақлади. Ёз буйи кўрпа-ёстиқ қилиб ётди, бир оз картошка топиш учун хотини жонини жабборга бериб ишлади. Кейин қиш кирди. У аранг ўзини ростлаб олгач, ҳеч бўлмаса озроқ резги — тахта тайёрлаб, Чадцадаги яҳудийга сотиш керак деб ўйлади. Қайда дейсиз! Ишга аранг қўли борар эди, зўр-базўр тайёрлаган резги — тахта унинг аҳволини яхшилаётган эмас эди. Шунда ғиштдан қурилган дўкон ва қовоқхона эгаси, қорнига тушиб турадиган каттагина олтин занжирли Шульганнинг олдига қарз сўраб боришга тўғри келган эди. Шульган аҳмоқ эмас. У кимнинг номини қовоқхонасининг эшикларига бўр билан чизиш кераклигини, кейинчалик эса бу қингирқийшиқ ёзувларни маълум ўзгартишлар билан қарздорлар дафтарига киритишни яхши билади. Шульган жандармлар билан нотариусни бежиз меҳмон қилмайди, шаҳарда ҳам баъзи одамлар билан бекорга ошна-оғайнигарчилик қилмайди. У ўз ертўлаларидан вақти келганда ҳеч қандай зарар кўрмай, берганларининг ҳаммасини фойдаси билан қайтариб олиш ниятида кимга қанча нарса қарзга беришни олдиндан билади. Масалан, у Падих билан ҳам шундай қилди. Падихга ҳатто, тузга пули ҳам қолмай, қашшоқлик ҳар бир бурчакдан тишларини ғижирлатган бир пайтда, туриб қолган ун ва қиммат қанд берди, кейин эса пайтини пойлаб, Падихни судга берди.

— Пул йўқ, лекин, тўлашга мажбурсан. Мана, жандармларнинг қонунлари, — деб зорланарди Падих; унинг ғазабдан қайнаган қони ҳар бир томирида қайнарди. — Энди сигирни бер, деб келишлари муқаррар.

— Йўғ-э, бирданига сигирни бер дейдими, — дедилар деҳқонлар бир овоздан. Аммо, Падих бу билан тинчланмади.

— Мен Шульганнинг қандай одамлигини жуда яхши билиб олдим, — давом этди қайғуриб ва сўзларини оғир қисматига боғлаб. Нега қишда судга бермади? Ҳеч бўлмаса сўт ичиб туришсин, деб раҳм қилганидан деб ўйлайсизми? Йўқ, бунинг учун эмас! Бунақангги одамнинг раҳмини келтириш қийин... Қишда сигирни

боқиб беришимиз учун... Кўкламда ўтлоққа қўйиши мумкин.

Бу сўзлар қўргошиндек оғир эди, лекин, шундай бўлса-да, уларда на куч ва на умид экс этарди. Бу сўзлар асрлар бўйи тўкилган терга обдан қоришган эдики, Кисуседаги одамлар ана шу терлар орасида туғилар ва шулар ичида ўлар эди.

Мана, бошқалар билан бирга Падих ҳам уйга қараб йўл олди.

Ташқарида февраль, ҳали ҳамма ёқда қор, кечалари қаттиқ совуқ бўлар, дарёнинг зилол суви тагигача музлар эди. Дарё ана шу қоялар чўққисидан эриб тушиб, бу ўлкадаги ҳамма уйларнинг ғам-андух ва бахтсизликларини ўзи билан бирга олиб кетувчи сувини Вагга, водийга элтиб тўкар эди. Бу ерда бўлса плуг тиши тегиши билан қора тупроқ ер, ер остида қолиб чириган тўнка сингари майдаланиб кетар, серўт ўтлоқларда семиз ҳўкизлар боқилар, одамлар эса, оқ нон еяр эди. У ердаги текис водийдагилар, оламда Кисуце деган жой ҳам борлигини, бунда ҳар йили бўладиган бўронлар ва селлар ориқ ерларни ювиб кетишини, кейин эса бу ерда буғдой ҳам, жавдар ҳам тузукроқ битмаслигини, эркаклар хотинларнинг ёлғиз ўзини уйда қолдириб пул топиш учун Францияга, Кубага, Канада ва Аргентинага жўнашга мажбур бўлишларини ва у ерда ўз аламларини денатуратдан олишларини билишлари керак...

Деҳқонлар ўз хуторларига тарқалиб кетдилар, бу ерда Падихнинг ёлғиз ўзи қолди; у костёлни орқада қолдириб қишлоқ бўйлаб юқорига қараб юрди. Костёлнинг нари ёғида эса Шулъаннинг қовоқхонаси, Шулъаннинг ўзи эшик олдида туриб, заҳарханда қилмоқда. Қуриб кетгур шайтон... кўзини бақрайтириб турибди.

Падих катта йўлдан, ўз хуторига олиб борадиган сўқмоқ йўлга ўтди. Жилмайиб чиқа бошлаган қуёшнинг ўткир нурлари қор устиларини яламоқда. Падих қўлбола юмшоқ кўн этигини кийиб олиб, тапталган сўқмоқ бўйлаб борар ва йўл-йўлакай гижиниб сўкинар эди.

Муҳтожлик катта харсанг тош каби унинг бошига тушдики, энди ана шу оғир юкни жойидан қўзғатиши амримаҳол, юк бу ёрдамчисиз чувалчангни ўз оғирлиги билан эзиб, миқ этмай ерда ётганича одамларнинг қандай яшаётганлигини қарашга мажбур этган эди.

Эшикни очиши билан уйнинг бузуқ ҳавоси бурнига урилди. Полсиз ерда ўтирган кичкинагина қизча эски-тускидан қилинган исқирт қўғирчоқни ўйнаб ўтирар, хотини Кача эса дераза ёнида ўтириб, зиғирпоядан ип йигирмоқда эди.

— Ҳа, ишлар қалай?— деб сўради хотини, у кириб эшикни ёпгач.

Унинг қўллари эрини қучмади, у эрига кўзлари билан илтифот қилди холос, лекин, бу кўзларда ҳам қўрқинч ҳислари, ҳам умид учқунлари ёнар эди, бу кўзларда аллақандай тириклик аломати аранг йилтирар ва бу аломат:

— Ҳукм қилишди!— деган биринчи жавобни эшитган ондаёқ сўнишга маҳкум этилган эди.

Унинг киприклари пирпираб, кўзлари қоронғилашди ва чиройли юзидан икки томчи ёш оқиб тушди. Бироқ, шунинг ўзи ҳам етарли эди,— Кисуцеда йиғлаш одат эмас; бу ерда фақатгина кўзига оқ тушиб кўр бўлиб қолган кампирлар ва трахома касалига мубтало бўлган болаларгина йиғлашади.

Қишлоқда қандайдир агент пайдо бўлганида, ҳали тепаликлар бўйлаб кўклам шабадаси эсмаган, ялангликларни, шағал аралаш ориқ ерларни ҳали февраль қори қоплаб ётган пайт эди.

«Францияга ишга олиб кетиш учун деҳқонлар танланмоқда» деган овоза қишлоқ бўйлаб майин пар, умид қўшиғи каби, лайлатул қадр учиб ўтгандек тез ёйилди. Бу овоза ярим қоронғи деразалардан мўралаб, гўё, бу ўлкани қоплаган оғир касалликлар сабабини қидиргандек, аранг уриб турган қон томирини пайпаслаб кўргандек туюлар эди.

Деҳқонлар ҳаммани қизиқтирган бу янгиликнинг тўғрилигини билиш, агентнинг афт-башарасини ўз кўзлари билан кўриб, ўз тақдирини одамларнинг кафтига қараб пол очиб биладиган лўли хотинга ўхшаш, ўзларининг аллақачон унутиб юборган орзуларини рўёбга чиқиш ва чиқмаслигини унинг юзидан пайқаб олиш учун қишлоқ оқсоқоли томон отилдилар.

Агентнинг келгани тўғри эди.

У деҳқонлар кўзига чиройли кўриниб турган юмалоқ герби ва печати бор қоғозларни қўли билан писан-

да қилиб, мақташдан оғзи тинмасди: унинг ҳар бир сўзидан ярқираган олтин франк тўкилаётгандек, Франция эса сўлқиллаб турган оппоқ нону, уни бурдалаб ея бер, дегандек туюлар эди.

Қишлоқда эркаклар оз қолган, уларнинг кўпчилиги аллақачоноқ ер юзи бўйлаб тарқалиб кетган эдилар, қолганларида эса бу ишга журъат етишмас эди. Ҳозирча Шимолий Франция урушда хонавайрон бўлганича ётар эди: тортган азоб-уқубатларидан, тўлиб-тошган ғазабларидан ва ёлғон-яшиқлар билан қулоқлари тўлиб кетган оч-яланғоч одамлар, ёмон тушдан кейин ўзларига келолмаганидек, энди зўр бериб бошларини кўтармоқда эди.

Одамларча яшашни истаймиз!

Аммо, инсон бошига тушган ана шу чексиз дард-алам, таҳқирланиш ва алданишлар дарёсида бир неча минг бойнинг шўх ўйин-кулгиси туғулиши учун биров шахтада кўмир қазийди, биров вайрон бўлган заводларни харобалардан кўтариб тиклайди, биров снарядлар ўнқир-чўнқир қилиб ташлаган ерларни текислайди; лекин, ана шу меҳнаткашлар одамларча яшаш кераклиги ҳақида ўйлашга журъат эта олмайди!

Кисуцедда, ҳатто, «одамларча яшаш» инмалигини ҳам билмайдилар. Улар, бошпаналари бўлган ҳолда, гарчи унинг томи йиртиқ-ямоқ бўлса ҳам, фақат картошкадан ташқари, ақалли бир оз унга эга бўлишининггина истар эдилар, холос. Бошқа нарсанинг кераги йўқ. Лекин, уларнинг далаларини қоплаб ётган тошлар бу кулгили истакларни эшитгуси ҳам келмас, улар ўз ерларини ҳайдаб уни тошлардан тозалаш учун қанча уринмасин, барибир, бу уринишлар беҳуда кетарди.

Падих Францияга жўнашга аҳд қилди. У ўзининг салмоқдор ва забардаст қўлларига қараб қўйди — бу қўлларни бекор қўйиш чиндан ҳам ноикўрликдир.

— Мана, мен ёзилиб келдим,— деди хотинига, уйига қайтгач.

— Бу ерда ёлғиз ўзим рўзғорни эплай олармиканман?— деди, Кача қўрқа-қўрқа, этаги билан кўз ёшини артиб.— Яна Шульган бизга кўз олайтириб турган бир маҳалда. Ҳовлига кириб сигирни етаклаб чиқиб кетса.., Унда нима қиламан?

— Ҳечқиси йўқ, худо етказар,— деди Падих, унга тасалли бериб.— Бир йилгача ўзингни-ўзинг эплаган эдинг-ку, ҳозир ҳам эплайсан.

Шундай қилиб, жўнашга қарор қилишди.

Энди тезроқ жўнаб кетиш керак эди. Падих йўл тараддудини кўра бошлади.

— У ерда қандай бўлар экан, Штефан? Қўрқмай-санми? — деб ундан сўрар эдилар.

— Нимадан қўрқаман?— дерди у ғурурланганси-мон.— Уйда очдан ўлгандан кўра, бегона юртда яшган яхшироқ.

У қисқа вақт ичида бутун қишлоқнинг диққат марказида бўлиб қолганлиги билан ғурурланар эди: одамлар уни тўхтатиб, Франция тўғрисида уни-бунни сўрар эдилар, у, гўё у ерга бориб келган одамдек, уларга агент сўзи билан жавоб қайтарар, у ерни чиройли бўёқларда мақтаб кўрсатар эди.

Уйда бўлса сафар ҳақида оз гаплашар эдилар. Эри йўқ пайтларда Кача йиғлаб олар эди. Бир гал, у кўчадан яхши кайф билан келганида, эридан сўради.

— Штефан, бизга пул юбориб турасанми?... Бизни унутиб юбормайсанми? Бизга қийин бўлади-да!

Турмуш ғам-алам билан тўлган ерда муҳаббат сўзлари гапирилмайди. Гарчи Падихнинг хотини кўк-ламги шафақдек қизил юзли бўлса ҳам, у хотинини қучоқламади, ўпмади, бошини силаб-сийпамади. Бундай ҳолларда Кисуцедаги ҳамма одамларда бўлганидек, хўмрайиш билан, деди:

— Юбораман. У ерда яхши ҳақ тўлашармиш ва ҳамма нарса арзон эмиш.

Кейин охирги кеча келди. Жудолик алами Кача қалбида муҳаббат ўтини қўзғатди. Оппоқ қўллари эҳтирос билан уни қучиб олар ва худди дарахтларнинг музлаб қолган шохларидек унинг қучоғида умид билан совур эди, лекин, қалбининг бир чеккасида кўз ёшлари яширинган эди. Штефан бўлса бутун фикри-зикри билан аллақачон нотаниш ерларга бориб етган, хаёлида ўзини, шанба кунлари енгил ишдан кейин, душдан топ-тоза ва янги одам бўлиб ювиниб чиққач, чўнтагидаги иш ҳақи билан пивохонага қараб бораётгандек ҳис қилар эди. Бошига янги шляпа кийиб олган эди, албатта...

Шундай қилиб, одамларча яшаш нималигини ўйлаб кўришга журъат этмаган Штефан Падих иш қидириб

Францияга жунади. У юз минглаб поляклар, негрлар ва итальянлар ўз тақдирларига лаънатлар ўқиётган, юз мингларча номаълум солдатларнинг суяклари билан ўнгитланган далаларда яна жавдар ўса бошлаган, бу солдатларнинг ҳалокати эвазига кимлардир чўнтагини обдан тўлдириб олган ўша мамлакатга равона бўлди...

Яланғоч тепаликларда қийшайиб ўсиб турган қора арча туплари оралиқларида кўк ўтлар ўсиб чиқа бошлаган, узоққа чўзилган қишдан кейин болалар бузоқ ва сигирларни биринчи марта яйловга ҳайдаб чиққан пайтда Кача Падихова Ружана билан хайрлашди.

— Энди нима қиламиз,— деб бармоқларини эзар эди у,— энди бизнинг аҳволимиз қандай бўлади?!

Амалдорлар ҳузурида оғилхонадан Шульганнинг ўзи ҳайдаб чиққан сигир туёғи билан остонага урилди-да, қоқилиб кетди. У ўзининг ювош, аммо, ҳеч нарса тушунмайдиган кўзи билан Качага қаради, у бўлса гўё йиқиლაётган бошоқ каби, бутун гавдаси билан сигирнинг суяги чиқиб кетган сағринига ёпишиб олди.

— Ружана, ягона бэқувчимиз!..— дерди у, ҳатто оёғи остида ўрмалашиб юрган кичкина Веронкани ҳам унутиб.

— Хўш, хўш! — деди Шульган, арқонни тортиб, сигир унинг кетидан чиқди. У ҳаммага эшитдириб, тўнгиллади:— Эрингга неча марта айтдим: «Менга қара Штефан, қарзингни уз, сен туфайли менинг хўжалигим ҳам нураяпти, кўзингни очмасанг хонавайрон бўласан». Штефан бўлса бир чақа ҳам бермади. Бунинг учун мен... мен айбдор эмасман!

Качанинг тиззалари қақшарди. Йиғлай-йиғлай у аста-секин ерга ўтириб қолди. Бу ҳолни кўриб турган аёллар унга раҳмлари келиб:

— Қўй йиғлама, Кача, кўз ёши гамингни йўқота олмайди. У лаънати қурумсоқнинг жазосини худо берсин! — дедилар.

Бу билан улар ўз вазифаларини бажарган ҳис қилиб тарқалишдилар.

— Худо жазосини берсин!— беҳушлик билан такрорлади Кача. Лекин, бу беҳуда тасаллиларнинг фойдасизлигини у жуда ҳам аниқ сезди, бирданига ҳамма нарса фарқсиздек бўлиб қолди. Ҳа, Шульганнинг жазосини худо берар — уйига ўт тушар, бошига ўлим келар, бедаво касалга мубтало бўлар ёки яна қандайдир ба-

лога учрар. Ахир бу Качага ёрдам бермайди-ку, унинг оғилхонаси барибир бўшлиғича қолаверади-ку. Унинг тақдири яшин парчалаб, ёмғир ивитиб, бўрон синдириб ташлаган қарағай дарахтининг тақдирига ўхшайди: Ру-жанани ҳайдаб олиб кетганларидан кейин қарағайнинг охириги шохини синдириб олганларидек туюлди.

Бўм-бўш қолган уйда вақт ўтказиш, Кача учун жуда оғир эди.

Штефан кетганидан буён ҳеч қандай воқна рўй бермади. Ҳимжитлик ва иш билан тўлиб тошган нурсиз кунлар бирин-кетин ўтаверди, кунлар кетидан ҳафталар ўтди. Шундай ҳафталардан камида олтитаси ўтгач, Кача бирданига Штефаннинг аллақачон бегона юртга бориб етганлигини, гарчи, Франция Кисуцедан узоқда бўлса ҳам, у ерга қанотли ғилдиракларда почта олиб боришларини пайқади.

Кача эридан ўз муҳаббатига содиқлиги ҳақидаги хатлар кутмас эди,— почта бу ерли кишилар учун бундай мақсадларда хизмат қилмас эди.

Эрлар ватанга, сабрсизлик нималигини унутиб юборган хотинларига:

«Эсон-омон етиб олдим, ҳамма иш яхши бормоқда, ишляпман, жамғара бошладим, юбораман»,— каби хатлар ёзишар эди, холос.

Чунки турмуш оғир эди.

Кача ҳам шундай хат кутар эди.

У ҳовлига чиқиб, пешонасига қўлини қўйиб қуёш нуридан кўзларини яширганича почтальонга қарар эди.

— Франциядаги Штефандан хат борми?— деб қанча муҳтожлиги ошса шунча кўп сўрар эди, у почтальондан.

— Йўқ, ёзмаяпти Кача, ёзмаяпти! Бошқасини топганга ўхшайди,— деб жавоб берарди почтальон кулиб. Бу кулги заҳарханда эмас эди, у ердагилар бировларнинг дилига озор берадиган ғаразли ниятдаги сўзларни гапирмас эдилар. Бировлар бахтсизликда яшайдиган, бировлар яхши кун ўтказадиган ерлардагина ачиниш бўлиши мумкин. Кисуцеда эса ҳаммани ғам-муҳтожлик денгизи ўз гирдобига тортган, унда ғарқ бўлмаслик учун, ҳар бир киши шу денгизнинг сувидан истаса-иста-маса ичарди.

Ҳар ким фақат ўз бахтсизлиги ҳақидагина ўйларди.

Почтальоннинг шундай жавобларидан кейин Кача бармоқларини оғритар даражада эзиб уйига кирар, ўзини каравотга отиб гўё эсини йўқотиб қўйгандек, қимирламай жимгина ётар эди. Қичкина Веронка унинг олдида судралиб келар, этагидан тортар, қўлини чўзар, қўлтигини қитиқлар, аммо, онасининг индамаётганлигини кўриб, яна қўғирчоғи олдида борар эди.

Штефандан ҳали ҳам хат йўқ эди.

Кунлардан бирида тим қоронғи осмондаги юлдузларни қоплаб олган ва шабада ернинг хўшбўй ҳидини ҳамма ёққа таратаётган бир пайтда, Кача қишлоқнинг нариги бошидан уйига қайтар эди. У доимо Штефан ҳақида ўйлар, ҳар бир олинган нафас унга эридан хат йўқлигини эслатар, у ёки буларни унутиб юборган ёки касал бўлиб қолган эди. Ёвуз тақдир уни ўз қучоғида қисмоқда ва одамни маст қилувчи кўклам ҳавоси унинг кўкрагига тошдек оғир туюлмоқда эди.

Кача Шулъган қовоқхонасидан ўтиб, қовоқхона деразасидан нурсиз ёруғ тушиб турган кўчадан бир оз юргач орқасидан енгил қадам овозлари эшитилди. Қоп-қора кўланка унга яқинлаша бошлади. У, синчиклаб қараб, келаётган одамнинг эркаклигини англади.

— Салом!— деди Кача шошиб-пишиб: Кисуцеда эркакларга биринчи бўлиб хотинлар салом беришади.

— Салом...— деди ўткинчи бефарқ ва бирданига ажабланиб йўл ўртасида қотиб қолди. Жимжитликда фақат Качанинг оёғидаги пойафзалнинг тез-тез ғижирлашигина аниқ эшитилар эди. Унинг кўз қараши Качанинг елкасини куйдиргандек бўлди, уни ҳамон йўл устида қотиб турганини сезиб, Кача уйи томон чопиб кетди. У қўрқмади, лекин, нотаниш кишининг кўланкаси унинг юрагига қандайдир сирли ҳиссиётлар ва ташвишлар тўрини ташлади.

Унинг қалбида нимадир портлагандек бўлди,— у қаёқдандир пайдо бўлган бу учқунчанинг нималигини англай олмас эди: лекин, Кача, ер янги ҳаётга тўлаётганлигини, водийлардан эсаётган шўх ўйноқи шабада деразалар ёнида ўсаётган ва бир кунда тотли шарбатлар билан тўлган дарахтларни қучаётганлигини худди шу кеча пайқади.

Тонгда уйқу аралаш унга қишлоқдаги ашула овозлари ва маст-аластларнинг бақирлиқлари эшитилиб турарди.

Эртаси кунн, Кача огилхона олдида чайир тўнкани ёрмоқчи бўлиб уринаётганида у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтиргани Кашубова хола кириб келди.

— Ўтин ёриш хотинларнинг иши эмас,— деб уқтирди хола, гап бошлаш ниятида.

— Қийин,— тасдиқлади Кача, болтани тўнкага урар экан, болта тўнкага кириб қолди, тўнка ҳатто дарз ҳам кетмади.

— Бугун кечаси бақиришганларини эшитдингми?

Кашубованинг кўнгли нимадандир ғаш кўринар эди, шунинг учун ҳам қалбини енгиллатиш учун ким билан бўлса-да суҳбатлашишни истар эди.

Кача жавоб бермади. У ашулаларни ҳам, бақириқларни ҳам эшитган эди, лекин, у энди тушини ҳақиқатдан фарқ қилолмас эди.

Холанинг кўнгли эса ғаш, сўзида давом этарди:

— Ҳамма эркаклар уйга эрталабга яқин, маст-аласт қайтишди. Менинг чолим ҳам... қуриб кетгур... келиши билан ўзини каравотга отиб, данг қотиб қолди.

Кача унга бепарво қараб турар эди. Эркакларнинг қаерда нималар қилганликлари билан унинг нима иши бор! Унга қолса, бўйниларини узсинлар! Тўнка ўлгурни ёрса эди...

— Биласанми, уларга ким қуйиб берганини?

Ҳаммасини айтиб бермаса Кашубованинг кўнгли тинчимайди.

— Ким экан?

— Михал Валенчик.

Качанинг оёқлари ерга кириб кетгандек туюлди, қўли болтада қотиб қолди. Унинг бўғиқ қичқирғигина Качанинг ҳайратини билдириб қўйди.

— Михал?!

— Михал!— такрорлади Кашубова.

— Ахир у Америкага кетган эди-ку!

— Қайтиб келибди... Тозаям пулни исроф қиляпти дейишади... Унда шунча пул кўпмишки, биз бу пуллари тушимизда ҳам кўрмаган эмишимиз. Чолим айтиб берди. Чол ҳозир ҳам хуррак отяпти... Маст ўлгурнинг боши ёрилаёзгудек бўляпти.

Кача бу янгиликка сира кўника олмади. Михал беш йил бурун Америкага кетган эди. Ундан олдин эса Качанинг деразаси тагига озмунча келмаган эди: у вақтларда қоронғи осмонда оловли юлдузлар ёниб турар

эди... «Кача, сени оламан, биз яхши кун кечирамиз. Ма-на кўрарсан, фақат сўз бер-чи...» деб Михал уни ишонтирарди.

Лекин, Кача, худо билади нима учун сўз бермаган. Кейин ойнани ҳам ёпиб олган.

— Беш йилда унча кўп пул ишлаб бўлмайди,— деди яна воқеликка қайтиб, Кашубовага.

— Ёлғиз кишининг бир ўзи ишлай олмайди, албатта,— деди хола,— лекин, айтишларича... амакисидан унга кўп мерос қолган эмиш, Пираварчакнинг ўлимидан кейин, жойи жаннатда бўлсин...— Сен уни билмасанг керак, у узоқ вақт Америкада яшади. Михални, ўша ёққа у чақирган эди.

— У...— Кача гўё тушида холага жавоб бераётган-дек ўзини ҳис қилар эди, унинг овозидан, бунга ишонма-ётганлиги сезилиб турар эди.

Михал жўнаши олдидан кўчада уни тўхтатиб: «Башарти Америкада бошимга ёмон кун тушса, шуни биллиб қўйки, Кача, бунга сен... сен сабаб бўласан» деганини ҳалигача унутолмайди.

Уша вақтда Михал жуда ёш йигитча эди.

Кўчадан почтаёон ўтди.

— Ҳеч нарса йўқми?— деб сўради Кача.

У ёлғиз бир сўзнигина айтди, лекин, шундай бўлса ҳам унинг овози титраб кетди, гўё почтаёоннинг:

— Ҳеч нарса йўқ!— дейишини олдинданок билар эди.

Кача қорамойдан кир бўлиб кетган этагини кўзларига суртди. Бирданига юракни ўртаб юборарлик даражада оғир туюлиб кетди, гўё у нимага ишонган бўлса, нимага умид қилган бўлса, ҳамон қандай кечинмалар билан яшаган бўлса, ўша нарса қўлтиғидан тушиб кетгандек бўлди, қандайдир, қалбнинг энг чуқур ерида, ички ҳиссиётларга тўла кўз ўнгида, битмас-туганмас ёлғиз алам-қайғугина гавдаланди.

Лекин, худди ана шу минутда қаердадир пароходлар ҳалок бўлиши, фабрикалар ёниб кетиши, шахталар порташи мумкинлиги унинг хаёлига ҳам келмас эди...

— Штефанга нима бўлди экан, нима учун хат ёзмайди?— Кашубова ўз-ўзидан сўрагандек савол берди.

Кача намли кўзларидан этагини олди ва тўппа-тўғри қўшнисининг юзига қаради. Унинг кўзлари алапга-дек ёнар, бутун бориғини ғазаб ўти қоплаган эди,

Қимга қаршин?...

Кашубова кетгач, ўтишларни териб, уйига кирди. Полда кичкина Веронка ўтирар, серхархаша қўғирчоғини аллалаб, юпатар эди:

— Тинчлан, кичкинтойим, тинчлан, ҳозир сенга бўтқа пишириб берамиз!..

Қача жилмайиб қўйди, печкадан кулни олиб, ўтин қалади.

Бу ишларни гўё тушида қилаётгандек эди. У кун бўйи ноаниқ ҳис-туйғулар асоратида яшади, бу ҳис-туйғулар унинг қути ўчган чеҳрасида алоҳида кўриниш ҳосил қилар эди. Кейинги ҳафталардаги кечинмалар, келажакнинг ёруғ бўлишидан ҳеч қандай дарак бермайдиган машаққатли муҳтожлик унинг теварагида даҳшатли ҳалқа ҳосил қилгандек туюлар ва ўзини бу ҳалқадан асло қутулолмайдигандек ҳис қилар эди.

Штефан...

Штефан бундай деган эди... «Аҳволимизни енгиллатиш ҳамда битта нонхўрнинг кам бўлиши учун мен Францияга жўнаб кетаман. Ишлаб пул топсам — юбораман». Шунинг учун Қача, унга бутун умидини боғлаган эди. У Штефан билан фахрланар эди: ахир ҳақиқий эркакларгина бундай нотаниш дунёга шу қадар дадиллик билан борадилар-да. Қалбининг ич-ичида: Штефан пул юборгунча бир амаллаб, ақалли картошканинг ўзи билан тура олсам, пул келгандан кейин Шульганга қарзни тўлаб, сигирни қайтариб олиб келар эдим, деган умид учқунчаси милтиллаб турар эди. Лекин, бу учқунча ўчиб қоронғилик бошланди.

Бунинг устига бугун Михал Валенчик қайтиб келибди. Бир вақтлар унга таҳдид қилган йигит. Ҳозир унга яхши...

Қачанинг ёдига кечаги учрашув келди, нотаниш кимсанинг кўзлари, худди чўғга айланган иккита темир чивик каби яна унинг елкасини куйдиргандек бўлди. Энди Қачанинг — у Михал эканига шубҳаси қолмаган эди. У, кўнглига келган қандайдир ҳислардан титраб кетди-да... тезгина эшикка юз ўгирди.

Хонанинг бурчагида, қоронғида... баланд бўйли... кимдир турарди...

Ҳа, бу катта дуб тоқчанинг сояси бўлса керак, ахир қоронғи тушяпти-да.

Уй қоронғиликка кўмилгач, Веронка, овқатланмаёқ қўғирчоғини қучоқлаб уйқуга кетди, Қача қандайдир

бирон воқна рўй беришини, ниҳоят, бутун уйни босиб ётгандек сезилган оғир тошнинг қулашини сездди.

У ҳовлига чиқиб бир оз турди. Тим қоронғиликда тепаликдаги баъзи уйларнинг ёруғ деразаларида хирагила чироғлар милтиллаб кўринар эди. Қаердадир ит ҳурди. Мана бошқа итларнинг тинмай вазиллаши атрофларгача ёйилди. Лекин, тез орада ҳамма ёқ сукутга ботди.

Қача қайтиб уйга кирди. Ёниб турган лампа ёруғидан тун деразанинг орқасига чекинди. Печкада ёнаётган оловнинг сўнгги алангалари ўчмоқда эди.

У оғирлашиб бораётган бошини қўлларига қўйиб, стол ёнида узок вақт ўтирди.

Жуда эҳтиётлик билан, тасоввур қилинганидан ҳам секинроқ эшик очилиб, худди шу равишча ёпилди.

У ўйнаб турган ёввойи кўзларини тикиб, шу ерда турар, шляпасининг тагидан сочлари, гўё юзига оқиб тушаётган қора мой каби, осилиб турар эди.

— Кача!...— гўё бу сеҳрланган жимжитликни бузишдан кўрқаётгандек, эшитилар-эшитилмас қилиб чақирди.

Қача сесканиб кетди, у ўзининг жафо чеккан, аммо шахлолигича қолган кўзлари билан унга қаради ва, худди унча ажабланмагандек сўз қотди:

— Нега сен... келдинг?

— Кўриш учун...— деди у.

Унинг илгарилари сезилмаган, итоаткор овозини эшитиш ғалати эди.

У стол ёнига, тўппа-тўғри Качанинг рўпарасига ўтирди. Бу ориққина жувон ҳали ҳам жуда гўзал эди; унинг чехрасида йигирма бешинчи баҳорнинг гуллари кўрқаписа очилмоқда, юзлар эса, олтинсимон сочлар тўлқинида чўмилаётгандек эди. Болалар, йўллардаги крестларда қайғу чекаётган мадоннани худди мана шундай олтин ранг гулчамбарлар билан безатадилар.

— Кача, Штефан билан яхши турибсанми?

— У Францияда.

— Эшитдим.

Қача бошини эгди, кўзларида ёш ялтиради.

— Ҳаммасини эшитдим,— деб сўзида давом этди Михал.— У нима учун жўнаб кетганини ҳам биламан. Шульган сигирларингизни олиб кетганини ҳам биламан.

— Сўрадингми?

— Йўқ... Одамларнинг ўзлари гапириб беришди.
— Ҳаммаси беҳуда гаплар. Айт-чи... Нима учун келдинг?

Михал қўлини кўкрак чўнтагига тикди.

— Эшитдингми... бугун кечаси? Мен ҳамма деҳқонларни ичирдим. Менинг қай аҳволда кетганлигимни эсга олсинлар-у, қай таҳлитда қайтганлигимни кўрсинлар деб ичирдим.

У мақтана бошлади. Чўнтагидан букилган бир талай пул чиқариб уларни стол устига ташлади.

— Ол, Кача!

— Нима қиялпсан ўзинг? Нима учун келдинг?

— Пулни олишингни истайман. Қанча керак?

Кача ўрнидан турди, унга мулойимгина қаради, лекин, унинг бутун танаси бўшашиб кетди. «Мақтанчоқ!» деб ўйлади, ва бир оғиз сўз айтмай, аста ўтирди.

Деразанинг орқасида тим қоронғида гармон садоси остида аста-секин ашула овози эшитилмоқда эди:

Горелище Чадце, дилдор,
Костёл қир ортида, боқ!
Сол ўринни, чатма гулдор
Кўрпаларни сол тезроқ.

У қулоқ солиб турди-да, кулиб юборди:

— Йигитлар сайр қилишга кетишяпти...

Кача жавоб бермади; кимнингдир кўринмас қўли бутун оғирлиги билан унинг бошига тушди.

— Бир вақтлар мен ҳам шундай юрар эдим,— деди у кўнгилчан овоз билан. Кача унда бундай оҳангнинг қаердан пайдо бўлганлигини тушунолмади ҳам.

— Сеникига келардим... Эсингдами? Фақат дераза тагидан кетардим... Уйингга ҳеч киритмас эдинг. Мен сенинг учун...

У сўзини тугатмади, қўлини силтади ва аччиқ-аччиқ кулди.

Кача йиғлаб юборишдан ўзини зўрба-зўр тутиб турар эди. Унинг тўлиб-тошиб турган бечора юраги ёрилиб кетишига сал қолди

Михал ўрнидан турди, шляпасини бостириб кийди, лабларида қандайдир ноҳуш кулги пайдо бўлди: бармоқлари билан пулларни олар экан:

— Сенга қанча кераклигини яхши биламан,— деди.

У бир қисм пулни ажратиб, Кача олдига сурди, қолганларини яна ўшандай бепарволик билан эски қоғоздек ғижимлаб чўнтагига солди. Унинг бу ҳаракатларида қандайдир таҳқирлаш, сезилмас такаббурлик аломатлари кўринар эди.

— Шульганга бер-да, сигирингни қайтариб ол. Қариндошим қарз берди дерсан.

Кача ҳеч нарсани кўрмас, қулоғи шанғилларди. Шундай заиф бу аёлга қаттиқ кураш олиб боришга тўғри келади.

— Сен, Михал, буни ҳеч кимга айтмайсанми?

У жавоб ўрнига унинг олдига келди, одат бўлиб кетган қандайдир енгил ҳаракатлари билан уни ўзига тортди ва лабларини иссиқ бўса ўти билан ёндирди.

Кетидан эшик ёпилди...

У қоронғида илдизларга қоқила-қоқила шахдам қадам ташлаб борарди. Яланглик, гўё аламини ичига ютган одамдек жим эди. Михал эса пастга, қишлоққа қараб борар эди, унинг қалби шод ва ёришгандек эди. Қачонлардир у Качанинг олдидан ғамгин қайтар эди... «Жўна Михал, жўна, мен сенга тегмайман!»— дер эди у. Йигитлар, бирорта қиз ҳам уни ёқтирмайди деб Михал устидан кулар эдилар: Эндичи, энди ҳамма нарса тамомила ўзгарган. Кеча қишлоқдагилар уни назар-писанд қилмас эдилар. Америка тўғрисидаги аллақачон унутилиб кетган тарихлар эсга олинди. Қишлоқдаги эркакларнинг ярмиси у ерга бориб келган. Улар Пенсильвания фонтанларидан чиқаётган нефтга беланиб, Огайо кўмир шахталарининг чангига қорилиб ва Чикаго кушхоналарининг қонига бўялиб, бу ерда тақир тепаликларда сўнги долларларини фаросатсиз сарфлаш учун қайтган эдилар. Михал ҳам, мингларча кишилар сингари ўзининг қайтишини ҳаддан ташқари майхўрлик билан нишонлади.

— Пулни ҳар ҳолда олди,— деган, худди Кисуцега ҳайқириб оқиб келаётган баҳор сувларидек, шовиллаган фикр бошидан ўтди.— У яхши-да, чиндан ҳам яхши!

Кача пулни нима қилиш ҳақида узоқ вақтгача бир қарорга келолмади. У Шульганнинг олдига боришга сира журъат етолмади — пул унинг кафтини куйдираётгандек эди. Кача уларни қандайдир эски бир китоб орасига солиб, токчага бекитиб қўйди.

Ташвишли фикрлар уни безовта қилар эди: шунча пулни олиб борса Шульган нима дейди, қўшниларга ҳам худо беради-да, роса ғийбат бошланади. Бироқ, яқинда унинг ҳаётида рўй берган бир воқияни эслаб, бирданига томоғи қақраб кетди, ютиниб олгач, бир қарорга келди.

У бир вақтлар Шульганнинг олдига бориб бир оз ун ва бир шиша керосин сўраган эди. Чунки бошқа иложи қолмаган эди.

— Пулинг борми?— деб бақирди Шульган.

Йўқ, унинг пули йўқ эди.

— Қанақа одамсизлар ўзларинг?— деб бақирди унга қовоқхоначи, бундай ҳайқириқлари билан қора кўнглидаги андаккина инсофини ҳам улоқтириб ташлади.— Пулсиз тариқдай дон ҳам бермайман. Қимга арз-дод қилсанг қилавер...

Судхўрнинг бу сўзларидан донг қотиб қолган Кача, жойидан қимирлай олмас эди.

— Жўнаб қол, уйингга жўна,— деб яна бақирди Шульган,— бекорга кутаётибсан. Айтяпман-ку: ҳеч нарса бермайман!

Энди, таҳқирланганларини эсга олиб, Кача пулни тўлашга қарор берди. Пулни проценти билан тўлади-да, Шульгани ҳайратда қолдириб, сигирини ҳайдаб кетди.

У биринчи марта эркин нафас олди, кўнгли қувончга тўлди. Апрельнинг охирлари эди, аммо, Кача эндигина биринчи чуғурчуқнинг хонишини эшитди, тепаликнинг этагидаги дастлабки гуллар очила бошлаган ўрмончани кўрди.

Кечқурунлари, қора булутлар пастлаб, осмонда сайр қилиб юрганда, этаклардаги ва тепаликлардаги уйлар худди нам қоронғилик билан қопланганда, сўқмоқларнинг бошини ҳам, охирини ҳам топиб бўлмайдиган чоқларда, Михал қоронғилик ичидан жимгина кириб келар эди.

У катта стол ёнига ўтирар, шляпасини олиб, бурчакдаги ўриндиққа отар, шунда Кача унинг қонга тўлган, тунги тўхтовсиз майхўрликлардан шишиб кетган кўзларини, чуқур ажинлар босган ва қандайдир қоронғи фикрлар яшириниб ётган пешонасини кўрар, ҳайвоний бақириқ-чақириқлардан хириллаб қолган бўғиқ овозини эшитар эди.

Бир гал, ўтган тундаги маст-аласт майшатпарастиликлардан ҳали тамомила ўзини ўнглаб олмаган ҳолда келганида, Кача унинг ёнига яқинлашди-да, қўлини унинг саксига қўйиб, азоб чеккан кўзларига мулойимлик билан қараб, ундан сўради:

— Айт-чи Миша, нима учун шундай қилияпсан?

Михал унинг қўлини ўз қўлида қаттиқ қисиб, сўзларини мумкин қадар кўпроқ таъсирли қилиб айтишга интилиб деди:

— Нима учун? Шунинг учунки, мен... сени севаман!

Кача қўрқинч аралаш сесканиб кетди, унинг киприкларини бир неча бор кўтарилиб, яна пастга тушди; у ўз қўлини унинг иссиқ кафтида қолдириб, деди:

— Бекорга валдирайверма, Миша. Биласанки... эрим бор.

— Штефанни... келишини худо билади,— деди у Качанинг эски дардига дард қўшиб.— Кетди, зиммасидан ғамини улоқтирди, ҳаммасини унутди.

Кача қалбининг энг нозик ерида дардли кўз ёшлари қайнаб кетди. Лекин, Михал бу кўз ёшларнинг ташқарига чиқишига йўл қўймади. У Качани яна ҳам ўзига яқинроқ тортди ва ёнига ўтказди.

— Илгари менга ҳеч ким қарамас эди. Ҳозир бўлса истасам — қовоқхонада ўтириб, бутун қишлоқни сотиб оламан. Бир вақтлар йигитлар мендан кулишар... қизлар ёнларига йўлатмас эди... Эндичи? Энди мен истаганимга уйланишим мумкин...

— Бўлмаса нега уйланмайсан?— Качанинг оғзидан чиқиб кетди.

— Истамайман!— деди ва секин, қўшиб қўйди:— Ахир сени эрим бор-ку, Кача...

Михал уни маҳкам кучиб олди, у дарахт баргидек, қучоғида титрар эди: янги ҳис-туйғулар билан тўлган қалби хурофот ва одатлар устидан эрталабки пушти ранг тумандаги оппоқ булутдек учиб кетди.

Деразага тасир-тусур ёмғир ёға бошлади. Бирданига бошланган шамол сув томчиларини қаҳр билан ойнага урмоқда эди.

— Ёмғир,— биринчи бўлиб пайқади Кача.

Михал қаратгани ташқарига чиқди. Эшикни очганида, гонага сувнинг шатир-шутур қилаётганлиги эшитилди. V қайтиб кирди ва қўлини артиб:

— Емгир эмас, жала!.. Афтидан, бўрон бўладиганга ўхшайди,— деди.

Қача индамас, хавотирланиб ўйланар ва унга қарар эди.

Михал унга жуда яқинлашиб келди ва қучоқлаб, ҳаяжонидан титроқ овози билан шивирлади:

— Қача, бундай ҳавода... ҳатто итни ҳам ҳайдашмайди...

У жавоб бермади, фақат бошини унинг елкасига томон эгди ва унинг бўйнидан қучоқлаб олди...

Шундан бўён Михал кечалари тез-тез Қача олдига келадиган бўлиб қолди. У бошқа йигитларга, Штефанга ўхшамас эди. Қача ўзининг оддий қалби билан буни яхши ҳис қилар эди; Михал унинг қўлидан ушлаб, сочларини, юзларини силар, кенг кўкрагига босар эди. Штефан бўлса ҳеч қачон бундай қилмас эди. Штефан севги ҳақида ҳеч қачон гапирмас эди: унинг шунча йил мобайнида машаққат билан нон топиб келган болтаси оғир эди, сўзлари бўлса, худди занг босиб кетган оғир занжирнинг бўлаклари сингари бесўнақай бўлиб, бир-бирига қовушмас эди.

Бир кун кечаси, шамол худди енгил туфли кийиб олган қиздек, жимгина у чўққидап-бу чўққига эсаётган бир пайтда, Қача Михалга шивирлади:

— Михал, қулоқ сол... иш ёмон!

У қўли билан бошини ушлаб чалқанчасига ётганича, бепарво сўради.

— Нима гап?

— Бўйимда бўлиб қопти...

У қандайдир бегона овоз билан кулиб юборди ва жим қолди.

— Нега индамайсан?

У яна калта-калта кулди, сўзларида эса яширинч қувонч сезилар эди:

— Мен ўғил кўраман!

У эрталабга яқин кетди ва йўлда кетаётганда тонг ёришди. Михал шаҳарга қараб борар эди. Экинзор устидан крест шаклида бир тўда қора қарғалар учар эдилар.

Қачанинг Шулъанга қарзини тўлаб, сигирини олиб келганлигини тез орада бутун қишлоқ билди. Кампирларнинг тишсиз милклари бу воқияни узоқ вақтгача чайнади, ҳамма ғийбатчи аёллар олдида: «У пулни қаёқдан олди экан?» деган қийин масала пайдо бўлди.

Бу сирни билиш керак эди. Бироқ, ҳеч ким бу савол билан Качага тўғридан-тўғри мурожаат қилишга журъат эта олмади. Унинг ўзи эса ҳеч ким билан гаплашмас эди.

Михал Качага пул билан ёрдам бериб, унинг зиммасига олдингидан оғирроқ янги уқубат юклаб кетган кундан буён, у қишлоқда онда-сондагина кўринар эди. Унинг мақтанчоқлик билан қилган кирдикорлари ҳақида одамлар қулоқ эшитмаган гаплар айтишар эди; бу кирдикорлар ҳақидаги гап-сўзлар, дарахт йилдан-йилга ўз шохларини ёйиб тобора йўғонлашгани каби, оғиздан-оғизга ўтар ва соат сайин кучаяр эди.

Номус Качага азоб берар эди, у одамлардан ўзини олиб қочар ва ўткинчи одамларнинг саломига бир хилда жавоб бериб, қаторларини ёлғиз ўзи чопар эди.

Қишлоқ устида май оғи янгради, ҳамма ёқ шўх қўшиқларга тўлди, Качанинг қадди айбининг оғирлигидан букилиб қолди, эндиликда бу айб унга бир вақтлари қутулгани бахтсизлик жаридан кўра ҳам даҳшатлироқ туюлар эди. Михал сўнгги марта келганидан буён анча вақт ўтди. Тобора Кача кўпроқ виждон азоби чекар, лекин, айбининг нақадар оғирлигини тасаввур қилолмас, костёл руҳонийсидан эшитган насихатлари руҳий озик беролмас эди.

Бир куни уйи олдида у почтальонга дуч келди. Кача унга бепарво қаради.

— Нима, Штефандан энди хат кутмайсанми?— деб сўради почтальон одатдагича кулимсираб.

У бошини тебратди.

— Мана, ол бўлмаса!

У Качага французча зангори маркали конверт топширди. Конвертга ўзга кимсанинг қўли билан адрес ёзилган ва орқасида Штефаннынг адреси кўрсатилган эди.

У уйига кирди-да, хатни очди.

«Шундай-шундай,— деб ўқирди у Штефандан келган ва нотаниш қўл билан ёзилган хатни,— тақдирдан қочиб қутулиб бўлмас экан. Келишим билан дарҳол, шахтада рўй берган портлаш мени мажруҳ қилиб қўйди. Унг қўлимни майдалаб ташлади. Ҳозир башарамни ҳам таний олмайсан. Менку сенга аллақачон хат ёзган бўлар эдим-а, бироқ қўлимни қимирлата олмайман, касалхонада словакча ёза оладиган ҳеч ким йўқ эди. Ҳозир бир

киши келиб қолди, унинг оёғи синган. Энди узоқ ётмайман, ўйлашимча, ёзда уйга жўнатсалар керак...»

Бу хабар Качанинг силласини қуритди. Унинг юзи оқариб кетди, қўли билан столни ушлаб, сустилик билан скамейкага ўтирди.

Штефаннинг юзи ва қўлининг абжағи чиқиб кетганлигига у тушуниб ҳам етмади, унинг миясида «... ўйлашимча ёзда уйга жўнатсалар керак...» деган фикр жойлашиб қолган эди.

Оилани қашшоқликдан қутқариш учун елкасига халтасини осиб, олам бўйлаб кетган Штефан уйга қайтади, ёлғиз ўзи қолиб қандайдир йигит билан ўйнашган хотинини кўради. «Сен бу ерда хўп яхши хўжайинлик қилибсан-да»,— дейди-да, уни ура бошлайди ва кейин умрбод... бундан бошқа чора қолмайди.

Кача ўзини жар ёқасида тургандек ҳис қилар эди. У қўрқар, миясига нуқул ёмон, қўрқинчли, чалкаш фикрлар келар, заиф қалб устидан тантана қилиб, даҳшатли «шарпалар» тубсиз чуқурликка судрагандек туюлар эди.

Тушда Кача овқат пишириб, Веронкани овқатлантирди ва ўйнагани уни ҳовлига чиқариб юборди. Кейин аста-секин скамейкадан полга сирғаниб тушди-да, қўлини бошига қўйиб, худди сув устига эгилиб тушган мажнун толдек қотиб қолди. Ибодат сўзлари унинг онгига бориб етмас, сув тўла бочкага урилаётган болға зарбидек, бўғиқ эшитиларди.

Тушдан кейин Қашубова хола кирди. Қишлоққа Штефандан хат келибди, деган хабар тарқалди,— унинг нима тўғрисида ёзганлигини билиш керак эди.

— Ойинг уйдами?— деб сўради хола Веронкадан.

— Уйда,— деб жавоб берди қизча кўм-кўк кўзлари билан уйни кўрсатиб.

Қашубова эшикни очмоқчи бўлди, лекин, у очилмади.

У куч билан эшикка ёпишди ва қия очди. Бутун кучи билан эшик дастасидан тортиб эшикни очганида худди белидан икки бўлак бўлингандек Кача остонада ётарди.

Эшик дастасига бойлаб қўйилган сиртмоқ томоғидан бўғар эди. Бечора Қашубова эсини йўқотиб, кўчага югурди ва овозининг бориचा:

— Ёр-дам бе-ринг-лар!— деб бақирди.

Кишилар чопиб келиб, Качани сиртмоқдан чиқаришди.

— Ўзини-ўзи яқинда осибди,— деди эркаклардан бири.

— Қани, хотинлар, тезроқ сув келтиринглар!— деб буюрди бошқаси.

Сув келтирилгач, уни ҳушига келтира бошлашди, устидан кийимларини еча бошлаганларида, юбкасини тушираётган Кашубова ориқ қўли билан унинг қорнини ушлаб, уҳ тортди ва:

— Ия... у... ҳомиладор экан-ку!— деди.

Ўз истагидан ташқари ҳаётга қайтарилган Кача, кишилардан қочиб юрди. Агар иложи бўлса у ўзидан ҳам қочиб кетар эди.

У, худди кўр кишидек уйда гир айланарди, қўрқинч кўзларида кун сайин кучлироқ акс этарди. Бутун июнь давомида қишлоқда унинг тўғрисида шивир-шивир гап қилдилар, бошқа айбдорни топа олмай, фақат уни қораладилар. Шульган тўғрисида ҳам сўз юрита бошладилар: бу уйдирма гаплар Кача қарзини тез тўлаганлигидан бир оз ҳақиқатга яқиндек эди, унинг қарзни қандай қилиб тўлаганлиги ҳали ҳозиргача ҳеч кимга аён эмас эди. Бу янги ғийбат Качанинг қулоғига етганда, нафрати қўзғаб кетди. Шульган бу ҳодисадан фойдаланиб, қарздорлар билан ҳисоб-китоб қилиб олиш мақсадида, баъзи тухматчи хотинларни судга берди.

Почтальон Штефандан янги хат олиб келди.

«Кача, ҳўжаликни қандай бошқарганлигини билман. Одамлар ҳаммасини менга ёзишди. Аммо, уларнинг ғийбатларига ишонмайман. Қайтгач, ўз кўзим билан кўраман. Келгуси якшанба кuni кутиб ол».

Энди Качага ҳаммаси ҳам аҳамиятсиз эди. У эрининг келишини, ўз кўзи билан кўргач қандай ҳукм чиқаришини биларди.

Томоғини нимадир бўғар, қуйилиб келаётган кўз ёшларини тўхтатишга уринмас ҳам эди. Захил юзларидан йирик кўз ёшлари оқиб тушар эди. Кача ўзига ҳам, унинг учун энди шундай раҳмдил туюлган Штефанга ҳам, ниҳоят уни ва ўзини ҳалокатга судраш учун ҳаётда икки бор унга рўбарў келган Михалга ҳам ачинар эди.

Иккинчи хатдан кейин, қишлоқдагилар тилга киришди:

Штефан Качага хат ёзиб, болани чўқинтириш учун пул юбораман деганмиш, деб очиқдан-очиқ заҳарханда

қилишар эди. Аллақачондан буён қишлоқда кўринмай кетган Михал Валенчикни эсга ҳам олмай қўйдилар: овозаларга қараганда, у Жилина¹ қовоқхоналарида, тунги исловотхоналарда соғлом ақлининг сўнгги қолдиқларидан ҳам маҳрум бўлмоқда эди.

Якшанба куни туш пайтида Кача Веронка билан станцияга жўнади. Оппоқ чепеци² остида унинг катта кўм-кўк кўзлари содиқлик билан порлаб турарди, юзидаги табассум билан бирга офтоб нури ўйнар эди.

Йўл ёқасида темир йўл излари узоқларга чўзилиб кетган. Излар қўёшда худди иккита катта илонга ўхшаб товланарди. Мана ярим станция — боқчада қип-қизил чинни гуллар очилиб ётибди, ҳар бир атиргул ёнидаги яшил тирговичда шишадан қилинган шар ярқирайди.

Уч марта қўнғироқ чалинди.

— Поезд тезда келадими? — деб сўради Веронка.

— Ҳа.

Ён-атрофида одамлар юришибди. Озода кийинган, кулиб турган Качага қарашади, кейин камситганнамо, фартуги остидан салгина туртиб турган қорнига кўз ташлашади.

Ўйноқи, буралиб-буралиб осмонга кўтарилаётган оппоқ тутун кўринди ва бурилишдан поезд отилиб чиқди.

Поезд тўхтади.

Кача яшил вагонларга қаради — вагонлар топ-тоза ярқирайди.

Одамлар тушишди, поезд тутун ва буғларини ҳавога чиқариб, жўнагунича тўхтаб туришди ва бир-бирлари билан қизғин суҳбатлашиб, темир йўлдан ўтиб йўлак-кача чиқишди.

Кача Веронка билан бир ўзи қолди. Станциянинг энг охиридагина, хозиргина поезднинг энг кейинги вагони кўринган ерда, кимнингдир орқасини ўтирган гавдаси кўринди... Балки у эмасдир-а...

— Адам келмадими?

Қачанинг томоғи қуриб-қақшаб кетди.

— Кетамиз!

У Веронкани қўлидан етаклаб, кўчага қараб бурилди.

¹ Ж и л и н а — Словакиянинг шимолидаги шаҳар.

² Ч е п е ц — аёлларнинг оқ сурпдан жимжимадор қилиб тикилладиган бош кийими.

Улар темир йўл изидан ўтдилар, ҳар бир қадамидан енгил шамол тўзон кўтарар, қулоқларида, бошида, бутун гавдасида қандайдир ноаниқ шовқин гувиллар ва бу гувиллаш тобора ошарди. Бу ё қуюн, ё шилдираб оқаётган сувга, гўё одимга... аста-секин ташланаётган қадамга ўхшайди... Кача шошилар, унинг ёнида жажжи оёқлари билан Веронка тез-тез қадам ташлар, бошида эса ҳамон нимадир шовқинлаб, гувилларди...

Унинг қулоғига тўсатдан номи чалинди.

— Кача!

Бу овоз секин эшитилди. Қаерда: Қулоғидами? Бошидами? Қалбидами? Ёки бу мушук сингари явор дарахтининг баргларига ишқаланаётган шамолми?

Яна қаттиқроқ овоз эшитилди:

— Кача!

Она бола тўхташди. Кача ўгирилиб қаради.

У Качанинг олдида турар эди, бир енги бўш, юзи даҳшатли чандиқлар билан тўлган, керик бурнининг абжаги чиқиб кетган, тикиб қўйилган лаблари эса сап-сарик тишларини бекита олмас эди. У кулишни истар, аммо, бу кулги Качани ҳам, уни ҳам йиғлашга мажбур этишини билар эди, Веронка эса бирон даҳшатли нарсани кўргандек ҳар қандай бола сингари, бақириб юборган бўлар эди...

Кўзларида қўрқинч; гўё бу кўзлар унга ишонишни илтимос қилаётгандек, у ҳақиқатан ҳам Франциядан қайтиб келаётган Штефан Падих эканлигига ишонишни сўраётгандек туюлар эди...

Веронка уни танимай йиғлаб юборди. Аммо, Кача ўлим даражасидаги ўз қўрқинчини босди, кўз ёшини ютди, бирон сўз айтишга тили бормади.

Бу нақадар даҳшат...

Кача қадам ташлаб борар, аммо, кўз олдида ҳеч нарсани кўрмас эди. Унинг калласи гувиллар эди. Мана унинг Штефани, у оилани очлик ўлиmidан қутқариш учун олам бўйлаб кетган эди, майиб-мажруҳ бўлиб таниб бўлмас ҳолда қайтгани учун у айбли эмас! У хотини олдига қайтди... хотини бўлса қандайдир фоҳиша каби қорнида бегона муҳаббат мевасини кўтариб юрибди... ва эҳтимол, Штефанни шахтадан қонга беланиб кўтариб чиқаётган пайтларида, у бошқа кимсага розилик берганди... Кача, қанча азоб-уқубатлар, ўртаниш ва маҳрумгарчиликларга чидаб шу кунга етганлигини билса

ҳам, ҳар ҳолда ҳозир, худди ҳозирнинг ўзида эрининг оёқлари остига ўзини ташлаши, тиззаларини қучоқлаб бутун жаҳонга эшитдириб, бақириб: «Кечир!» дейиши керак эди.

Штефан кўз қири билан унинг оҳ чекувчи, ёлборувчи назарини кўриб қолди. Унинг абжағи чиқиб кетган юзида омон қолган ягона жисми — кўз қорачиғи Качанинг юзларига тушди ва дўппайиб турган қорнида тўхталди:

«Бу ҳақиқат гап экан-ку» — деб ўйлади у.

Фикрлар, ҳолдан тойган отдек, тик кўтарилди... Ўзгаларнинг можаролари учун қувонувчи пасткаш одамлар, у Францияда эканидаёқ унга бундай деб ёзган эдилар: «Мана... сигиринг яна уйингда... лекин, хотинингни ҳам тоза судрадилар-да...» Ҳа, ёвуз одамлар шундай деб ёзган эдилар. Бироқ, бундай ҳукм чиқариш учун уларга ким ҳуқуқ берган?... У-чи? Унинг шундай ҳуқуқи борми? Унинг расвоси чиқиб кетган юзига шу қадар садоқат билан қараб турган бу кўзлардан қанчалар ёш оққанлигини у биладими? У яна Качага қаради. У йўл устида қуёш нурининг ёғдуси остида турар, унинг ҳали қуриб улгурмаган бир неча томчи кўз ёши қуёш нурида ярқирарди, у ниҳоятда қисуцкича гўзал, бебаҳо ва соғлом эди! Штефан бу гўзалликни сезгир мажруҳ қалби билан фаҳмлар, нимадир юрагини тирнар эди.

У Качани севар эди. Бугун, эҳтимол юз марта кўпроқ ва кучлироқ севди... лекин, қалби ярадор паррандадек оҳ чекиб қичқирар эди.

Качага, Штефан мана шундай хўмрайиб жим тургач, тутиб олиб ура бошлайдигандек туюларди. Унинг ҳатто шундай қилишини истар ҳам эди, — юраги балки анча енгил тортган бўларди. У эрининг оёғи остига ўзини ташлаб: «Майли, истаганингча ур, фақат кечирсанг бўлгани» дейишга рози эди.

Кача ўкиниб-ўкиниб йиғлади. Унга аччиқ алам ва қайғуларга, таҳқирланиш ва жафоларга тўла ўтказган ойлари ҳақида айтиб беришни истар эди. Лекин, сўз тополмас, фақат кўз ёшлари орасида қандайдир поймапой сўзлар эшитилар эди.

У Качанинг юзини силади. Ўзининг ғамидан йиғлаяптими ёки майиб мажруҳ бўлиб қайтган эридан қўрқиб йиғлаяптими, бунисини сўрамади, Ахир Качанинг бирги-

на сўзиёқ уни ер билан яксон қилиши мумкин эди. Штефаннинг қалби алам билан сиқилди, кўзлари жиққа ёшга тўлди, у аранг эшитилар-эшитилмас ҳаяжонда овози титраб:

— Кача айт-чи, яна... илгаригидек яшаймизми?— деб сўради.

Кача йўл устида серрайиб қолди, садоқатли кўзлари унинг олдида ўзининг азоб чеккан бутун қалбини очиб ташлади. Гўё, гуллаб турган малина тебраниб кетгандек бўлди — умид учқунчаси миннатдорлик билан севинчли жилмайиш қўзғади.

— Уйда... сенга... ҳаммасини айтиб бераман.

У эрининг даҳшатли юзига суйкалди, қўлидан тортди. Улар йўлга тушганларида, дарахт шохиди қушча сайраб турарди.

1930.





ИЛИҚ ШАМОЛ

Ортиқ бу тарзда яшай олмайман, Юстин,— деди Дора эндигина оғилхонадан чиқиб, даҳлизда турган эрига.

— Тагин нима бўлди?

Юстин яқиндагина уйига олиб келган ёш хотинига қаради ва унинг олдига келиб, забардаст қўллари билан маҳкам қучоқлади. У эрининг қучоғида тиграб-қақшаб тураркан, йнғидан ўзини тутолмай кўз ёшларини оқизиб, аччиқ-аччиқ сўзлар айтди.

— Ахир шу ҳам ҳаётми... шу-я? Шундан ойда икки марта келасан, сени кутавериб кўзларим тўрт бўлади, ниҳоят, келганингда эса, бегоналар олдида... сени қучоқлаб ҳам бўлмайди, ўпинб ҳам. Бошқа нарса тўғрисида-ку... гап ҳам бўлиши мумкин эмас!

— Бегоналар олдидаси нимаси? — деб ажабланди Юстин.— Биттаси отамиз, биттаси онамиз бўлса, нега эди бегона бўлишаркан — ҳар ҳолда ўзимизникилар-ку.

— Ҳа, ўзимизникиларми, ўзимизникилар эмасми,— гап бунда эмас. Биладан, Юстин, тентакман, лекни уяладан, худо ҳақи бундай яшолмайман!— Дора ҳўнг-ҳўнг йиғлади.— Касал онанг тун бўйи ухламайди, ўринда сал қимирлаб қолсанг — дарров эшитади; отанг ҳам... қари, кечаси кўп туради. Эрталаб турасанда, кун бўйи уятдан қаёққа қочиб қутулишингни билмайсан.

Дора йиғлаб кўз ёшларини оқизар, Юстин бўлса, нима қилишини билмай унинг ёнида турар эди. Қора бўлутлар осмонда қаёққадир кетмоқда эди, балки, яқин ўртада қор ёғса керак. Кул ранг яланглик устида пастлаб, худди қора роҳибалар сингари қарғалар айланиб юрар эди. Юстин худди ёнида йиғлаб турган Дорани унутгандек, уларга қараб турар, калласига ҳеч фикр келмас эди.

У узоқ вақт жим қолди.

Кейин ғадир-будур кафти билан Доранинг қўлтиғидан ушлади, кўз ёшларидан ҳўл бўлган юзларини силади ва у билан бирга уйга кирди.

Юстиннинг отаси, Ян Қанис Брчо ёвузлик билан кулиб, саргайиб кетган тишларини ғижирлатди ва заҳарханда қилиб деди:

— Ақалли бизнинг олдимизда ялашмангиз!

Юстин Доранинг қўлини қўйиб юборди; шипга етадиган баланд бўйи билан отаси олдида тўхтади ва унга эгилиб, совуққина муомала қилди:

— Сиз жим бўлсангиз ҳам бўларди, падар! Уялаётган бўлсангиз орқангизни ўгириб тура қолинг. Бизнинг... аралашманг, шундай ҳам бу нарсаларнинг ҳаммаси учун сиз айблисиз!

Бундай зарбани кутмаган чол ҳаяжонидан турган ерида серрайиб қолди, қўлларини пахса қилиб:

— Қандай қилиб... мен... айбли бўламан?— деди.

Кескин равишда қадини тиклаб олган Юстин қоронғи хонанинг у бошидан-бу бошигача уч қадам ташлади ва илгаригидек тажангланиб деди:

— Қаерда — бир хонадан иборат уй солинади. Қимникига борманг — ҳамманикида икки хона, омборхона

бор. Фақат бизникидагина... ҳаммамиз бир уйда ухлаймиз... булинг устига чўчқа болалари билан бирга.

Чолнинг юзида нимадир титраб кетди.

— Балки пул берарсан? Кел, икки хоналик қилиб қурайлик. Бири бизнинг учун, иккинчиси — ёш... жаноблар учун. Хўш? Кўкламда бошлай оламизми?

Кулги худди лойқа балчикдек унинг оғзидан оқиб чиқарди.

Уйда ноқулай жимлик пайдо бўлди.

Ўчоқдан янги қиринди ҳидлари келиб кетди, ўчоққа қириндиларни Дора тикиб қўйган эди. Адашиб қолган пашша шипдан учиб тушиб, қанотлари билан столга урилди-да, гингиллаб, тўппа-тўғри печкага қараб бурилди.

— Дора!

Келин қоронғи бурчакдаги ўринга қараб югурди, унда ориққина гавда қимирлар эди.

— Нима ойижон?

— Печкага... кўпроқ... ўтин қалай оласанми.

Канисова кучланиб гапирганидан қаттиқ йўтал тутиб қолди. Устидаги пар тўшак худди темирчининг босқонидек қалтирар эди. Канисова тупуриб, ўз касали билан ҳавони бузар, унинг шағамдек сап-сариқ ингичка қўллари титраб-қақшаб, каравотнинг ёғжирловчи тахталарига ёпишиб олар эди.

Бу қаттиқ азоб берадиган минутлар эди.

Ян Канис Брчонинг уйи Кичеранинг бир бурчагида эди. Қўйлар учун ҳатто гиёҳ ҳам ўсмайдиган Кичера устида қиш ва кузда ғамгин булутлар пастлаб, ўзининг кўкимтир нам пўстинини тараб сузиб ўтарди. Кичера қашшоқ қишлоқ эди: Ян Канис Брчонинг уйчаси ҳам худди шундай қашшоқ эди.

Чол уни янги уйланган вақтида қурган эди. Ўзи батрак бўлганидан, хотинликка ҳам батрак қизни олган эди. Уларнинг муҳаббати ҳам шундай камсуқум бўлганидан бу муҳаббат учун ҳар қандай қоронғи ҳужра ҳам кифоя қилар эди. Шу сабабдан Канис уйни бир хонадан иборат қилиб қурди, уйни оғилхонадан даҳлизгина ажратиб турар, ён томонига эса қолдиқ материаллардан қазноқ қурилган эди. Бундан ортиғига унинг кучи етмас эди.

Ҳақиқатан ҳам энди жой торлик қиялпти. Юстин уйланди, энди икки каравот керак. Бири эшик олдида турибди,— унда ёшлар ухлашади. Иккинчиси унга қар-

ши бурчакда турибди,— унда чол ўзининг бемор хотини билан ётади. Учинчи бурчакда — катта печка, кейинги бурчакда эса — Қисуцедаги оч уйларда ортиқча безак бўлган стол турар эди. Бир қадам қўйинш билан уйнинг ўртасига кирасан, иккинчи қадамнинг билан кўчага чиқасан. Ян Канис Брчога, хотинига, Юстин ва Дорага ҳаво ҳам, уй ҳам камлик қилар эди.

Юстин билан Доранинг муҳаббати ҳам машаққатли муҳаббат эди.

Юстин уйлангандан бир оз вақт ўтар-ўтмас Острава¹ да ишловчи ҳамқишлоқларини учратиб қолди.

— Биз билан юра бер, Юстин, сенга ҳам иш топилиб қолар.

Юстин иш қидириб, улар билан бирга жўнаб кетди.

— Шундай қилсак яхши бўлади,— деган эди ўшанда у Дорага:— Ўз номини ўзим ишлаб топаман, озгина картошка оламан деб шу бир парча ерда урина бериш ярамайди, сизлар менсиз ҳам ўзларингизни эплай olasизлар.

Ғишт заводидан иш топилди. Энди Юстин ун ва нонга халтасини тўлдириб уйига ойда икки марта келар эди. Чўнтагида бир неча крон жингиллар эди.

Аммо, Дора халтага унча эътибор қилмас эди.

У ёш жувон эди.

Юстин кечқурунлари уйига қайтаётганида Дора уни кутиб олиш учун ойига икки марта йўлга чиқар, тол новдасидан тўқилган чирик чаврадан айланиб, дарахтсиз яланглик бўйлаб чопар ва тепаликдан йўлни иккига ажратиб турган қора крест турган жойга қараб шамолда учган пардек югурар эди.

Бу йўлдан Юстиндан бошқа ҳеч ким қайтмас эди. Пастқамликдан қоронғи осмон фонида юлдузлар томон унинг гавдаси пайдо бўлаёзганида, ўткир шамол Дорани қуриган баргдек учирар ва олға, унинг иссиқ қучоғида қор каби эриб кетиш учун у келаётган томонга ҳайдар эди.

— Юстин!...

У Дорани қучоқлар ва қисқагина қилиб:

— Уйга кетайлик!— дер эди.

Бир куни, унинг қучоғидан чиққач, Дора турган ердан силжимади. Ердан ўт ҳиди келар, шу яқиндаги ўр-

¹ Острава — Чехословакиядаги йирик sanoat маркази.

мон гувиллар эди. Ўрмон устида, июндаги майсазор каби яшнаб, осмон кўрнинар эди. Қорамтир кўк ҳаво муҳаббатга тўлиб тошган эди.

— Нега туриб қолдинг?— деб сўради Юстин ҳорғин ҳолда ундан.

У жавоб бермай эрининг бўйинга ёпишиб олди. У оғир ва роҳатбахш гавда эди.

— Сенга нима бўлди, Дора?

— Шу ерда озгина ўтирайлик...

Халта тап этиб ерга тушди. Улар ўт устига ўтиришди... Уларнинг иссиқ-иссиқ нафас олишигина эшитилар, қаердадир шу яқинда чигиртка чириллар, қора крест осмонни тўрт қисмга бўлиб турар эди.

Улар устида мовий қўнғироқча жингиллар, уларнинг ўзи ҳам, худди қўнғироқ бўлиб қолган эди, гўё ўйнаётган юрак шу қўнғироққа урилиб садо берарди.

Улар ўринларидан турганларида, Юстин сўради:

— Нега бунақасан... Дора?

— Шундай...

Йўлда борар эканлар, у Юстиннинг елкасига астагина сўйикалиб, қўшимча қилди:

— Уйда... тиқ этсанг ҳаммага эшитиларди. Уляганингдан қимирлай олмайсан,— у аччиғидан қўлларини боши устига қўйиб қисирлатди.

Ёз ўтди ва куз ўзининг совуқ ёмғири билан ҳамма ёқни нам қилди. Ўрмон яқинидаги айрилиш жойда, ифлос кўлмак сувда юлдузларнинг акси кўрниниб турадиган ерда, эгилиб кетган крестгина уйига қайтаётган Юстинга қўлини чўзар эди. Туман сув устида тўпланиб, олхўри ва ясенё дарахтларининг шохларини қоплаб олар, шумурт мевалари дастлабки совуқларни кутиб турган тепаликларнинг ён бағирларини ўпиб ўтар эди. Ғам-ғуссага тўла кунлар, чолларнинг соч-соқоли каби оқармокда эди.

Дора яна ҳам кўпроқ ғурбатга тўлди, унинг қалбини шу кунгача кўрнмаган ғазаб ўти эгаллади. Ёш тандаги қайноқ қон жўш урар, ойда икки марта одамни маст қилувчи кучоқларда яшнайдиган муҳаббат эса, уларнинг машаққатли эр-хотинчилигининг ғижирловчи ўринларида таҳқирланган ва тупурилган ҳолда топталиб ташлангандек туюлар эди.

Ҳавоси ниҳоятда бузилиб кетганидан ухлаб бўлмайдиган уй битта каттакон қулоққа айланиб қолган

эдики, бу қулоқ ҳар бир шубҳали тик этган товушдан диккаяр эди; қаршидаги бурчакда қуруқ йўталдан титраб-қақшаб Қанисова ётар, йўтали тутганда Ян Қанис Брчо уйғониб кетар эди: у ўз-ўзинча пўнғиллаб, трубкасини ёпдирар ва деярли бутун тун бўйи тамаки чекар эди.

Дора танасидан чиқаётган ўт ёнмоқда эди. Тим қоронғида у бор бўйинга чўзилиб, кўзларини катта-катта очиб ётар, қайпоқ қони худди нина бўлиб, бутун танасига санчилар, кўз ўнгидан эса эса қолар-қолмас даҳшатли манзаралар пастқамликдаги туман сингари гавдаланиб ўтар эди. У ухлаб ётган Юстиннинг пишиғига кириб кетар, эри уйғониб кетиб, уни қучоқлашга уринса Дора каравот тахтасининг ғижирлаши ва похолнинг шатир-шутури ўрнини норози кексаларнинг пўнғиллаши олмай қўя қолсин, деб, унинг қўлини ўзидан нарига суриб қўйиб, қўрқа-писа четроққа сурилар эди..

Узундан-узоқ куз кечалари шу равишча аччиқ-аччиқ машаққатлар, руҳан эзувчи ички йиғи-сиғилар билан ўтар эди. Тонг отиш пайтининг ғира-шираларида эса кўзлари чақнаб турган Дорани оғилхонанинг ғижирловчи эшиклари ёнида учратиш мумкин эди, у зиғир ёғидек кўнглига теккан иш билан банд бўларди.

Душанба кунлари, эрта тонгда Юстин поездга тушиб, ишга кетар эди. Кунлардан бирида Дора уни кузатар экан, қоронғида унга ёпишиб олди-да, қулогига аста шивирлади:

— Юстин!

Лой бўлиб кетган ерга ёмғир томчилари томмоқда эди. Совуқ тунда сувнинг ёқимсиз шариллаши зўрға эшитилар эди. Юстин эшитилар-эшитилмас сўкинди.

— Тағин нимага...— деди худди занжирдаги итдек тишини ғижирлатиб.— Жим бўл! Ажойиб одамсан-да! Олам бўйлаб югуриб, бир крейцер учун ўлиб-қутуламан, уйга келсам, хотинимми, бошқами... билмайман. Кимга тегаётганингни билар эдинг-ку... Бу ерда саройлар қуришмайди!

Ёвуз уюрма унинг қалбини тилкалар эди. Тепаликлардаги уйлар ҳали мудроқда, узоқ шарқда тугилаётган сокин, ёғин-чочинли кун қўйнида одамлар дам олмоқда, у бўлса елкасига халтасини осиб, шилта бўлиб кетган йўл бўйлаб поезд томон шипиллаб, Остравага, унинг ис босган кўчаларига, сариқ лойига, ишчиларга

кўп азоб берувчи ифлос баракига қайтиши керак. Бу барак худди корабль сингари ҳар кеча Витковице¹даги печлар алангасида сузар эди.

Бошқалар муҳаббат эркалашларидан баҳраманд бўлиб тинч ухламоқда, у бўлса эр-хотинлик бахтидан тўйиб-тўйиб ором олмай, узоқ муддатга хотини олдидан кетмоқда.

Юстин икки ҳақиқат ўртасида турарди: «Биз бундай яшай олмаймиз, ахир бу уят-ку...»—деб ишонтирарди Дора. Отаси бўлса-чи, шартта кесиб: «Пул бер, иморат қураимиз...» дерди. Лекин, унинг, Юстиннинг ҳам ўз ҳақиқати бор, унда бу ҳақиқат туғилмоқда ва ёш, забардаст баданининг қаймоғи билан тўлмоқда эди...

Қунлардан бирида нам булутлар тепаликлар устидан пастлаб учиб, қуриб қолган ҳар бир ўтда ғамгин шабнам томчилари осилиб турганда, ивиб кетган йўлларнинг ифлос чуқурликларидаги сувда қуруқ дарахт туپларининг шохлари акс этиб турганда, Кичера устида кампир Канисованинг йўталиши ўрнига дафн қўнғироғининг овози эшитилди. Кишилар уйларидан югуриб чиқишди, хотинлар шошиб-пишиб чўқинишди:

— Канисовадир...—дейишди.

— Бечора... ҳатто Юстин ҳам йўқ...

— Раҳматлик жуда қийналиб ўлди-да.

Канисовани қизғиш қарағай тагидаги мозорга кўмишди. Бош томонига ёғоч бут қўйдилар. Юстин якшанба куни уйига келганда, унинг онаси ер остида ётар эди. Эри-хотин қабрини зиёрат қилдилар. Қарағай дарахтларининг у шохидан-бу шохига читтаклар учиб ўтар, дарахтларнинг учида эса кўкимтир осмон осилиб турар, агар бу дарахтлар бўлмаганида, бўртган, оғирлигидан худди ерга ағдарилиб тушадигандек эди.

Юстин ҳам, Дора ҳам чурқ этмадилар.

Уларнинг ҳар бири уйга мотамсаро жимликда ўз кечинмалари билан қайтмоқда эди. Уй айниқса бўш ва ташландиқ бўлиб кўринди. Ерга қўйилган қадамнинг овози чиқмас, ҳар бир сўз уйнинг қоронғи бурчакларида йўқ бўлиб кетар эди, шу нарса ғалати эдики, улар худ-

¹ Витковице — Остраванинг райони, бу районда Чехословакиядаги энг йirik металлургия комбинати бор.

ди пастак шипнинг теварагидан ўтган кесма ходаларга тегиб урилишларидан қўрққанларидек, жимгина бошларини эгар эдилар.

Шу равишча, худди сув остида яшагандек жимгина яшадилар.

Энди Дора уйда чол Қанис билан қолди.

Жимлик ҳамма нарсага оғир кўкимтир чангдек ўтирди. Гарчи улар сўнгги картошкани биргаликда ковлаб олган бўлсалар ҳам, ҳар ҳолда уларнинг ҳар бири жимгина ўз йўлидан борди. Уй ниҳоятда файзсиз бўлиб, ҳувиллаб қолган эди.

Кампир Қанисованинг ўлими Дорани унча ачинтирмади. Унинг учун бу ўлим фақат енгиллик келтирган эди, холос, эндиликда кечалари у ҳар минутда ўрмондаги қуриган шохнинг худди шарақлаб ёрилишидек овоз чиқариб йўталмайди. демак эди.

Ян Қанис Брчо ишончсизлик билан пастқам ўрадек бўлиб қолган уйидан тимискилашиб чиқиш йўлини қидирар экан, Дора тамомила бекалик родини эгаллаб олган эди. Гарчи кейинги вақтларда Доранинг бағри тош бўлиб кетган бўлса ҳам, аммо, уни ўраб олган жимликда Дора яна ўзининг тушқунлик кайфиятидаги тушларига ва орзуларига йўл қўйиб берди. Унинг бундай кайфият ва орзуларга тўлиб-тошган ёш танаси кўкламдаги дарахт шохи каби уйғонгандек бўлди. Хўрсишишлар билан бўлиниб турган узоқ тунлари астойдил ширин истакларда у билан бирга ғарбга, Остравага борар эди.

Бошқа ишчилар билан бирга Юстин яшаб турган барак, денгиз бўрони қирғоққа чиқариб ташлаган кемачининг бир уюм парча-пурчаларини эслатар эди. Куз шамоли баракнинг юпқа тахта деворлари орқали осонгина ичкари кирар, эрталаб яланг ер устидан оппоқ тутундек бўлиб сузиб борувчи туман, томдан совуқ томчиларини ичкарига тўкар эди.

Ишчилар нотинч тушларини гижирлайдиган, шалағи чиқиб кетган сўриларда ўтказар, эрталаб эса изтироб билан иш шамоли тебратиб турган баргсиз дарахтдек, сариқ балчиққа тушиб ишлаш учун, лаънатлар айтиб ўринларидан турар эдилар

Баракни супуриб-сидирувчи аёл пфлос ошхонада бе-

маза овқат пиширар, кечқурунлари эса оч ишчиларни илтифот билан кулиб қарши олар эди. Унинг Грета деган қизи бор эди. Ким билсин, бу бузуқ аёл уни кимдан оргидирган ва қачон туққан...

Грета тунги шабнам тегиб ўтган кўклам гулига ўхшар эди. Унинг нозик гавдаси, хушбичим оёқлари бор эди, у қўллари билан ёш йиғит севгилисининг елкасига тегаётгандек, эҳтиётлик билан нарсаларга тегар эди. У бутун гавдаси билан худди уватлардан тамакисимон булутлар ҳиди келиб турадиган ва ер ости қўнғироқлари каби жингиллайдиган июль кечаларининг гунафшасимон қоронғилигига ўхшаб, ўзининг ички ўтидан, ҳароратли чанқовидан ёнар эдики, бу талабни қондириб ҳар сафар фақат янги истакнигина уйғотар эди, холос. Ост-рава тунлари унинг кўзлари остини кўкиш ҳалқалар билан безарди.

— Хотинингиз борми?— деб сўради у бир сафар ишдан қайтган Юстиндан ва унинг сув парисининг кўзларига ўхшаш кўзларида оловлар ёниб кетди.

У белкуракка ўхшаган қўлларини чўнтакларига тикиб бесўнақай, келишмаган ва ажабланганича бу хотин олдида турар эди, чунки бармоқларидаги тирноқлари ва кафтидаги ёриқлар орасида доимо қуриган соғ тупроқ лойининг қолдиқлари ётар эди. Унинг шамолда қорайган дуб дарахтининг пўстлоқлари рангига ўхшаш ва кескин қиррали юзлари жимирлаб кетди. У ўзининг Дорасини, унинг қалпоқчаси остида ва хотинлар рўмоли остида яшириниб турадиган гўзаллигини эслади, ўзининг содиқ, содлагина Дора ойини эслади ва истар-истамас.

— Нима дедингиз...— деди.

Хотин, ҳар қандай эркак ўзи учун таҳқирланиш ва уят деб ҳис қиладиган сохталик билан кулди, қаноатлангансимон чапак чалди, ёқимсиз равишда қаҳ-қаҳ уриб, кишини ўзига тортадиган ноз-карашма билан ошхонага кириб кетди.

Юстин ажабланиб, турган ерида қотиб қолди. У ўзида кишини ўртовчи истак ҳис қилди: қизча унинг устидан кулмоқда, шу билан бирга ўзининг маст қилувчи, тунларни эслатувчи эҳтирос тўла кўзлари билан уни сб қўйгудек бўлмоқда.

Юстин қўлини мушт қилиб қисди.

Шу пайтдан бошлаб Юстинни илгарилари сезилма-

гап нотаниш ҳис эгаллаб олди. Гретанинг кулгиси унинг қалбидаги ўтни уйготди, қалби мотордек гуриллар ва пишиллар эди. Куч-ғайрати уни ишга отлантирар, ишдан қайтар экан, Юстин эски бараканинг дабдаласи чиққан остонасига унча дадил қадам қўймас эди. У Гретага дуч келишдан қўрқар, шу билан бирга, башарти кўрин-маса, ичида қандайдир бўшлик ҳис қилар эди.

Кечқурунлари ишчилар ётгач, Юстин шаҳарга қараб йўл олар эди; Трамвай юришидан ер ларзага келар, асфальт бўйлаб чопаетган машиналарнинг шиналари ши-пиллар, улар атрофида одамлар ўрмон сингари шовил-лар эди. Кўчалар электр нурлари билан яшнар, баланд кул ранг бинолар устида мартен ва домна печларининг қон ранг оловлари ёнар эди. Острада ҳайқирар, кўзни оларлик даражада ярқирар ва қайнар, пастда, қоп-қора шахталарнинг бурчакларида эса кўмир қазувчи маши-налар гижирлар, динамитлар портлар ва шахтёрлар чўкичи қоп-қора кўмир қатламларини парчалаб туши-рар эди.

Катта кўчалардаги ресторанларнинг ғазамат ойналари чироғлардан порлар, деразалардан дўмбираларнинг шов-қин-суронида скрипкаларнинг бўғиқ овози аранг эшити-лар эди. Ғира-шира қоронғи кичик кўчалардаги пивохо-налар, дансиглар ва шубҳали кафеларнинг чақирувчи чироқлари порлаб турар эди. Хотин-қизларнинг аранг кўзга илинадиган шарпалари тим қоронғиликни жим-гина ичкарироқ сулар, ноз-карашма билан пичирлашля-ри, маст-аластларнинг шовқин-сурони ва гармонлар-нинг ҳайқириғи тез-тез жимликни бузиб турар эди.

Пивохоналарнинг эшнклари очилар, Юстинга, аниқ-лаб бўлмайдиган ғалати товушлар: музика, кулги овоз-лари, шовқин-суронлар эшитилар эди. У ердан ганди-раклаб кўзларида тун сирлари яширинган эркак ва хо-тинлар чиқар эди. Острада қайнамоқда, Острада танца қилмоқда, Острада сурон кўтармоқда эди. Энг узоқ бур-чакларгача бориб етаётган ва жон-жаҳд билан қилина-ётган бу олаговур қабр устида турган тентакнинг муд-ҳиш қаҳқаҳасига ўхшар эди.

Ер остида эса ишчилар қора кўмирни қазинмоқда, кўчиришмоқда ва майдалашмоқда эдилар...

Бир кун Юстин кечқурун уйга қайтаётиб Гретани учратди. Икки тавақаси ланг очилиб кетган шовқин-суронли кафе эшигидан куч билан чиққан Грета маст

қолда оёқларини кериб, зўрба-зўр турар эди: унга суян-ганича қандайдир бир киши уни қучоқлаб турар эди. Кейин улар бир-бирларини ушлашиб, тун қоронғисида йўқ бўлдилар.

— Мана сенга Грета!.. Заб одам экан-да!

Юстин ҳайратини ичига ютиб, асабийлашганича оғир солдат ботинкаси билан бир-бир қадам ташлаб, барак томон йўл олди.

Кейинги мояна тўлашда кутилмаган янгилик ишчиларни ҳайратда қолдирди:

— Иш ҳақи камайтирилади!

Контора эшиклари олдида қора халқ пишқирар, эркакларнинг ғазабланган овозлари гуркирар, жонжаҳд билан хотин-қизлар инам ҳавода ғамгин қўл силтар эдилар. Ана шу ҳаракатсиз турган одамларнинг кўпдан-кўп оқими, ерга қоқилган мустаҳкам қозиқдек эди.

Осмонда тутун пайдо бўлди, сукутли ва ғамгин булутлар эндигина тўпланмоқда, ҳақиқий бўрон эса шу ернинг ўзида эди, ишчиларнинг чимирилган қошлари остида пайдо бўлаётган фикрларини юлиб-юлқиб, олаговурда юрган хотин-қизларнинг юбкаларини ҳилпиратар, чўғ бўлиб кетган кўмир майдаларини кўзга келтириб урар эди.

Ғазаб тўлқини муштрларига қисилган қорачақалар терлаб кетган ишчиларни баракларга ҳайдар, бироқ, бу тўлқин ҳар томонга ёйилиб кетган бу кишиларнинг ҳаммасини ягона норозилик туйғуси билан жипслаштирар эди. Азоб чеккан гавдалар бугун одатдагидан оғирроқ туюлар, оёқлар эса қуриган ўтларнинг поялари каби букилар эди.

Чадцага борувчи поезд бузилган, сийқаси чиқиб кетган изларда бугун айниқса суст попиллар эди. Лойга қорилган йигитлар, тамаки тутуни орасида тумандаги харсанг тошдек ўтирар эдилар.

...Забастовка эълон қилиш керак,— деб исбот этар эди, Юстиннинг ёнида ўтирган йигит...

Юстин иш ташлаш нималигини ҳали билмас, бироқ бирон нарса қилиш зарурлигини, бирон нарсага эришмоқ кераклигини ҳис этар эди: қўллари худди қора ёғ сурган тарашага ўхшар эди: бутун ҳафта бу қўлларни ишга солиб, ҳорийсан, тегадигани эса мана бу! Халтада бир парча нон, чўнтакда иккита сариқ чақа.

— Иш ташлаш керак, иш ташлаш!

— Мана бу тўғри!..

— ...Бўш келмаслик керак... ўртоқлар!

Юстин бу сўзларни тез-тез эшитар эди. Бартек — газета ўқиб берадиган киши—шундай дейди. Ҳамма ҳам Бартекдака эмас...

Поезд шовқинида ва гап-сўз олағовурида Кубаланинг овози эшитилди:

— Иш ташлаш билан ишга ёрдам бериб бўлмайди... Мен қаршиман!..

— Шу гапдан кейин хотинсан!—Кубаланинг сўзини бўлди Бартек, қолганлар уни қўллаб-қувватладилар.

— Сен текинга ҳам ишлайверасан, биламиз...

— ...Хўжайинларнинг қўлини ҳам ялайсан...

— Туф, итга ўхшайсан-а!

Ҳаво аста-секин қуюқлашди: вагонда тер ва тутун тобора кучлироқ сезилар эди.

Поезд тўхтаб, бир неча қора гавдани тушурди.

Уларнинг деярли ҳаммаси бир томонга, қишлоққа қараб йўл олишди. Бу ерда, тоза ҳавода, узук-узук, газабли шовқинлар узоқларгача эшитилар эди, одамларнинг ич-ичида ғазаб ўти қайнар эди. У ерда азм-қарор майдонга келмоқда эди.

Бартек билан Юстин ҳаммадан узоққа кетишди.

— Сен, Юстин, нима дейсан?

Бартек унга кўзини тикди, Юстинда худди шундай хис пайдо бўлдики, гўё уни силаб сийпаламоқда эдилар. Қизиқ! Ундан, тажрибасиз одамдан маслаҳат сўрайдилар!

— Нима ҳам дердим... иш ташлаш керак. Ҳар қандай бўлганда ҳам деди.—Бу пайтда у бундан бошқача жавоб беролмаслигини яхши билар эди.

Улар ёнма-ён борар ва иш ташлаш ҳақида гаплашар эдилар. Тўғрироғи, Бартек гапирар, Юстин эса қулоқ солар эди. У ҳар бир сўзни иштиёқ билан тингларди, унга қандайдир янгилик мускулларини таранг қилаётгандек, пешонасига ажин солаётгандек ва ҳамма нарсани ўз ўрнига қўяётгандек туюлар эди.

— Биласанми, бунинг учун ишдан ҳайдашлари мумкин?

Юстин кўзларини қисиб, Бартекка диққат билан қаради. У ҳақ гапни айтган эди. Аммо, Юстин ўзининг мойнаси ҳақида ўйлаганида ва ҳар қандай ишга ярайдиган ўзининг катта-катта дағал қўлларининг

огирлигини ҳис қилганида, у иккиланмай жавоб берди:

— Ҳайдай қолсинлар... Бошқа иш топамиз...

Бартек Юстин билан хайрлашар экан, унинг елкаси-га қоқиб:

— Тўғри, ўртоқ. Фақат қўрқмаслик керак. Бир киши ҳамма учун... бир қадам ҳам орқага қайтиш йўқ!

Бу оддий газета ибораси эди, лекин, бу сўз Бартек огзидан эшитилар экан, у асосли ҳақиқатга айланган эди.

Уйда Юстинни янгилик кутар эди.

Канис хотинининг ўлимни тезда унутди: кейинги вақтларда уни теваракдаги тепаликларда аллақачондан буён эсиб турган, эндиликда эса унинг кичкина қалбига ҳам йўл олган қандайдир ёввойи қуюн қоплаб олган эди.

Йил бўйи деярли беҳуда меҳнат қилинадиган Кисуценинг тошли ерларида кишилар ичкиликка берила бошлади.

Донмо ўша қашшоқлик авж олган ерда кўпроқ ичкилик ичилади. Лекин, пулсиз ичиб бўлмайди-ку. Одамларни боқиб турган ягона тўқимачилик фабрикаси ишламайди, унинг бирорта ҳам филдиракчаси айланмайди. Филдираклар ҳам эндиликда йўқ—уларни панлар¹ олиб кетди. Ушандан бери бахтсизлик тошқини каби бутун ўлкага ёйилди. Бўш чўнтак ва оч қорин билан нима қилишни билмаган одамлар, аламларини денатуратдан ола бошладилар, бу қизғин истак бутун оч ўлкани эгаллаб олгач, панлар сургуч печатни ишга солдилар, ишга солганда ҳам керак нарсани қилмай, балки, бошқа иш қилдилар: денатурат сотишни тақиқладилар.

Эҳ, панлар, панлар! Бошга миҳ қоқмоқдасиз!

Тепаликдан ошиб, ўрмон орқали юрилса — Силезияга чиқилади!

Силезияда истаганча спирт топилади.

Чегарада йўл бўйлаб жандармлар юради. Қоронғи ўрмонлар, чекка ерлардаги сўқмоқлар орқали контрабандачилар ўтади. Кисуцегга денатуратни яширинча келтирадилар ва ҳар бир флягаси авантюристларнинг дадиллиги билан ярқирайди ва яна ҳам қиммат туради.

¹ П а н — поляк помещинги.

Силезиялик савдогарлар Кисуце кўчаларида изғиб юрадилар. Ёғ ва тухум олиб кетиб, спирт келтирадилар. Ақлли одамлар бойимоқда ва уларни боқаётган давлат печатини масхараламоқда.

Фабрика бекор турганидан деворлари ёрилмоқда...

Канис ҳам кейинги вақтларда шу касбга берилиб кетди. Унинг олдида Силезиядан тез-тез нотаниш одамлар спирт келтиришарди. Канис тун қоронғиларида йўқ бўлиб кетар, хутордагиларнинг камбағал кулбаларига спирт ташир эди. Улар эса кувачалардаги ана шу сас-сиқ бўрдага ҳар бало ва шакар қўшиб қайта қайнатар эдилар.

Жандармлар тепаликларда кезар, туманда титраб-қақшар, ифлосларга булғаниб, хўжайинлари билан дарвозалар олдида тўхтар эдилар.

— Ҳа, чол, ҳосилни йиғиштириб олиб, яхши яшаяп-сизларми?

Хўжайинлар бўлса маст кўзларини қисиб кулар ва:

— Ҳа, яхши яшаяпмиз!— дер эдилар.

Оғиздан, кўнгил айнатувчи қўланса ҳид, паға-паға тутундек бурқсиб чиқар эди. Ўрадаги озгина картошка тўғрисида-ку ўйлашнинг ўзи даҳшат эди...

Хўжайинлар, аравакашлар, дарахт кесувчилар, хотинлар ва ёшлар—хулласи ҳамма ичар эди...

Дора Юстин қайтадиган шанбада уйда ёлғиз ўтирар эди. Унинг бутун борлигини, кутишнинг ширин ҳиссиётлари эгаллаб олган. Кўзлари чиройли юзиде юлдуздек чақнар, сочлари эса қалпоқчасининг остидан итоатсизлик билан чиқиб турар эди. Кўкрагидаги қўли севгилсининг қўлларидек енгил эди. Оёқларичи... оёқлари қиялик бўйлаб ўша азиз тепаликка чопишга тайёр эди. Ёмғир остида шамол билан ўрмон гувиллайди... ахир бугун Юстин қайтади-ку!

Канис уйда йўқ эди, у уйда тунамаса керак... Унинг тоқатсизлиги чекига етиб, бир минутдан кейин эрини кутиб олиш учун югуришга тайёр турганда, ҳовлида оёқ овози эшитилди.

«Юстин!»—дилидан ўтди, ҳатто қувончидан қизариб кетди.

Канис, унинг кетидан нотаниш эркак ва бир хотин уйга кирди. Силезиядан келишибди. Улар қоғоз ва похолга ўралган спиртли идишларни чиқаришга тутиндилар. Кейин хотин юбкасини кўтарди-да, яна иккита

пиша олди: улар оёқлари орасига яшириб қўйилган эди.

— Мана буни си сузилгани,— деди бўғиқ овози билан кула-кула, шишаларни столга қўяр экан.

— Ҳа, қимматроқ бўлади-да!— тўнғиллади шу заҳотиёқ «отиб олган» Канис.— Бунақангиси икки ҳисса аччиғ бўлади, дейишади.

Спиртдан маст бўлган ва контрабанданинг муваффақиятли чиққанидан хурсанд бўлганидан ҳаммалари кулишар эди. Фақат, Дорагина қоқиб қўйилган қозикдек кўзларини катта очиб серрайиб турар, гўё тараша билан бошига туширишгандек эди.

— Ҳа, мунча бақраймасанг?— деб ўшшайди Канис.— Бор, тузланган чўчқа ёғи келтир!

Дора миқ этмай турар эди.

— Ҳа? Эшитмадингми? Озроқ похол ҳам ола кел, меҳмонлар бизникида тунашади.

Шу пайт эшик олдига келган Юстин отасининг қапдай буйруқ қилаётганлигини эшитиб, бир сакраб уйнинг ўртасига кирди ва бутун ғазаби билан столга мушт урди:

— Ота!

Меҳмонлар шоша-пиша қоронғи бурчакка чекинди-лар. Канис хўмрайди ва ўғлига унча дадил қарай олмай, пўнғиллади:

— Нима қилмоқчисан?

— Сиз-чи энди бу ерда... бу ярамаслик билан?— Юстин қатор турган шишаларни кўрсатди.— Текин томоқликни... Мендек қийналиб эмас, осонгина пул топишни истадингизми?.. Столда турган катта, кенг кафти тошдек қаттиқ мушт бўлди.

— Нима қилмоқчисан?..—такрорлади кекса Канис, оёқлари бўшашиб, лойдек эгилар, калласидаги фикрлар эса чувалашиб кетган эди.

— Буларингиз билан жўнаб қолинг...— деди Юстин шишаларни кўрсатиб,— бўлмаса ўзингизга ҳам, бизга ҳам бахтсизлик келтирасиз!.. Туновчиларга, контрабандчиларга ҳам бу ерда жой йўқ!.

Канис ўзини ҳимоя қилмоқчи бўлди. У бутун дунёга жар солиб, бу менинг уйим, бу уйда ёлғиз менгина буйруқ бера оламан, димоқчи бўлди-ю, лекин, меҳмонлар тўполон чиқишини истамай, спиртни олиб, секингина ташқарига чиққанликларини кўриб, ёғ босган шляпасини

бошига кийди-да, муштини Юстиннинг қоқ бурнига рўбарў қилиб, бақирди:

— Ҳали, тўхтаб тур!— дели ва қоронғилик томон югуриб чиқди.

Вақт алламаҳал бўлиб қолган эди.

Дора ўрин солди, Юстин чироқни ўчирди. Қоронғи дарров қуюқлашди. Трубада, худди катта одамнинг кўкрагидан чиққандек, хўр-хўр этиб шамол эсмоқда эди.

Тинч уйда уларнинг ўзлари ётар ва чурқ этмас эдилар. Қизиги шундаки, бу пайтни шундай зориқиб кутган Дора, бугун гўё ўз ҳаяжонини унутгандек, ҳислари қотиб қолгандек, эди. У Юстиннинг қандайдир бошқа тусга кириб ғазабли ва айни вақтда илтифотли бўлиб қолганини, кечқурун пайқаган эди. У буларнинг сабабини тушуна олмас ва қўзичоқдек жимгина ётар эди. Юстиннинг иссиқ-иссиқ нафаси юзига тегди.

— Эшитяпсанми, Дора?.. Отам бу иш билан кўпдан буён шўғулланадими?..— деб сўради Юстин.

— Ҳа... Кейинги сафар уйдан кетганингдан бери. Ўзи ичмаса ҳам майли эди.

— Кўп ичаётирми?

— Ҳа.

Улар жим бўлишди. Тун ашула ва гармон овозлари билан янгради. Йигитлар қизлар олдига кетишяпкан бўлса керак. Ашула ва гармон овозлари бир-бирига қўшилиб кетар, тепалик ва ўрмонлар устида янграр, қизларнинг хоналарига бориб етар эди. Деразалар очилмоқда эди.

— Дора...

— Нима?

— Бугун мен келтирган пулни эҳтиёт қил. Бекорга сарфлама. Энди, мояна камайса керак.

Дора қулоқ солар, бироқ, эри айтаётган сўзларнинг маъноси унинг онгига бориб етмас эди. У ҳеч қачон бекорга сарфламайди. Токчадаги пул бўлса қувачага солиниб, яхшилаб бекитиб қўйилган.

— Балки, ишдан бўшатиб юборарлар.

Юстин Бартек билан қилган суҳбатини такрорламоқчи бўлар эди. Бу нарсалар тўғрисида гапириш унга завокли эканлигини гарчи у билса ҳам, Дора бу гаплардан ҳеч нарса тушунмайди. Ахир Юстин оламни кезиб чиқди-ку, кишиларни таниди, кўпдан-кўп нарсалар кўрди, Дора бўлса, уйда ўтирди, жўякларни чопди ва сигирга

қаради. Юстин катта шаҳардан келган, у Доранинг эри эди. Шунинг учун ҳам у билан фахрланар эди.

— Нима учун сени бўшатишлари мумкин?

Ҳақиқатан ҳам нега бўшатишади? деган савол ўз-ўзидаи туғилар эди

— Афтидан, иш ташласак керак.

Аммо, бу тушунтириш ҳам ёрдам бермади. Иш ташласак керак? Бу нима дегани? Лекин, Юстин: «иш ташлаймиз» дейди, унинг овози ёнаётган қорамой сингари қуюлиб чиқади, унинг сўзлари мустаҳкам занжирдек, Дора онгсиз равишда саҳий, кучли Юстинни, ҳозир қандайдир одатдан ташқари ҳақиқатни айтаётганини ҳис қилди.

У эрини бағрига босиб, сочларини силади. Шу равишча узоқ вақт жим ётишди, тун эса бир дам ҳам тўхтамай аста ўтмоқда эди.

Кейинги вақтларда кечалари юрагини ўртаётган жўшқин аланга, ҳаяжонлантирган қон, беҳуда ҳиссиётлар бирданига сўнди. Мана у, Юстин,— Доранинг қўли унинг бошида, бу бошда оғир ҳаққоний фикр йўл ахтаради; жўш уради; Дора бу фикрнинг йўлини тўса олмайди.

Юстин...

Юстиннинг айтганларидан у ҳеч нарса тушунмади, Нотаниш ҳиссиёт борлигини эгаллаб олди ва қалбини олиб кетди, гунафша ранг тун қоронғисини унинг юзларидаги мағрур ўтни яширди. Дорани мудроқ босиб, унинг кўзларини уйқу қисиб кела бошлаганда, Юстин ўз ҳақиқатини охиригача ўйлади, шунда у Дора баданининг ҳаяжонлантирувчи ҳидларини пайқади. У қайноқ нафас олар экан, ўзининг улкан, забардаст қўллари билан оҳистагина, озор бермай кучди. Тун эҳтирос тўлқинлари билан кўтарила-кўтарила, Доранинг катта очилган кўзларида кўпирган денгиз каби жилваланиб, ўз йўлидан сузар эди.

Кечқурун, ишдан сўнг ҳориган ишчилар баракда уйқуга бош қўйгач, Бартек Юстин билан шаҳарга қараб йўл олди.

Қоп-қора биполар денгизи устида қип-қизил осмон ёнмоқда эди. Оғир ҳаво тўхтовсиз меҳнат сурони билан тўлган. Острада заводларнинг ис босган ўпкаси билан нафас олмақда эди. Иш жуда қизғин бормоқда. Пилч-

пилч лой бўлиб кетган қишлоқаро йўллар бошидан охиригача худди электр лампочкаларидан ташкил топган тасбиҳлардек ёрқин нуқталар билан порлар эди; шаҳар маркази жуда катта витриналарнинг чироқлари билан яшпар эди. Ёниб турган баҳайбат кўзли автомобиллар муюлишларда сигнал берар, ўрмондан ўтиб бораётган ситир каби кишилар орасидан ёриб ўтиб, ҳайқириқ солиб кетаётган трамвайларни орқада қолдириб кетар эдилар.

Бартек билан Юстин қоронғи бинонинг тўртинчи қаватига чиқишди. Зинапоянинг қоп-қора пиллапоячалари бўйлаб юқорига ва пастга одамлар чопмоқда эди. Юстин буларнинг бирортасини ҳам танимас эди.

Унча катта бўлмаган хонада одамлар арзон тамакининг қуюқ тутуни орасидан аранг ўтар эди. Бу ерда эркаклар ҳам, хотинлар ҳам, ёшлар ҳам бор эди; уларнинг ҳаммаси бақирар, кулар, тўда-тўда бўлиб тўпланишар, бир-бирларига нималарнидир исбот этишар эди. Полкалар китоб ва қоғозлар билан тўлиб кетган, газета ва қоғозлар полда чочилиб ётар эди; усти қоғозга тўлиб кетган ёзув столи ёнида трубка чекаётган ва машинисткага диққат билан ниманидир диктовка қилаётган кишининг қирдирилган боши ярқираб эди.

Бартек унинг олдига келди:

— Мен, ҳамда мана бу Қанис, биз иш ташлаш тўғрисида...

— Яхши, бир минутча кутинг,— деб жавоб берди у; унинг елкалари кўйлак остида қимирлаб кетди ва машинка яна шақир шуқур қила бошлади. Машинка ёнида кимдир: хотинми, қизми, биттаси ўтирар эди. Калта сочлари, клавишларни ураётган қўлларнинг тез-тез ҳаракатидан тўзғиб кетган, фақатгина ра-та-та, ра-та-та овозларигина эшитилар эди.

Иш тамом бўлди.

— Словаклар ҳам иш ташлаш тарафдорими?

— Ҳа.

— Бутун барак-а?

— Бутуниси.

— Штрейкбрехерлар бўлмайдими?

Бу савол Бартекка қор қилди, у бундай саволни кутмаган эди. Унинг эсига Кубала тушди.

«Мен иш ташлашга қаршиман», деган эди у. Лекин Кубалани бошқалар қойигач, у ҳам рози бўлган эди-ку.

Бартек:— Бўлмайди... Ҳа, борди-ю битта-яримта чиқиб қолса... Бу энди роль ўйнамайди деди.

Сочи қирилган киши унга ўткир кўзи билан қаради.

— Ўйнамайдими?.. Йўқ, ўйнайди! Бу ёмон парса. Бундайларнинг бўлмаслиги учун ҳаракат қилиш керак. Бирор одам союзда борми?

— Мендан бошқа... ҳеч ким йўқ.

— Биламан,— деди сочи қирилган киши, бу гапдан Бартеكنинг бутун танасига иссиқ югурди: у союз аъзоси, уни билишади, унга ишонилари мумкин, у ёлғиз эмас.

Юстин, нима тўғрисида гаплашилган бўлса, ҳаммасини эшитди, аммо, унинг кўзлари хонада эди. Мана деворда карталар, плакатлар, газеталардан кесиб олинган бўлақлар, улар устида портрет турибди.. Чўққи соқолли, ялтироқ бош киши хонадаги кул ранг тутун булутлари орасидан кулиб турибди, баҳслашаётган, шовқин-сурон кўтариб бақаришаётган тўда-тўда кишиларга қараб турибди, унинг юзида босиқ жилмайиш, у бир кўзи билан кўрмоқда, бошқа кўзини эса айёрларча сузмоқда эди.

Хотин машинкадан бошини кўтариб қаради, унинг кўзлари Юстинга тикилиб қолди. У жувоннинг унча кўркам бўлмаган юзини, сепкил тўла, буришганроқ бурнини, гўё устара билан кесилган ва сира қони қолмагандек ингичка лабларини кўрди. Фақат кўзлари... Кўзлари ажралиб турар эди. Бу кўзларда нималар яшириниб ётганини? Худди қирғоққа урилувчи шовқинли тўлқин Юстиннинг заиф онгини босиб кетаётгандек эди. Жувон унга қаради, у ўзини гўё иккита тош билан пешонасига урганларидек ҳнс қилди.

Улар кўчага чиқишди, Юстин чурқ этмас эди. Бу ҳол Бартеки ажаблантирди.

— Ошиқ кишидек... нега индамайсан?— деб кулиб қўйди у.

— Машинка ёнида ўтирган... жувон ким эди?

— Ҳа демак, топдим, бу ишга хотин киши юбкаси аралашган!— деди ва кенг кафти билан ёнига уриб хоҳлаб кулди Бартек, кейин жиддий тус олди:— Ҳа, ўртоқ, бундайлар кам. Ахир бизнинг хотинлардан шундайларни тарбиялаб бўладими? У бўлса... ахир у ҳам оддий ишчи эди. Хотин-қизлар орасида агитация олиб бо-

рарди, сўзга чиқар эди... ҳамма фабрикалардан ҳайлаб юбордилар. У машинкада ишлар ва бошқа ҳунарларни ўрганиш учун ҳам ўқир эди... Нималарни билмайди у!

Бартек шаҳарда қолди, Юстин эса уйга кетди. Унинг бошига қандайдир бир фикр жойлашиб олган, бу фикрнинг учини ушлаб ололмас, бироқ, уни кафтидаги қадокдек бутун вужуди билан ҳис этар эди... У шундай бирдобда қолгач, ўзини занф ҳис қилар ва мавж уриб оқаётган ҳаётда ўз ўрнини эгаллаш ва йўналишини белгилаб олиш учун ҳатто ҳасни ҳам тополмаган эди.

Барак олдида унинг йўлини ёпиқ эшик олдида туриб олган несиқ нафасли одамнинг сояси тўсди.— У икки қўлини ёйиб;

— Киргизмайман!— деди ва эҳтирос билан нафасини унинг юзига пуфлади.

Тушга ўхшаш бу ҳолатдан ўзига келган Юстин Гретани ушлаб, нафрат ҳисси билан қўлларини шундай бурдики, у додлаб юборди; кейин, уни итариб юбориш учун ғазаб билан елкасидан ушлади.

Шу пайт эшик очилиб, остонада Кубала кўринди. Кубала ажабланганидан ҳуштак чалиб юборди ва даҳлизга қайтди-да, заҳарханда билан хохолаб даҳлизни бошига кўтариб чиқиб кетди.

Воқиялар кўкламги сув тошқинлари каби шиддат билан кетма-кет келаверди. Жума куни ишдан кейин ҳали совмаган печларнинг ишчилари оломон бўлиб, лой қўллари билан ҳовлига чиққанида, гўё шамолнинг кучли зарбаси кутилмаган ҳолда бирданига уларни тўхтатди. Лекин, у шамол эмас эди, у оломонга айтилган қудратли овоз эди.

— Ўртоқлар! Ишчилар!

Тахлаб қўйилган тахталар устида енгил пальто кийиб, сочи қирилган киши турар эди, унинг қўллари тез-тез ҳаракат қилганидан, пальтосининг этаклари ҳил-пираб эди.

— Агар сизларни урсалар, сиз ўзингизни ҳимоя қилишингиз керак! Агар нонингизни туя қилмоқчи бўлсалар, сиз ҳақингизни бермаслигингиз керак!

Ишчилар унинг сўзларини иштиёқ билан тинглар эдилар, қора оломон устида эсанг шамол эса, унинг сўзларини худди қизиган қумдек кишиларнинг юзига келтириб урар эди. Қуюқлашаётган қоронғиликда «иш гаш-

лаш» сўзи эшитилар ва ишчиларнинг кўзларида учқунлар ёнар эди. Ўзига йўл қидираётган фикрлар, бу минутларда ғазабли куч билан юзага чиқар эди.

— Иш ташлаш керак!

— Дарҳол тайёрланилсин! Стачка комитети сайлансин! — Сочни қирилган сўзини тамомлади. Унинг ёнида қаёқдандир кўкимтир кўзлар пайдо бўлди, у гўё кескин қараши билан оломонни ушлаб турарди, худди устара билан кесилгандек, қонсиз, юпқа лабларидан эса хотинларнинг бошига жўшқин чақириқлар ёғилар эди.

Юстинни қандайдир иссиқ ҳис қуршаб олди. У иккаласини ҳам таниди.

— Ишчи хотинлар, нон топиш қандай оғирлигини ҳаммадан кўра яхшироқ биласизлар. Уни ҳимоя қилингиз! Очликдан болаларингиз йиғлаётганини унутманг!

Ишчилар оломонини бир қарашда кўрмоқ учун аёл мумкин қадар баланд кўтарилди ва тўдага қараб алангали сўзлар айтди:

— Оилангизни унутманг! Болаларингизнинг бир парча нон учун курашингиз!

Ҳамма чурқ этмай, қимирламай, худди бири-бирига ёпишиб қотиб қолгандек турар эди. Лекин, ҳар бирининг ич-ичида аланга кўтарилмоқда эди. Шаҳар устини босган ғира-шира қоронғиликни домга печларининг оловлари кесиб ўтгач, ғазаб ва қарор билан илҳомланган оломон тарқалди.

Юстин Бартек билан бирга ставка комитетининг аъзоси қилиб сайланди. Воқналар оқими ичда ўралган, илгари ўзи билмаган ҳис-туйғулар билан тўлиб-тошган Юстин, бутун қалби билан ўзи устида пайдо бўлган бўронга берилди.

Шанба кунги мояна ишчилар учун зарба бўлди. Контора ғазабли овозлардан ларзага келди. Шу шовқин-суроннинг устида: «Иш ташлаш керак!» деган жанговар сўз пайдо бўлди.

Бу сафар Юстин комитет аъзоси бўлганидан уйига бора олмади: душанба кун кураш бошланар эди...

Дора Юстинни йўлда кутиб турганда, Кубала қадам ташлаб борар эди. У, тичиғидан қўлларини пахса қилиб, сўкинар ва лаънатлар ўқир эди. У бошланган иш ташлашдан норози эди. Фақат қиш яқинлашаётганини, иш ҳақини олишга шошилмиш кераклигини биларди. Иш ҳақи камайса нима қилибди, илгаригидан бир оз кўпроқ

Ҳафта ўртасида бўлиб ўтган умумий йиғиндан кейин, ишчиларнинг руҳи кўтарилди.

Завод олдини қанчадан-қанча одамлар қораси тўлдирган эди. Жандармлардан учтаси ҳаяжон билан тўда олдида чопар ва бақирар эди:

— Тарқалинглар! Ҳеч қанақа йиғин ва митингга йўл қўйилмайди! Тақиқланган!

Жиддий қарорга келган кишилар пўлат девордек жим турар эдилар. Ҳавода бўрон аломатлари кўрпнар эди. Жимлик қандайдир моддий нарсасидек бўлиб сезилар ва ботқоққа айланган кўлга ўхшар, оғнздан чиққан ҳар бир сўз қатъий ва таъсирчан эди.

Соч-соқолини қирдирган киши кутилмаганда ана шу жимлик кўлининг қирғоғига кўтарилиб, гапира бошлади. «Қаёқдан келиб қолдйкин у?» деб ўйлади Юстин. У ишчиларни чидамли бўлишга чақирди. Лекин, бу гап ортиқчадек туюлар — улар шундай ҳам девор каби турар эдилар; у бўлса штрейкбрехерларни хоинлар сифатида фош қилиб, уларнинг бошига лаънат тошлари ёғдирди. Одамлар худди ўрмондек гувиллар, қандайдир шамолга, ўзи билан дўл олиб келаётган улкан сарғиш пушти булутга ўхшар эдилар.

Жандармлардан бири югуриб заводга кириб кетди.

Тез орада у ердан бутун бир взвод чиқди. Оломон олдида узундан-узоқ занжир бўлиб чўзилди, ва қуюқ ҳавода:

— Оёқлар ростлансин! — деган команда эшитилди.

Милтиқлар шақир-шуқур қилди, оломон ҳаяжонга келди, бироқ, оломон қошида ҳамон ўзининг оташин сўзлари билан тош юрак жандармларни савалаб, қўлларини дадил-дадил пахса қилиб, ҳалиги тўладан келган ёш киши турар эди:

— Йиғин қилиш ҳуқуқига эга бўлишимиз учун... курашайлик!

Яна команда берилди — жандармлар найзаларини ўқтаб, оломон томон юрдилар. Оломон орасидан битта-яримта одамнинг сўкиниши эшитилди, бироқ, оломон тўзғимади, балки худди қуюқ қора мойдек аста-секин, ҳар томонга ёйила бошлади.

Бирданига тошлар уюми устида хотин кишининг гавдаси қад кўтарди.

— Ҳа, у анови, ўша кўзлари...

Юстин жойида қотиб қолди, ҳатто нафаси бўғилгандай бўлди.

— Бардош берингиз!... Тарқалмангиз! Бугун бизнинг сўзимиз эшитилиши керак!

Яна бақириқлар бўрони эшитилди:

— Бўш келманг! Оч хотинларингиз... ҳамма сизларнинг курашингизга қараб турибди!

Оломоннинг ҳаракати билан қизишиб кетган Юстин бирданига ўз Дораси ҳақида ўйлади. Дора бу тўғрида ҳеч нарса билмайди, у бу ерда бўлаётган нарсаларнинг ҳаммасига ўзи учун ёт нарсасдек қарайди,— Юстиннинг ўзи ҳам яқингинада шундай қарар эди...

Лекин, охиригача ўйлаш учун вақт етишмас эди.

Жандармлар зўр бериб ҳайдашга уринаётган қора кишилар оломони тобора силжир эди. Гоҳ у ерда, гоҳ бу ерда потиқлар, иш ташлаш комитетининг аъзолари пайдо бўлар, оломонга жўшқин шнорлар отар эдилар. Қуюқлашаётган қоронғида Острададаги бошқа завод ишчиларининг яқдиллик билан маъқуллашлари ва хурсандлиги, ҳаяжони гуриллаб эшитилар эди:

— Биз пул тўплаш эълон қилдик! Биз сизлар билан!

Юстин ёнаётган машъал каби олов бўлиб кетган эди. Мана, курашга отландилар... биз якка эмасмиз. Уни фахрланиш, куч ва қатъият ҳисси қуршади.

Чеккага суриб қўйилган шовқинли оломон, бир жойдан иккинчи жойга ўтарди. Витковицк заводлари темир ўпкасининг суронли нафаси билан тўлиб тошган қонли тун, биринчи шабнами билан бирга ҳаяжонланаётган ер устига ёпирилди.

Иккинчи кун итиги учта штрейкбрехер ишлади.

Совуқлар бошланиши таҳдиди завод маъмуриятини қийин аҳволга солиб қўйди. Ёпишқоқ сариқ балчиққа ҳали белкурак ботириш мумкин бўлган шу кунларда ишларни тамомлаш, буюртмаларни бажариш керак эди. Совуқ бошланиб қолса — бутун завод тўхтар эди.

Ишчиларнинг руҳи мағрур қизил байроқдек ҳамон кўтарилмоқда эди. Яна икки штрейкбрехер ишни тўхтатди. Узоқ қишлоқларга янги штрейкбрехерлар тўплаш учун борган агентлар қуруқ қўл билан қайтдилар.

Қоп-қора хўмрайган булутлар совуқ ва қорнинг эрта тушишидан дарак беради...

Ҳафтанинг охириги кунда завод дарвозаларида оппоқ, ҳамма жиҳатдан янги эълон пайдо бўлди:

«Завод маъмурияти ишчиларга шунини маълум қила-

дики, душанба куни ишлар эски шартлар билан қайтадан бошлаб юборилади. Меҳнат ва иш ҳақи шартларини узил-кесил расмийлаштириш тўғрисида маъмурият музокаралар бошлашга тайёр...»

Самимий кулгиларда мустаҳкам тишлар ярқиради, ишчи қўллари баланд кўтарилди.

— Ўртоқлар!

Юстин ўша куниёқ уйига жўнади.

Шу куни тушдан олдинроқ, қишлоқ бўйлаб овоза тарқалди:

— Контрабандачиларни ушлаб олибдилар! Қаранглар, Канис чолни ҳам улар билан бирга олиб кетишяпти!

Кеч тушганда, Дора йўлга чиқиб, эрини пойлаб турар эди. Қора крест тўрт томонга тортилгандек қоронғи осмон фонида кеккайиб турарди; осмонда шамол изғир ва қуюн бўлиб гувиллар эди. Сабрсизлик Дорани олга судрар, қалбига яқинда шунча захмат етказган Кубаланинг сўзлари оёқларни чалғитар ва қадамларини тўхтатар эди. Юстин нима деркин? Бирданига у ўзини шундай ҳис қилдики, гўё унинг устига оғир тош, оғир айб ёпирилди. У Канисовани эслади, унинг жасади устида ҳатто йиғламаган ҳам эди, бугун бўлса жандармлар чолни ҳам контрабандачилар билан бирга олиб кетдилар... Уй бўшаб қолди. Улар Юстин билан ёлғиз ўзлари яшайдилар. У қанчалар зориқиб кутган пайт келди. Лекин, буларни нима кераги бор, агар Юстин...

Крестдан анча узоқда, ялангликдаги тош аралаш йўлда улар учрашдилар.

У Дорани қучди, шодланиб кўтарди ва ўт ҳидлари келиб турган ҳавода уни гир айлантирди.

— Жуда очилиб кетибсан!..

Дора аранг руҳини ўзгартириб, ажабланганидан кўзларини катта-катта очди.

— Дора, менинг Дорам!.. Биз ғалаба қилдик!

Унинг кўзларида қувонч ёнарди, овози жўшқин ва самимий оҳанг билан эшитиларди. У иш ташлаш ҳақида Доранинг ҳеч нарса билмаслигини, у иш ташлаш ималигини умуман билмаслигини мутлақо унутиб қўйиб, курашлари ҳақида чала-чулпа ҳикоя қила бошладди: қора оломоннинг гурунги жандарм милтиқларининг

шақир-шуқури, унинг: «Биз билан бирга хотин-қизлар ҳам иш ташладилар» деган сўзларида эшитилгандек бўлар эди.

— Сен ҳали хотин-қизлар нима дейишаётганлигини эшитганинг йўқми?— деб сўради Юстин, ҳис-туйғулари ошиб-тошиб кетган бир пайтда, гарчи, бу савол ортқича эканлигини билса ҳам.— Эҳ у ерда биттаси бор эди... ҳатто уни тасвирлаб бера олмайман... Шундайки...

«Аҳа, гуллайи бошладн»— деб ўйлади у ва деди:

— Биламан, қанақалигини... Кубала айтиб берди.

Юстин бу номни эшитганда аъзойи бадани ларзага келди, ҳатто газаб ўтида унинг овози зўр-базўр чиқди:

— Қачон айтди? Нима деди?

— Бир ҳафта бўлди. У билан қучоқлашиб турганини кўрибди.

Дора бу сўзларни айтганидан кейингина ўзига бутун бир ҳафта азоб берган бу алам ҳақида индамаслик лозимлигини англади. У йиғлаб юборди.

Юстин олдида гўё ер ёрилиб кетгандек бўлди. Унинг кўз олдига қоронғилашиб кетди. У ҳаракатсиз кўзлари билан йўл ўртасида тўхтаб қолди, кўзлари темирчининг сандонидек учқунланар эди. У уҳ тортди:

— Кубала?... Анави ўша... ўша — ...у сўз тополмади. Фақат бармоқлари ёзилар ва яна қаттиқроқ мушт бўларди, бу муштлар ҳамма нарсани емириб, даҳшатли газаб ўтида парчалаб ташлагудек бўлар эди.

Шамол уларнинг оёғига келиб урилар, бўм-бўш яланглик устларини ялаб ўтар, уйга ҳайдар эди. Дора Юстинни бу равишда сира кўрмаган эди — иш ташлаш ҳақида, Кубала тўғрисида, жандармлар ҳақида, бошқалар билан бирга тайёрлаб ўтказишган ва ўзи ҳам қатнашган йиғинлар тўғрисида қизгин гапириб берди. Унинг ҳикояси жангчининг биринчи жангги ҳақидаги эсдаликдек бўлиб жаранглар эди. Бунда қандайдир буюк, қатъий, мустаҳкам ҳис ифодаланар эди. Дора олдида воқиаларнинг ноаниқ манзаралари гавдаланар, ўша ишчи аёлларни, ўша хотинни... ўшани, Юстин шу қадар завқланиб гапирган ва унинг қиёфасини бу ерга, ана шу тош аралаш ерга, пастқам ўрмонга, яшаш ва ўлиш шу қадар оғир бўлган, ҳавоси бузуқ уйчаларга олиб келган хотин образини кўрар эди. Ҳатто уйда улар стол ёнида ўтирганларида ҳам, Дора ҳалигача ўзини Юстин қучо-

ғида, унинг забардаст қўлларида қон билан бирга қай-наётгандек, нотаниш хотин хонларни шарманда қилиб айтган ўтли сўзларининг акс садосидаги каби иссиқ қонлар ичида ҳис қилар эди. У ҳам ўша хотиндан миннатдор эди.

Юстин қандай яхши! Юстин жуда ўзгариб кетибди!

Дора унга контрабандачилар билан бирга олиб кетилган отаси тўғрисида гапирганида, у унча ажабланмади.

— Мана, агар мени кеча қамаганларида... бу бутунлай бошқа иш бўлар эди!

Кейин у ҳамма нарсани аниқлаб олиш ниятида узоқ вақт ўйлади, ниҳоят ҳар бир сўзни чамалаб кўриб, деди:

— Бу нарсаларни ҳаммаси турмушнинг, яшашнинг кун сайин оғирлашаётгани туфайли рўй бермоқда.

Дора тушунмади.

— Бировлар ўз аламларини спиртдан олмоқдалар... биз бўлсак курашдик. Бу яхши. Шундай бўлмоғи керак!

Бу сўзларни айтarkan, у туриб кетди ва Дора олдида теракдек қад кўтарди.

У шундай терак эдики, уни ҳеч қандай куч эга олмас эди, фақат яшингина ўласи қилиб йиқитиши мумкин эди, холос.

1930.



**БИОГРАФИК
МАЪЛУМОТЛАР**

МАРТИН КУКУЧИН

Мартин Кукучин (Матей Беншур) 1860 йилда деҳқон оиласида туғилди. 1884 йилгача туғилган қишлоғида ўқитувчилик қилди. 1885 йилдан 1893 йилгача Прагада медицинани ўрганди. Шундан кейин Далмацияда, Жанубий Америкада яшадн ва 1922 йилдагина ватанига қайтди. 1928 йилда вафот этди.

Адабий фаолиятини 1883 йилда бошлади. Прагада рус адабиётини (Гоголни, Тургеневни, Гончаровни, Толстойни) жиддий равишда ўрганди, чех адабиёти ва санъатининг прогрессив арбоблари билан дўстлашди, ўзининг: «Соялар ва ёруғлик», (1887), «Подкопник балида» (1891), «Мишо» (1892) ва бошқа энг яхши ҳикояларини ёзди. Далмация деҳқонларининг ҳаёти Кукучиннинг кўзга кўринган «Жарликдаги уй» (1904) деган романи учун тема бўлди. «Она чақирмоқда» деган беш томли романи (1926—1927) Жанубий Америкадаги югослав эмигрантларининг ҳаётига бағишланган. Ёзувчининг вафотидан сўнг, унинг яна иккита романи босилиб чиқди, бу романлар учун XIX аср ўрталарида Словакияда бўлиб ўтган ҳақиқий тарихий воқиялар асос бўлди.

«Қишлоқ романи» деган ҳикоя (1910, Харьков) ва «Dies irae» повести (1953, Москва) рус тилига таржима қилинган.

ТИМРАВА

Тимрава (Божена Сланчикова) 1867 йилда қишлоқ руҳонийси оиласида туғилди. Деярли бутун умрини қишлоқда ўтказди, 1951 йилда вафот этди.

Асарлари 1896 йилда босила бошладн. Кўпчилик адабий асарлари деҳқонлар ҳаётига ва қишлоқ интеллигенциясининг ҳаётига доир материаллар асосида ёзилди («Ердамчи» 1896, «Тажриба», 1902, «Тяпаклар» 1907 ва ҳоказо). Унинг «Арафада» (1922), «Пал Рочканинги ўлими» (1922) новеллаларида ва «Қаҳрамонлар» (1928) ва «Ҳамма халқ тарафдори» (1930) повестларида австрия-венгрия мо-

иархиясидаги тартиблар фош этилади. «Икки давр», ва «Тошқин» ҳикоялари биринчи жаҳон уруши воқияларини, ҳамда буржуа Чехословакиясидаги воқеликни акс этдиради.

Халқ-демократик Чехословакиясида ёзувчиға Халқ санъаткорин деган юксак унвон берилган.

«Тяпаклар» ҳикоясининг 1953 йилда рус тилидаги таржимаси босилиб чиқди.

И О З Е Ф Г Р Е Г О Р - Т А Й О В С К И Й

Тайовский (Иозеф Грегор) 1874 йилда ҳунарманд оиласида туғилди. Уқитувчиллик қилди. Прагадаги Чехословакия савдо академиясини тамомлаганидан кейин (1900) чиновник бўлиб хизмат қилди. Биринчи жаҳон уруши вақтида 1915 йилда руслар томонига ўтди. 1939 йили Тайовский Словакиянинг Чехиядан ажралишига, фашистларнинг «Словакия давлати» ташкил этишига кескин равишда қарши чиқди. У 1940 йилда вафот этди.

Адабий фаолиятини халқ фольклорини тўпловчи сифатида бошлади, кейин деҳқонлар ҳаётидан қишлоқ интеллигенцияси ва пролетариат ҳаётидан очерклар, ҳикоялар ёзди. Прагада яшаган даврида чех адабий доиралари билан яқиндан алоқа қилди, Толстой, Чехов, Горький ижоди билан танишди. Бир неча ҳикоя тўпламлари: «Ҳикоялар» (1900), «Ғамгин мотивлар» (1906) ва бошқа асарлари босиб чиқарилди. Шу даврда «Глас» журнали теварагига тўпланган словак буржуа интеллигентлари — «гласчилар»га қўшилди. Тайовский томонидан бир неча пьеса: «Хотинлар қонунин» (1901), «Янги ҳаёт» (1901) ва Словакияда кенг танилган бошқа асарлар ёзилди.

1953 йилда Тайовскийнинг «Мацо Млеч», «Пуосткова буви», «Нон учун» ва «Машаққатли ризқ» деган ҳикоялари рус тилига таржима қилинди.

Я Н К О Е С Е Н С К И Й

Янко Есенский 1874 йилда Мартинда туғилди. Касби адвокат. Биринчи жаҳон уруши даврида руслар томонига ўтди. Ватанига қайтиши билан давлат аппаратида юксак расмий вазифаларни эгаллади. 1938—1939 йиллардаги воқияларда фашистларга қарши позиция тутди. Халқ-демократик Чехословакиясида Есенскийға Халқ санъаткори деган унвон берилди. 1945 йилда вафот этди. Вафотидан кейин I-даража Словакия миллий кўзғолони ордени билан мукофотланди.

Унинг биринчи лирик шеърлар тўплами 1905 йилда чиққан, иккинчи «Асприликдан» деган тўплами 1917 йилда, 1931 йилда — «Бўрондан кейин» ва бошқа тўпламлари чиқди. Провинциал буржуазия

ҳаётидан олиб ёзилган сатирнк ҳикоялар тўпламлари турли даврда: «Провинция ҳикоялари» 1913 йилда, «Эски замонлардан» — 1935 йилда майдонга чиқди. Буржуа Чехословакиясининг бюрократик тузумига сатира бўлган икки томлик «Демократлар» (1934—1937) романи Есенский ижодиётининг чўққисидир. Словакияда фашист режими ўрнатилган даврда (1939—1944) Есенский фашистларга қарши ватанпарварлик руҳи билан суғорилган шеърлар циклини ёзди. Бу шеърлар фақат 1945 йилдагина матбуотга чиқди. Есенский рус тилини яхши билар эди. У Пушкин асарларини — (шу жумладан «Евгений Онегин» ва «Мис чавандоз» поэмаларини), Лермонтов, Блок, Есенин ва бошқа рус шоирларининг асарларини таржима қилди.

1909 йилда Я. Есенскийнинг бир неча шеърлари (тарж. И. Ночич) 1953 йилда— «Рафикова хоним» ва «Қўрқинч» ҳикоялари рус тилига таржима қилинди.

П Е Т Е Р И Л Е М Н И Ц К И Й

Петер Илемницкий — пролетар ёзувчиси, словакия адабиётида социалистик реализм асосчиси. У 1901 йилда Кишперкда (Шимолий Чехия), машинист oilасида туғилди. 1926 йилгача Словакия қишлоқларида ўқитувчи бўлиб ишлади. 1922 йилда Чехословакия Коммунистик партияси сафига кирди. 1926—1928 йилларда СССРда яшади. Москвада журналистика институтида ўқиди, ВКП(б) аъзолигига қабул қилинди. 20—30 йиллар охириларида коммунистик матбуотда актив қатнашди. 1942 йилда уни гестапо тутиб олиб, концлагерга ташлади. Чехословакия озод қилингандан кейин Словакия миллий кенгашининг аъзоси қилиб сайланди; ҳаётининг охириги йилида Чехословакия Республикасининг СССРдаги маданий атташеси бўлиб ишлади. 1949 йилда вафот этди.

Илемницкий биринчи: «Ғалабали қулаш» романи (1929), «Қайтиш» (1930), «Илиқ шамол» (1930) асарларидаёқ меҳнаткашларни социал озодликка чиқариш йўлидаги актив курашчи сифатида майдонга чиқди. П. Илемницкий Совет Иттифоқида бўлгандаги таассуротларини, «Советлар мамлакатида икки йил» (1929) деган репортажлар китобида ва «Гурсилловчи қадам» романида (1930) тасвирлади. 1932 йилда «Ҳайдалмаган дала» романи пайдо бўлди, унинг кетидан: «Бир чақмоқ қанд» (1934), «Компас бизга қараган» (1937) деган асарлари чиқди.

1944 йилда Словакияда фашизмга қарши кўтарилган халқ қўзғолони ҳақида ҳикоя қилувчи «Хроника» романи 1947 йилда босиб чиқарилди.

1949 йилда Илемницкийга, вафотидан кейин, Чехословакиянинг Халқ санъаткори деган унвон берилди.

П. Илемницкийнинг «Илиқ шамол» (1934 ва 1953), «Ҳайдалмаган дала» (1936 ва 1955), «Хроника» (1948), «Бир чақмоқ қанд» (1952), «Қайтиш» (1953), «Шиншачилар» (1953 йилда) асарлари қайта-қайта рус тилига таржима қилинди.

Ю. Богданов.

МУНДАРИЖА

Сўз боши. Ю. Богданов 3

Мартин Кукучин

Қишлоқ романи 9

Тимрава

Тяпаклар 37

Йозеф Грегор-Тайовский

Пуосткова буви 78

Машаққатли ризқ 88

Янко Есенский

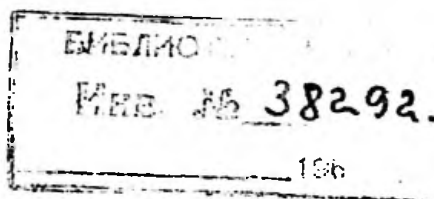
Рафикова хошим 95

Петер Илемницкий

Қайтиш 123

Илқ шамол 149

Биографик маълумотлар 177



На узбекском языке

СЛОВАЦКИЕ РАССКАЗЫ

Гослитиздат УзССР — 1959 — Ташкент

Редактор *М. Муслимов*
Рассом *С. Мальт, Е. Ведикая*
Рассом редактори *Г. Бедарея*
Техник. редактор *Л. Ильина*
Корректор *Н. Содиқов*

* * *

Босмахонага берилди 13/V 1959 й.
Боснига рухсат этилди 26 VI 1959 й.
Формати 84x108¹/₂ а. Босма л. 5,75.
Шартли босма л. 9,43. Нашр. л. 9,7.
Индекс *б/а* Тиражи 15000.
Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Шартнома № 309—57.

* * *

ЎзССР Маданият министрлиги Ўзглап-
излатининг 1-босмаховаси, Тошкент,
Ҳамза кўчаси, 21. 1959 й. Заказ № 926.
Баҳоси 4 с. 85 т.

12